

Часопис / *Journal*

◇ Е К О Н О М И К А П О Љ О П Р И В Р Е Д Е ◇
◇ *E c o n o m i c s o f A g r i c u l t u r e* ◇

Основан 1954. године / *Established 1954*

Издавачи / *Publishers*

Научно друштво аграрних економиста Балкана, Београд
The Balkan Scientific Association of Agrarian Economists
Институт за економику пољопривреде, Београд (Србија)
Institute of Agricultural Economics, Belgrade
Академија економских наука, Букурешт (Румунија)
Academy of Economic Studies, Bucharest (Romania)

Главни и одговорни уредник / *Editor in Chief*

Проф. др Милан Р. МИЛАНОВИЋ

Уређивачки одбор / *Editorial Board*

др Зорица ВАСИЉЕВИЋ	Prof. Đojo ARSENOVIĆ, Ph.D., Faculty of Agriculture, East Sarajevo, BiH
др Бранислав ВЛАХОВИЋ	Prof. Ioan DAVIDOVICI, Ph.D., Institute for Agriculture Economy, Bucharest, Romania
др Владимир ГРБИЋ	Tomaš DOUCHA, Ph. D., Research Institute of Agricultural Economics, Prague, Czech Republic
др Милан Р. МИЛАНОВИЋ	Prof. Margaret LOSEBY, Ph. D., Facolta di Agraria-Dipartimento DECOS, Viterbo, Italy
др Радован ПЕЈАНОВИЋ	Prof. Mile PESHEVSKI, Ph. D., Faculty for Agricultural Science and Food, Skopje, Macedonia
др Весна ПОПОВИЋ	Др Алевтина ЛИТВИНОВА АЛЕКСАНДРОВНА, Волгоградская государственная сельскохозяйственная академия, Российская Федерация
др Симо СТЕВАНОВИЋ	Prof. Sandor SOMOGY, Ph.D., Faculty for Agricultural Science, Keszthely, Hungary
др Жаклина СТОЈАНОВИЋ	Prof. Jernej TURK, Ph.D., University of Maribor, Faculty of Agriculture, Slovenia
др Данило ТОМИЋ	
др Драго ЦВИЈАНОВИЋ	
др Миладин ШЕВАРЛИЋ	

Лектор / *Lecturer*

Ана ПЕТРОВИЋ

Адреса уредништва / *Editorial office*

БЕОГРАД, Волгина 15; тел/факс (+381) 11/ 2972-848; E-mail: iepbgdju@eunet.rs
Belgrade, Volgina 15; tel/faks (+381) 11/ 2972-858; E-mail: iepbgdju@eunet.rs

UDC 338.43:63

YU ISSN 0352-3462

ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ
ECONOMICS OF AGRICULTURE

56.

Београд, јануар-март, 2009. године
Belgrade, January-March, 2009

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ / *EDITORIAL COUNCIL*

мр Душан АНТОНИЋ	Агробанка, Београд
др Зоран БИНГУЛАЦ	Факултет за пословне студије, Вршац
др Богдан БУЛАТОВИЋ	Биотехнички институт, Подгорица
др Биљана ВЕЉКОВИЋ	Агрономски факултет, Чачак
др Снежана ЂЕКИЋ	Економски факултет, Ниш
др Милутин ЂОРОВИЋ	Пољопривредни факултет, Београд
др Ђорђи ЂОРЂЕСКИ	Факултет за пољопривреду и исхрану Скопље
др Драгић ЖИВКОВИЋ	Пољопривредни факултет, Београд
др Ковилко ЛОВРЕ	Економски факултет, Суботица
др Мирослав МАЛЕШЕВИЋ	Институт за ратарство и повртарство, Нови Сад
Viktor MANOLE, Ph.D.	Academy of Economic Studies, Bucharest Romania
др Петар МАРКОВИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Небојша НОВКОВИЋ	Пољопривредни факултет, Нови Сад
др Зоран ЊЕГОВАН	Економски институт, Београд
др Христивоје ПЕЈЧИЋ	Пољопривредни факултет, К. Митровица
др Перо ПЕТРОВИЋ	Институт за међународну политику и привреду, Београд
др Горан ПОПОВИЋ	Економски факултет, Бања Лука
др Михајло РАДИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Вељко РАДОЈЕВИЋ	Међународна менаџерска академија, Нови Сад
др Јеремија СИМИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Јонел СУБИЋ	Институт за економику пољопривреде, Београд
мр Олга ЧУРОВИЋ	Индустријско биље, Нови Сад

Белешке / Notes

Тираж:

250 примерака

Штампарија:

DIS PUBLIC, Д.О.О., Београд, Браће Јерковић 111/25,
тел./факс: 011/39-79-789

**ECONOMICS
OF AGRICULTURE**

CONTENT

Д.Ж. Маркович ЦИВИЛИЗАЦИОННО - ЭТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ БИОСФЕРНОГО ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ	1
M. Đorović, M. Milanović, S. Stevanović COMPARATIVE MARKET ANALYSIS OF WORLD PRODUCTION AND INTERNATIONAL FRUIT TRADING	13
P. Chmieliński SUPPORT PROGRAMMES FOR THE DEVELOPMENT OF RURAL ENTREPRENEURSHIP IN POLAND	31
J. Babovic, S. Milic, V. Radojević ECONOMICS EFFECTS OF IRRIGATION IN PLANT PRODUCTION	41
D. Živković, S. Jelić COMPARATIVE MARKET ANALYSIS OF WORLD PRODUCTION AND INTERNATIONAL FRUIT TRADING	55
B. Mihailović, D. Cvijanović, Vladana Hamović ANALYSIS OF INVESTMENT AND EXPORT ACTIVITIES OF SERBIA AGRICULTURE	73
Danica Bošnjak, D. Teodinov POSSIBILITIES OF SOYBEAN HARVESTING RATIONALIZATION AT FAMILY HOUSEHOLDS	87
Nataša Vukelić, N. Novković THE ECONOMIC RESULTS IN MILK PRODUCTION AND CALFS ON LARGE PRIVATE FARMS	99
E. Ramić, Zorica Vasiljević FINANCING OF RURAL DEVELOPMENT AND ECONOMIC PERFORMANCES IN RURAL AREAS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA	111
D. Tomić, B. Vlahović, A. Puškarić HALAL MARKET-PERSPECTIVE FOR AGRICULTURE OF SERBIA	133
B. Katić, Vesna Popović AGRICULTURE IN ECONOMIC POLICY OF SERBIA IN 2009	145
B. Maričić COOPERATIVES – ALTERNATIVES TO DETERIORATION OF FARMS AND VILLAGES	157
Documents: Report on the International Meeting	165
Report on the Management bodies of the NDAEB	171
Review of the books: „An abridged edition of an ecological – economic lexicon“	177
„Marketing and agrimarketing“	179
In memoriam: Milivoje Jašović, Ph.D.; Srboľjub Ivanović, Ph.D.	181

**ЕКОНОМИКА
ПОЉОПРИВРЕДЕ**

САДРЖАЈ

Д.Ж. Марковић ЦИВИЛИЗАЦИЈСКО-ЕТИЧКИ АСПЕКТИ БИОСФЕРНОГ ГАЗДОВАЊА	1
М. Ђоровић, М. Милановић, С. Стевановић КОМПАРАТИВНА ТРЖИШНА АНАЛИЗА СВЕТСКЕ ПРОИЗВОДЊЕ И МЕЂУНАРОДНОГ ПРОМЕТА ВОЋА	13
Р. Chmieliński SUPPORT PROGRAMMES FOR THE DEVELOPMENT OF RURAL ENTREPRENEURSHIP IN POLAND	31
Ј. Babovic, S. Milic, V. Radojević ECONOMICS EFFECTS OF IRRIGATION IN PLANT PRODUCTION	41
Д. Живковић, С. Јелић ОРГАНИЗАЦИОНО-ЕКОНОМСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ УСЛОВА И РЕЗУЛТАТА ПОСЛОВАЊА ПРИВАТНОГ ПРЕДУЗЕЋА	55
Б. Михаиловић, Д. Цвијановић, Владана Хамовић АНАЛИЗА ИНВЕСТИЦИОНЕ И ИЗВОЗНЕ АКТИВНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ	73
Даница Бошњак, Д. Теодинов МОГУЋНОСТИ РАЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ ЖЕТВЕ СОЈЕ НА ПОРОДИЧНИМ ГАЗДИНСТВИМА	87
Наташа Вукелић, Н. Новковић ЕКОНОМСКИ РЕЗУЛТАТИ ПРОИЗВОДЊЕ МЛЕКА НА КРУПНИМ СЕЉАЧКИМ ГАЗДИНСТВИМА	99
Е. Рамић, Зорица Васиљевић ФИНАНСИРАЊЕ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА И ЕКОНОМСКЕ ПЕРФОРМАНСЕ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА У БИХ	111
Д. Томић, Б. Влаховић, А. Пушкарић ХАЛАЛ ТРЖИШТЕ – ПЕРСПЕКТИВА ЗА АГРОПРИВРЕДУ СРБИЈЕ	133
Б. Катић, Весна Поповић АГРАР У ЕКОНОМСКОЈ ПОЛИТИЦИ СРБИЈЕ ЗА 2009. ГОДИНУ	145
Б. Маричић ЗАДРУГАРСТВО – АЛТЕРНАТИВА ПРОПАДАЊУ СЕЉАЧКИХ ГАЗДИНСТАВА И ПУСТОШИ СЕЛА	157
Документи: Извештај са међународног научног скупа	165
Извештај са седнице Скупштине НДАЕБ	171
Прикази: „Мали еколошко-економски лексикон“	177
„Маркетинг и агромаркетинг“	179
In memoriam: др Миливоје Јашовић; др Србољуб Ивановић	181

ЦИВИЛИЗАЦИЈСКО-ЕТИЧКИ АСПЕКТИ БИОСФЕРНОГ ГАЗДОВАЊА

Д. Марковић¹

*Нема ствари која
би била тако вредна као
проучавање природе.*

Никола Тесла

Резиме: У раду се полази од указивања на друштвене узроке нарушавања еколошког баланса (равнотеже) у природи, уз осврт на биолошке претпоставке настанка људског рода и развоја људске цивилизације. У контексту таквог присуства указује се на потребу очувања еколошког оквира живота, човека и људског друштва. Са тог становишта указује се на потребу и значај уважавања цивилизацијско-етичких аспеката биосферног газдовања, тј. човековог "присвајања" природе у циљу подмирења његових потреба на начин да се не угрожавају услови живота и еколошке претпоставке развоја људске цивилизације.

Кључне речи: биосфера, цивилизација, еколошки баланс, етичка одговорност, одржив развој.

1. Теоријско-методолошки аспекти биосферног газдовања

Наша савремена цивилизација раширена на целој планети, нарочито процесом глобализације, изложена је многим изазовима који траже одговоре. Посебно су значајни глобални изазови на пољу екологије, енергије, прехране и броја становника. Од одговора на ове изазове зависи и будућност наше цивилизације. Јер, једна цивилизација, како указује Арнолд Тојнби, се одржава и обнавља у мери у којој успева да уравни потенцијал изазова са потенцијалом одговора које им може пружити. Када су изазови тако велики да превазилазе способности одговора, цивилизација започиње свој залазак,

---

¹ Проф. др Данило Ж. Марковић, Српска академија образовања, Београд

улази у кризу и нестаје¹. Криза савремене цивилизације, посебно произилази из неусаглашености економског развоја са еколошким могућностима и законитостима. Та неусаглашеност добија такве размере и обележја, да многи мислиоци и аналитичари праве суморне прогнозе о будућности савремене цивилизације.² Производња заснована на пројекту: профит, моћ, престиж на вештачком подстицању потреба, вештачком хабању и убрзаном замењивању производа, постаје један од основних узрока нарушавања еколошке равнотеже³ и настајање глобалне еколошке кризе.⁴ Наиме, савремени свет и његова техничка цивилизација на почетку тзв. планетарне ере, стравичном прогресијом умножава штетне догађаје који по свом обиму превазилазе државне и природне границе и прете еколошким катастрофам. Наиме, време је остварења неслућеног техничког прогреса, али прогреса коме стално подносимо нове жртве, како у бројном стању људи, тако и поремећеној равнотежи природних добара⁵. Давање одговора на еколошке изазове садржаних у нарушавању еколошке равнотеже који могу довести до еколошке кризе која се манифестује у сложености односа у систему "Природа – друштво", са аспекта биосферног газдовања захтева комплексан приступ који укључује његово разматрање како са цивилизацијског и етичког аспекта,⁶ тако и са аспекта природног права, посебно природног права на живот.

Комплексан приступ у разматрању и уређивању биосферног газдовања, условљен је комплексношћу и сложеносту биосфере као животне средине свих живих бића, па и човека. Она представља јединство свих екосистема на земљи међусобно повезаних и условљених тако да се планета Земља јавља као један огроман екосистем. Сваки екосистем је сложен и кроз њега се протежу токови енергије и циклуси исхране кроз све његове живе и неживе ком-

¹ Опширније о овоме видети: Арнолд Тојнби, *Истраживање историје*, Београд, Просвета, 1970. и рад аутора *Белопаланачка околина – инспирација Арнолда Тојнбија за стварање теорије о смени цивилизација*, Бела Паланка, "Белопаланачки зборник" 1/2005, стр. 59-64.

² Опширније видети о овоме и Леонардо Боф, *Каква нас будућност чека*, НИИ, 9/08, стр. 62.

³ *Социолошки лексикон*, Београд, "Савремена администрација", 1982. стр. 158-159.

⁴ О овоме опширније аутор је писао у раду: *Глобализација и опасност глобалне еколошке кризе*, Ниш, "Теме", 3/2002, стр. 13-20.

⁵ Слободан Перовић, *Природно право као мера светског поретка*, у књизи *Беседе са Копеолика*, Београд, 2003, стр. 354.

⁶ Овај рад представља реферат аутора поднет на Међународној научно-практичној конференцији "Еколошко-економски, социјални и технолошки аспекти формирања и развоја биосферног газдовања", одржане у Иркутску од 9-10. октобра 2008. године у организацији: Иркутске државне сеоско-привредне академије, Руске академије наука и Руске асоцијације Римског клуба.

поненте. Сваки екосистем је јасно означен у простору и времену, у који су укључени не само организми који су у њему настањени, већ и физички услови климе и тла, као и сва међудејства између разних организама и између тих организама и физичких услова.¹ У ствари, екосистеми представљају самодовољне живе заједнице и њихове мртве физичке околине које имају своју равнотежу и своје међузависности условљене изменом енергије и материје. Екосистеми су међусобно повезани и између њих постоје природни међусобни утицаји: размене енергије, ланац исхране, циркулација кисеоника и угљендиоксида. Исто тако екосистеми су природно способни за саморегулацију, тј. отклањање неравнотеже у њима, која може наступити као последица разних спољних и унутрашњих утицаја. Сви екосистеми у својој укупности, међусобној повезаности у условљености образују биосферу као животну средину свих живих бића. У њој се врши кружење материје кроз ланац исхране, тако да се може рећи да у њој свакога свако једе, и свако бива поједен. У ствари биосфера представља отворен систем живе природе у коме се налази све оно што постоји и дејствује у сваком поједином екосистему.²

Бескрајна разноврсност екосистема и живота света на земљи, није одраз нејединствености биосфере, већ немогућности живих бића (и њихових биоценоза) да решавају проблеме живота на један исти начин у бескрајно разноврсним географским и еколошким условима (зоналним, регионалним и локалним). У ствари, сва жива материја је обједињена специфичним облицима организације и општим механизмом регулисања перманентног циркулисања енергије и материје. Оне су опредељене структуром геохемијских циклуса и протоком ваздуха и воде у атмосфери и хидросфери. Промене или вештачко нарушавање тих циклуса, које изазива човек, могу да се одразе на глобалне циклусе у биосфери, односно на њене основне карактеристике³, и угрожавања живота на земљи. Јер, у свемиру постоји континуиран процес прелаза између материје и енергије, и све што је живо, живо је тако дуго док функционише врло сложен систем међусобно условљених процеса којима је својствен спонтани промет енергије. Престанком промета енергије престаје и живот.⁴

¹ Франческо ди Кастри, *Екологија-генеза једне науке о човеку и природи*, Београд, Гласник УНЕСК-а, април, 1981, стр. 6.

² Симиша Станковић, *Организација и поредак у новим системима*, Београд, "Дијалектика", 1/1966.

³ Опширније о овоме аутор је писао и у књизи: *Социјална екологија*, изабрано дело, књига IV, Ниш, "Просвета", Београд, "Савремена администрација", 2001, стр. 34-36.

⁴ О овоме видети и: Никола Тесла, *Чланци*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1995, стр. 91.

У контексту оваквог комплексног и мултидисциплинарног приступа у истраживању, промишљању и осмишљавању биосферног газдовања, поред приступа са еколошко-економског, социјалног и технолошког становишта, пробелеме овог газдовања треба разматрати и са цивилизацијско-етичког становишта, које у себи, на одређен начин садржи и компоненту природног права на живот. Људски род створио је цивилизацију на планети – Земљи. Ми живимо у тој цивилизацији, на подељеној, али не и дељивој земљи. Наша планета као јединство свих међусобно условљених и повезаних екосистема представља биолошку основу, "животни оквир" наше људске цивилизације.¹ Историја људског друштва је историјски процес, чија је основна јединственост дата у једној физичкој (и једној биолошкој) полазној тачки. "То је, пре свега, физичко јединство земаљске кугле на којој се друштвени процес и људска историја одиграва. То је један космичко-физички простор где су могуће комуникације међу људима,² које су омогућиле настанак људске цивилизације, њен развој и опстанак. Зато људима није, и не сме да буде, свеједно, да ли ће очувати и развити цивилизацију коју су створили, "да ли ће се будући живи свет даље развијати са оплемењеним човеком или са човеком који ће у негативном смислу имати измењене генетске програме и довести до изумирања људске врсте."³ Зато свака генерација има обавезу не само да очува биолошку основу цивилизације, већ и да онолико колико је то могуће побољша планетарно окружење⁴ и тиме очува биолошку основу цивилизације и живота чијем развоју треба да допринесе.

Цивилизација представља фазу у развоју људског друштва која се разликује од предисторијских примитивних друштава. Она се надовезује на Првобитну заједницу, али представља виши степен развоја. Како се указује она настаје појавом писма и облицима друштвеног, пре свега, државног организовања.⁵ У развоју цивилизације постоји неколико фаза које се разликују, пре свега по техничкој основи рада и друштвеним институцијама, као што су: аграрна, индустријска, постиндустријска и информацијска цивилизација. Цивилизација, за разлику од предцивилизације, је резултат друштвеног процеса у најширем смислу речи. Она обухвата вредности које је човек створио на многострук и компликован начин. Управо зато поред општег тока развоја

¹ Опширније о овоме видети и: Милачић, А. *Планета Земља као баштина човечанства*, зборник "Дани Европске културе – земља наше наслеђе", Београд, 2005, стр. 11-25 и рад аутора: *Social-Ekological nexs ou realions betweu society and nature*, Niš, "Facta Universitatis, vol 1, №1, 1996, r 35-42.

² Вајс, А., *Развитак цивилизације*, Београд, Научна књига", 1965, стр. 8.

³ Пантић, К. Н., *Природа и човек*, Београд, зборник радова "Човек и природа", САНУ, 1984, стр. 17-18.

⁴ Курц, П., *Хуманистички манифест 2000*, Београд, "Филип Вишњић", 2000, стр. 5.

⁵ Вајс, А. цит. дело, стр. 8.

цивилизације, настајале су и постоје у одређеним географским и културним просторима и посебне (уникатне) цивилизације¹ које постоје у савременом друштву и свака од њих има своју историју: настанак, развој и историјску судбину.² У савременом свету постоји више уникатних цивилизација које представљају највише груписање људи и најшири ниво културног идентитета по коме се разликују.³ Те цивилизације се разликују али међусобно и додирују, постоји мултиусмерена интеракција између посебних цивилизација, па се може рећи да је савремени свет мултицивилизацијски. Уз то се може поставити, и поставља се, питање односа глобализације и мултицивилизацијске стварности. Наиме, да ли глобализација доводи, и може довести до укидања уникатних цивилизација и стварања планетарне цивилизације. О овоме су подељена мишљења. Сматрамо да глобализација доводи до "додира" уникатних цивилизација (пре свега променама у технолошкој основи рада и комуникацијама) и тиме остварује претпоставке за оформљење планетарне цивилизације прихватљиве за већину, како је указивао А. Тојнби, али која неће настати уништавањем других, и у којој привилегована мањина неће потчињавати и тлачити већину.⁴ Услови за остваривање универзалне (планетарне) цивилизације чији је географски простор цела планета Земља остварује се на науци заснованој технологији и средствима комуникације, што омогућава повезивање не само привредних (материјалних и финансијских) токова у велике мултинационалне системе, већ и све живљу друштвену, културну и политичку комуникацију и прожимање међу државама, народима и континентима. Постаје јаснија њихова међузависност упркос њиховој разноврсности и многим супротностима па и сукобима.

У ствари, глобализација остварује услове за настанак нове планетарне цивилизације. Она интегрише у целину оно што је човек створио и ствара, чији географски простор чини планета Земља. Настанак те и такве цивилизације омогућен је развојем производних снага заснован на интеграцији научних и техничких достигнућа. Узрочно-последични однос између науке и производње омогућио је производњу новог квалитета која кореспондира са новим токовима у развоју друштва. Међутим, научна и техничка делатност у великој мери су не само парадигма вредности које човекова иницијатива прилаже нашем времену већ и ризика. Технолошки ризик прати и нове техноло-

¹ Ерасов, Б.С., *Сравниталноне изучение цивилизаций (хрестомания)*, Москва, 2001, стр. 12-18.

² Тојнби, А., *Истраживање историје*, I и II, Београд, "Просвета", 1970.

³ Хантингтон, С. *Сукоб цивилизација*, Подгорица, Бања Лука, ЦИД-кроманов, 2000, стр. 46.

⁴ Марковић, Ж. Д. *Изabrана дела*, књига VI, *Социологија и глобализација*, Ниш "Просвета" – Београд "Савремена администрација", 2001.

гије и испољава се у одосу на човекову животну средину, на односе у биосфери, угрожавајући оквир живота човековог рода. Он добија универзалне размере угрожавајући остварену цивилизацију у тој мери да се она означава не само као цивилизација знања већ и као цивилизација ризика. Наиме, према теорији о биотичкој регулацији, цивилизација је превазишла границе одрживог глобалног екосистема, на начин да је угрожена еколошка основа живота, човека и друштва, па се захтева како нова еколошка филозофија¹, тако и ново промишљање односа екологије и економије² и омогући остваривање новог концепта друштвеног развоја усаглашавањем економског развоја са еколошким законитостима, тј. очување еколошке равнотеже (баланса), тј. обезбеди социоприродни развој у универзалној еволуцији³, тј. одржив социоприродни развој,⁴ уз осмишљену еколошку безбедност.⁵ Овим се остварује нова ера у развоју цивилизације усклађена са законима биосфере – капацитетом одрживости глобалног екосистема, тј. ера цивилизације у којој се уважавају еколошке могућности и границе њеног развоја.⁶

2. Глобализација биосферног газдовања

Глобализацијом се на одређен начин, остварују услови за развој цивилизације у планетарним размерама, тј. Планетарне цивилизације. Међутим та планетарна цивилизација није дата него задата. Њено остваривање претпоставља не само усклађивање човекове (друштвене) активности, пре свега економске, са еколошким могућностима, тј. законитостима већ и изграђивање нове скале вредности у којој ће централно место заузимати напредак човека и заштита животне средине. У том циљу потребно је развијати и одговарајућу етику⁷ на основама планетарног хуманизма који треба да обезбеди услове опстанка и испољавања достојанства човека у вишеполарној планетарној

¹ Мазур, И.И. Чумаков, А.Н., *Глобалистика-энциклопедия*, Москва, "Радуга", 2003. стр. 1192.

² Игнатов, В. Г., Кокин. А.В., *Экология и Экономика природопользования*, Ростов н/Д, 2003, стр. 79.

³ Урсул, Т.А., *Социоприродное развитие в универсальной эволюции*, Москва, 2005.

⁴ Урсул, А.Д, Демидов, Ф.Д., *Устойчивое социоприродное развитие*, Москва, издательство РАГС, 2006.

⁵ Урсул, А.Д., Романович, А.Л., *Безопасность и устойчивое развитие (философско-концептуальные проблемы)*, Москва, 2001.

⁶ Аутор је о овоме писао и у раду *Еколошко образовање и будућност цивилизације*, Ниш, зборник радова "Човек и радна средина", Факултет заштите на раду, 2005, стр. 11-20.

⁷ Опширније видети: Жарден, Ц.Р.Д., *Еколошка етика*, Београд, "Службени гласник", 2006.

цивилизацији у конкретним друштвима у којима живи.¹ Полазећи од схватања да су моралне тежње укорене у људској природи и основна начела моралног понашања заједничка свим цивилизацијама и да су се развијала током историје формулисано је девет основних принципа етичког хуманизма, који у условима настанка планетарне цивилизације постају *планетарни етички принципи*. Један од тих принципа најзначајнији са становишта наших разматрања, у овом раду, је онај који указује, и исказује, *неопходност успостављања складног односа између природе и друштва у циљу очувања биолошког оквира живота*. Из овог принципа произилази обавеза човечанства да свака генерација, онолико колико је то могуће, побољша наслеђено планетарно окружење и води рачуна да се не учини ништа што би угрозило опстанак будућих генерација.² Овај принцип етичког (планетарног) хуманизма, о односу према планетарном окружењу које води рачуна о потреби очувања природног оквира живота, треба да буде значајна етичка обавеза, најзначајнија одредница еколошке етике, које би се "држали сви људи на планети без обзира да ли су религиозни или натуралисти, теисти или хуманисти, богати или сиромашни, било које расе, етичке или националне припадности"³. Али, еколошку етику треба развијати и као висок степен разума као атрибута рационалне концепције природног права, које лежи у бићу човека као универзално и наднационално⁴. "Само висок степен разума као атрибут рационалне концепције природног права, може уливати наду за еколошку етику будућности која ће бити у стању да сачува вредности природе и преда их генерацијама које долазе."⁵ Међутим, еколошка етика и еколошки морал, засновани на "рационалној концепцији природног права и на принципима планетарног хуманизма, не настају спонтано, већ деловањем припадника друштва који спознају и схватају његове основне проблеме и указују на начине и путеве њиховог решавања. За та сазнања и решења одлучујућу улогу имају знања, што значи решавање еколошких проблема, као и других цивилизацијских, за своју основу морају имати научна сазнања, тј. предлози за решавање тих про-

¹ О овоме видети и рад аутора: *Глобализација и планетарни хуманизам*, социологически аспект, Москва, збор. трудов "Российское общество и социология в XXI веке: социальные вызовы и альтернативы Т.Д.. Свердловской социологический конгрес, 2003, стр. 53-66.

² Курц, П.Л, *Хуманистички манифест 2000*, "Филип Вишњић", 2000, стр. 29-36.

³ Курц, П., цит. дело, стр. 36-37.

⁴ "Природно право је аутономно. Оно лежи у бићу човека као природне појаве. Природно право не зависи од људског фактора, оно је постављено као сваки физички закон природе оно је праведно *по себи*, оно је универзално, и наднационално" (Слободан Перовић, *Између чулности и умности права*, у књизи *Беседе са Копаоника*, Београд, 2003, стр. 129)

⁵ Слободан Перовић, *Природно право као мера светског поретка*, у књизи *Беседе са Копаоника*, Београд, 2003, стр. 355-356.

блема морају бити засновани и осмишљени на научној основи.¹ У овом смислу треба схватити и указивање да је "неопходан огроман заједнички напор најбољих умова једне нације да би се постојећа друштвена стварност преобратила и уздигла до нивоа својих оптималних могућности."²

Усвајање норми еколошке етике и понашање по њима заснованих на принципима планетарног хуманизма, треба да обезбеди склад између природе и човека. Јер, драстично поремећен тај склад "може се повратити мукотрпним напорима свих људи да би се ускладили људске активности са законима природе."³ Међутим, одговорност свих чланова за очување склада између човека и природе, није једнака. Она је пропорционална њиховом утицају на усмеравање друштвеног развоја и њиховој моћи деловања на природу. *У овом контексту посматрана морална одговорност научника за очување и развијање склада између природе и човека је већа, ако не и највећа.* Јер, хуманизам и наука значе један културни покрет сједињен у човеку као извору и циљу, чија је најдубља димензија научна: строго настојање да се законима подреди савремено и несавремено богатство природе и историје, захтев за разумљивошћу и право да се влада природом и сопственом судбином.⁴ Морална одговорност научника произилази из садржаја и карактера њиховог рада.

Научно стваралаштво је лични чин, резултат је индивидуалне способности и инвентивности научника, и зато он најбоље може наслутити како позитивне тако и негативне последице свог рада. Он је у могућности да се увек пита да ли његов рад представља допринос хуманом развоју и служење човечанству. И ако помисли да његов рад и његови резултати не представљају служење човечанству, ако представља, или може представљати злоупотребу знања, највећег дара и способности човека, да сазна законитости у природи и друштву и утиче на њихов ток, онда он може, и треба да доживи грижу савести, за повреду моралне норме о потреби хуманистичког поступка коришћењу сазнања и знања. Овај захтев за развијањем и развијеном моралном одговорношћу научника (и уопште ствараоца) све је значајнији са снажнијим развојем науке и све већом њеном технолошком применом, тј. са порастом могућности да се на основу њених тековина врше промене не само у природи, већ и на човеку као биолошком бићу.

¹ Федерик Мајор, *УНЕСКО: идеал и акција*, Београд, Завод за међународну просветну, научну, културну и техничку сарадњу и Завод за уџбенике и наставна средства, 1997, стр. 109.

² Михаило Марковић, *Изабрана дела*, том 4. *Критичка друштвена наука*, Београд, БИГЗ, 1994, стр. 299.

³ Никола К. Пантић, *О јединству природног и друштвеног*, Сремски Карловци, 1996, стр. 65.

⁴ Мајор, Ф., *Сутра је увек касно*, "Југословенска ревија" Београд, 1991, стр. 219.

3. Етичке норме биосферног газдовања

Изграђивање моралних норми уопште, па и изграђивање моралних норми научника (и стваралаца) представља сложен и релативно дуготрајан процес. Њихово усвајање, тј. формулисање и понашање по њима, треба да буде битна компонента процеса припреме будућих научних истраживача и технолошких иноватора. "Етичке норме су у потпуности друштвене, али одлуке да се поступа у складу са тим нормама и да се предузму сви ризици које однос према њима доноси, личне су и аутономне.¹ У овом погледу наставници који образују будуће научне истраживаче и иноваторе имају важну улогу. У свом раду са слушаоцима, смештајући поједине научне информације у шире контексте, дајући креативну интерпретацију знања, развијајући интелектуалну радозналост, наставници треба да подстичу и развијање осећања за поштовање моралних норми, па и норми еколошке етике.

Наиме, смештање научних информација о појединим научним сазнањима у шире контексте и развијање интелектуалне радозналости, треба да буде праћено и развијањем моралне одговорности за откривање научних сазнања и њихово технолошко коришћење. *То развијање моралне одговорности треба да допринесе усаглашавању економског развоја, заснованог на научним сазнањима, и еколошким законитостима, како би се чинио, и учинио допринос, у датим околностима, обезбеђивању животних услова у биосфери, будући да живот представља апсолутну вредност.*² У овом контексту човек се са еколошког гледишта појављује као вредност супростављајући се ентропији и учествујући у стварању живота, тиме што врши усаглашавање економских процеса са законитостима у биосфери. У склопу оваквог приступа екологизација, а посебно екологизација нових технологија, постаје морални императив.

*Биосферно газдовање у основи се своди у деловању човека на делове природе производећи одређене промене и стварајући одређене производе у циљу задовољавања својих потреба. Међутим, то својеврсно "присвајање" природе од стране човека и његовог друштва не треба да доводи до угрожавања услова живота на планети, па самим тим, у најширем смислу речи и до угрожавања услова живота човека, тј. деградацију животне средине. Напротив, човеков однос према природи треба да буде усмерен не само на њено "присвајање", већ и на њено унапређивање и заштиту.*³ У таквом приступу

¹ Марковић, Михаило, цит. дело, стр. 296-297.

² Марковић, Ж. Д. *Роль университета в формировании моральной ответственности ученых*, збор. трудов "Висшая школа на пороге III тысячелетия" Москва, 2000, стр. 88-86.

³ Опширније видети и: Веселиновић, Д. Јанковић, М., Ђорђевић, М., *Заштита и унапређивање животне средине*, Научна књига", Београд, 1989.

"присвајање" природе не треба да буде праћено исцрпљивањем природних, посебно необновљивих ресурса, тј. нерационалном потрошњом енергије. Јер, у свемиру постоји континуиран процес прелаза између материје и енергије, и све што је живо, живо је тако дуго док функционише врло сложен систем међусобно условљених процеса којима је својствен спонтани промет енергије. Престанком промета материје престаје и живот. У овом смислу Никола Тесла указује да од свих разноврсних појава које природа пружа нашим чулима, ни једна нас не испуњава већим чуђењем него то изузетно сложено кретање, које у његовој свеукупности дефинишемо као људски живот."¹ Управо зато очување животне средине, очување услова живота на планети Земљи, у основи се своди на очување енергетских извора и њихово рационално коришћење.² За осмишљавање и научно заснивање оваквог односа према очувању животне средине, посебан значај имају и разматрања Николе Тесле о Космосу, изворима енергије и њиховој супституцији у оквиру еколошког баланса као услову живота.³ Овако осмишљено газдовање биосфером захтева да буде операционализовано у свим областима и подухватима, сагласно њиховим специфичностима, па и у области пољопривреде и производњи хране.⁴ У ствари, *ново схватање друштвеног развоја и биосферног газдовања, захтева константно усаглашавање еколошких законитости и привредног развоја на научним основама, којим се дефинише као одржив развој.*⁵ Овај модел развоја захтева како висококомпетентне ствараоце тако и високо етичке личности. У овом смислу треба схватити и указивање Николе Тесле (једног сигурно од најзначајнијих истраживача 20. века) да је аутентични стваралац, онај који надахњује вишим и племенитим осећањима и мрзи сукобе и уништавање.⁶

Примљено: 07.02.2009.

Одобрено: 27.03.2009.

¹ Тесла, Н., *Чланци*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1995, стр. 91.

² Опширније видети: Никола Пантић, *Природни ресурси и развој*, збор. радова "Човек Друштво Животна средина", Београд, САНУ, 1981, стр. 170.

³ О овоме аутор је писао у раду: *Актуелност разматрања Николе Тесле о еколошким проблемима*, "Теме", Ниш, 3/2006, стр. 535-542.

⁴ О овоме видети и: Жученко, А.А., Урсул, А.Д., *Стратегија адаптивног интенсификацији селско-хазјайственог производства*, Кишењев, 1983. и рад аутора *Проблеми хуманизације рада и еколошке безбедности у пољопривреди*, "Еколошка пољопривреда", Београд, 3-4/1998. стр. 189-201.

⁵ О значају концепције одрживог развоја за хармонизацију међусобне повезаности природе и друштва и могућности које човечанство у овом смислу има опширније видети и: А. Н. Чумаков, *Глобализација*, 2-е издание, Москва, "Проспект", 2009, стр. 323-330.

⁶ Тесла, Н. цит. рад, стр. 357.

УДЦ: 502/504

ЦИВИЛИЗАЦИОННО - ЭТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ БИОСФЕРНОГО ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Профессор др Данило Ж.Маркович
Сербская академия образования, Белград

Резюме

Опираясь на позицию социальной обусловленности нарушения экологического равновесия в природе и биологических предпосылок появления человека и развития цивилизованного общества, в работе указывается на необходимость сохранения экологической среды для жизни, человека и человеческого общества. В том контексте указывается на необходимость и значение соблюдения цивилизационно-этических аспектов биосферного хозяйствования, т.е. "присваивания" природы человеком с целью удовлетворения потребностей, осуществляющегося таким образом, чтобы не были поставлены под угрозу условия жизни и экологические основы развития человеческой цивилизации.

Ключевые слова: биосфера, цивилизация, экологическое равновесие, этическая ответственность, устойчивое развитие.

Ауторова адреса

Др Данило Ж. Марковић
Српска академија образовања
Београд

КОМПАРАТИВНА ТРЖИШНА АНАЛИЗА СВЕТСКЕ ПРОИЗВОДЊЕ И МЕЂУНАРОДНОГ ПРОМЕТА ВОЋА

М. Ђоровић¹, М. Милановић², С. Стевановић¹

Резиме. У раду је дата регионално-компаративна анализа важнијих показатеља светске производње и међународног промета воћа, као изузетно значајне и у исхрани становништва неизоставне и незаменљиве прехранбене групе производа. Посебно су изучене тенденције, односно регионалне разлике у кретању обима, динамике и структуре производње и промета јабуке, шљиве, трешње и вишње, јагоде, малине и грожђа. Дефинисани су региони, односно земље, највећи произвођачи и највећи извозници и увозници ових производа.

Сходно претходном, утврђено је да код испитиваних појава постоје врло значајне регионалне разлике и да су оне последица бројних природних, привредних и друштвених чинилаца. У сагледавању карактера односа и степена утицаја наведених чинилаца на промене и правце кретања посматраних појава, коришћене су квантитативне и квалитативне методе истраживања тржишта.

Кључне речи: воће, светска производња, регион, светско тржиште, међународни промет, извоз, увоз.

1. Увод

Веома богат асортиман и широк регионални размештај, битне су карактеристике светске производње и међународног промета воћа. Осим тога, ова група производа има и врло велики привредни и посебно нутритивни значај у исхрани становништва. У исхрани се користи у свежем и прерађеном стању, а и врсна је индустријска сировина за бројне нове производе.

---

¹ Др Милутин Т. Ђоровић, ред. проф., др Симо В. Стевановић, доцент, Пољопривредни факултет, Београд. e-mail: djormi@agrif.bg.ac.rs., stev@agrif.bg.ac.rs

² Др Милан Р. Милановић, ред. проф., Мегатренд универзитет, Београд, e-mail: milanrmilanovic@yahoo.com,

Сходно претходном, циљ овог рада је да се методом компаративне анализе изуче регионалне разлике у кретању обима, динамике и структуре светске производње и међународног промета воћа, како на нивоу континената тако и на нивоу земаља највећих произвођача и највећих извозника и увозника ових производа. Предметне појаве су посебно анализирани код воћних врста које су од изузетног значаја за домаћу производњу и тржиште, као што су: јабука, шљива, трешња и вишња, јагода, малина и грожђе. Изучавањем наведених појава, остварује се битна претпоставка за потпуније истраживање домаћег тржишта и нарочито његовог укључивања у међународну размену посматраних производа. Из наведеног, управо и произилази значај предметног рада, односно истраживања.

Истраживањем је обухваћено раздобље од 1989. до 2007. године. Појаве су најчешће анализирани на основу трогодишњих просека за подпериоде: 1989-1991., 1998-2000. и 2005-2007. год. Као извори података коришћене су, пре свега, међународне статистичке публикације од значаја за производњу и промет хране у свету. Значајно је коришћен интернет, затим, одговарајућа научна и стручна литература, као и резултати досадашњих истраживања аутора. У складу са изворима и карактеристикама података, у раду су примењене одговарајуће квантитативне и квалитативне методе истраживања тржишта.

2. Регионално-компаративна анализа производње воћа

Велики привредни и нутритивни значај, као и огромна разноврсност и широк асортиман унутар појединих врста, перманентно подстичу квантитативни и квалитативни развој светске производње воћа. Наиме, врло сложен и комплексан биохемијски састав, у конвенционалној и посебно у макробиотичкој исхрани становништва, због високог садржаја, пре свега, воде, угљених хидрата, витамина, минералних материја, разних воћних киселина, као и других корисних и лековитих састојака (антиоксиданаса, антикарциногена и сл.), чине воће неизоставном и незаменљивом прехранбеном намирницом, с значајно наглашеним дијететско-профилактичким својствима. Истовремено, поједине врсте и то посебно у оквиру језграстог воћа (орех, лешник, бадем и сл.), имају и изузетно високу енергетску вредност.

Сходно претходном, производња воћа је не само битан чинилац исхране становништва, већ је исто тако и снажан фактор укупног развоја светске привреде, а посебно пољопривреде, односно прехранбене, хемијске, фармацевтске и других грана индустрије. При овоме, за многе земље извознице хране, воће и прерађевине од воћа представљају не само значајне производе

за покриће домаће потрошње, већ су они истовремено и значајан извор девизног прихода.

Воће-укупно. У посматраном раздобљу, уз просечну годишњу стопу раста од 2,0%, производња воћа у свету достиже ниво од око 509 милиона тона (табела 1). У последњем подпериоду у односу на први, производња је повећана за око 43%. Регионално посматрано, око 72% светске производње дају Азија (45,9%) и Америка (25,9%). Иза ових континената, с значајно нижим учешћем следе Европа (14,3%) и Африка (12,7%), док је учешће Аустралије и Океаније најниже (1,2%). При овоме, просечна светска производња воћа по становнику је око 77 кг. У односу на овај показатељ, редослед континентата је знатно другачији. Наиме, водећу позицију по овом основу има Аустралија и Океанија (178,3 кг), а потом следе Америка (146,2 кг), Европа (99,9 кг), Африка (68,8 кг) и најзад Азија (58,6 кг).

У структури светске производње воћа, грожђе учествује са око 13%, јабука око 12,5%, шљива око 2%, јагода око 0,7%, трешња и вишња око 0,6%, малина око 0,1% и остало воће око 71%.

Табела 1. Обим и динамика производње воћа у свету
Table 1. The volume and dynamics of fruit production in the world

– У хиљ.тона – / – Thousands of tons –

Производ	Ø 1989 – 1991.	Ø 1998 – 2000.	Ø 2005 – 2007.	Индекс	
				Ø1998/00 Ø1989/91	Ø2005/07 Ø1989/91
Воће – укупно ¹	356.331	462.061	508.752	129,7	142,8
Јабука	40.094	57.870	63.418	144,3	158,2
Шљива	6.286	8.331	9.568	132,5	152,2
Трешња и вишња	2.296	2.836	3.046	123,5	132,7
Јагода	2.441	3.127	3.841	128,1	157,4
Малина	323	386	554	119,5	171,5
Грожђе	58.211	60.912	66.749	104,6	114,7
Остало воће	246.680	328.599	361.576	133,2	146,6

Извор: Сајт www.fao.org и обрачун аутора.

1. Без диња и лубеница.

Јабука. У свету се производи преко 63 милиона тона јабуке. Уз просечну годишњу стопу раста од 2,6%, у последњем подпериоду у односу на први, производња јабуке је повећана за 58,2%. Испољена динамика производње, узроковала је повећање учешћа овог производа у укупној светској производњи воћа за 1,2%. Највећи део светске производње јабуке остварује се у Азији (58,1%) и Европи (23,2%), а потом у Америци (14,6%), Африци (3,0%)

и Аустралији и Океанији (1,1%). Међутим, ако се анализира производња овог производа по становнику, редослед континента је другачији. Водећу позицију по овом основу има Аустралија и Океанија (20,5 кг), а потом следе Европа (20,2 кг), Америка (10,3 кг), Азија (9,2 кг) и најзад Африка (2,0 кг).

Посматрано по земљама, 15 највећих произвођача даје око 80% светске производње јабуке. Апсолутни лидер у овој производњи је Кина, са учешћем од 40,8%, а потом следе: САД 6,9%, Иран 4,2%, Турска 3,6%, Италија 3,4%, Руска Федерација 3,0%, Индија 2,9%, Пољска и Француска са по 2,8%, Чиле 2,2%, Аргентина 2,0%, Бразил 1,5%, Немачка 1,4%, Јапан 1,3% и Шпанија 1,1%. У светској производњи јабуке, Србија учествује са скромних 0,4%.

Шљива. Светска производња шљиве је око 9,5 милиона тона. При просечној годишњој стопи раста од 2,2%, у последњем подпериоду у односу на први, производња шљиве је повећана за 52,2%. Испољеном динамиком производње повећано је учешће овог производа у структури укупне светске производње воћа за само 0,1%. Скоро 86% светске производње шљиве дају Азија (58,7%) и Европа (27,2%), док је учешће Америке (11,4%) и посебно Африке (2,4%) и Аустралије и Океаније (0,3%) знатно ниже. Но, ако се посматра производња овог производа по становнику, редослед континента је нешто другачији, тј. по овом основу водећу позицију има Европа (3,6 кг), а потом следе Азија (1,4 кг), Америка (1,2%), Аустралија и Океанија (1,0 кг), и најзад Африка (0,2 кг).

Петнаест највећих произвођача даје око 86% светске производње шљиве. Апсолутни лидер у овој производњи је Кина, са учешћем од 48,7%, а потом следе: Србија 6,5%, САД 6,1%, Румунија 5,0%, Чиле 2,7%, Француска и Турска са по 2,3%, Шпанија 2,1%, Италија 1,9%, Украјина 1,6%, Иран 1,5%, Руска Федерација 1,4%, Аргентина 1,3%, Босна и Херцеговина 1,2% и Индија 1,0%.

Трешња и вишња. Светска производња трешње и вишње је на нивоу од око 3 милиона тона. С просечном годишњом стопом раста од 1,5%, у последњем подпериоду у односу на први, производња ових производа је повећана за 32,7%. Њихово учешће у структури укупне светске производње воћа било је исто у сва три подпериода (0,6%). Са учешћем од 51,5%, Европа је светски лидер у производњи трешње и вишње. Други велики произвођач ових производа је Азија (33,3%), док је учешће Америке (14,3%) и посебно Африке (0,5%), односно Аустралије и Океаније (0,4%), знатно ниже. Анализирано по становнику, Европа (2,2 кг) је и по овом основу на првом месту у производњи предметних производа. Иза Европе следе Америка (0,5 кг), Аустралија и Океанија (0,4 кг), Азија (0,3 кг) и најзад Африка (0,01 кг).

Посматрано по земљама, 15 највећих произвођача даје око 83% светске производње трешње и вишње. Највеће учешће у светској производњи ових производа имају Турска 15,5% и САД 12,4%, а потом следе: Иран 9,0%, Руска Федерација 7,6%, Пољска 7,1%, Украјина 6,8%, Италија 4,2%, Србија 3,8%, Белорусија 3,1%, Шпанија 2,9%, Румунија 2,7%, Француска 2,2%, Немачка 2,0%, Узбекистан 1,9% и Грчка 1,6%.

Јагода. У свету се производи око 4 милиона тона јагоде. Уз просечну годишњу стопу раста од 2,6%, у трећем подпериоду у односу на први, производња јагоде је повећана за 57,4%. Са испољеном динамиком производње, учешће овог производа у укупној светској производњи воћа остало је непромењено у сва три подпериода (0,7%). Преко 75% светске производње јагоде остварује се у Европи (39,0%) и Америци (35,7%). На трећем месту је Азија (18,6%), а потом следе Африка (5,9%) и Аустралија и Океанија (0,8%). Рангирано по основу производње овог производа по становнику, Европа (2,1 кг) и Америка (1,5 кг) и по овом критеријуму задржавају исте позиције, док је Аустралија и Океанија (0,9 кг) на трећем месту, а Африка и Азија (са по 0,2 кг) деле четврто и пето место.

Посматрано по земљама, 15 највећих произвођача даје око 85% светске производње јагоде. Са учешћем од 28,3%, САД су апсолутни лидер у производњи овог производа, а потом Шпанија 8,0%. Иза ових следе: Руска Федерација 6,8%, Турска 5,6%, Кореја 5,3%, Јапан 5,0%, Пољска 4,7%, Немачка и Мексико са по 4,1%, Италија и Мароко са по 2,9%, Египат 2,7%, Велика Британија 1,7%, Француска 1,5% и Украјина 1,4%. Учешће Србије у светској производњи јагоде је 0,9%.

Малина. Производња малине у свету је око 554 хиљ. тона. С просечном годишњом стопом раста од 2,6%, у последњем подпериоду у односу на први, производња овог производа је повећана за 71,5%. При овом темпу раста, учешће малине у укупној светској производњи воћа остало је непромењено у сва три подпериода (0,1%). Регионално посматрано, преко 98% светске производње малине остварује се у Европи (78,7%) и Америци (19,7%), а иза њих, са знатно нижим учешћем следе Азија (1,4%), Аустралија и Океанија (0,2%) и посебно Африка (0,02%). С аспекта производње овог производа по становнику, Европа и Америка и по овом основу заузимају прво, односно друго место, а потом следе Аустралија и Океанија, Азија и најзад Африка.

У оквиру 15 земаља највећих произвођача малине, остварује се око 95% светске производње овог производа. Изразито веће учешће у светској производњи малине имају Руска Федерација 31,9%, и САД и Србија са по 15,7%, Пољска 11,0%, Украјина 4,7%, Немачка 3,6%, Канада и Велика Брита-

нија са по 2,4%, Шпанија, Мађарска и Азербејџан са по 1,3%, Француска 1,1%, Мексико 0,9%, Румунија 0,8% и Бугарска 0,7%.

Грожђе. У свету се производи око 67 милиона тона грожђа. Око 80% ове производње се прерађује у вино. Од преосталих 20%, једна половина се троши као стоно грожђе, а друга као сушено грожђе и разне друге прерађевине од грожђа. При овоме, уз просечну годишњу стопу раста од 0,9%, у последњем подпериоду у односу на први, производња грожђа је повећана за свега 14,7%. Његово учешће у структури укупне светске производње воћа је опало за 3,2%. Највећи део светске производње грожђа остварује се у Европи (43,6%) и Азији (27,5%). Иза ових следи Америка (20,2%), а потом Африка (5,7%) и Аустралија и Океанија (3,0%). Међутим, посматрано са аспекта производње овог производа по становнику, редослед континената је значајно другачији, тј. водећу позицију има Аустралија и Океанија (59,6 кг), а потом следе Европа (40,0 кг), Америка (15,0 кг), Азија (4,6 кг) и најзад Африка (4,0 кг).

Анализирано по земљама, 15 највећих произвођача даје око 82% светске производње грожђа. Највеће учешће у светској производњи овог производа имају Италија 12,7%, Француска 10,0%, САД 9,5%, Шпанија 9,2% и Кина 9,1%, а потом следе: Турска 5,9%, Иран 4,5%, Аргентина 4,3%, Чиле 3,4%, Аустралија 2,8%, Индија и Јужна Африка са по 2,4%, Немачка 2,0%, Египат и Бразил са по 1,9%. Учешће Србије у светској производњи грожђа је око 0,5%.

Остало воће. Светска производња ове групе производа, односно оног дела воћа које није било предмет појединачне анализе, достиже ниво од око 362 милиона тона. С просечном годишњом стопом раста од 2,3%, у последњем подпериоду у односу на први, производња ове групе воћа повећана је за 46,6%. Остварена динамика производње резултирала је повећањем учешћа осталог воћа у структури укупне светске производње воћа за 1,9%. Испољени пораст производње ове групе воћа, значајно доприноси побољшању исхране становништва и развоју светске производње и међународном промету воћа укупно.

Сходно претходном, у односу на структуру и редослед учешћа појединих земаља у укупној светској производњи анализираних врста воћа, структура и редослед земаља у производњи истог по становнику, знатно су другачији (табела 2). Посматрано са овог аспекта и у односу на светски просек производње по становнику, Србија остварује изузетно добре позиције, односно заузима прво место у производњи шљиве, малине, трешње и вишње, док је у производњи јагоде, такође на високом трећем месту, а има и респектујуће нивое у производњи јабуке и грожђа.

Табела 2. Регионално-компаративни преглед 15 највећих
 произвођача воћа по становнику у свету
 Table 2. Regional-comparative review of top 15 per capita fruit producers in the world
 – Ø 2005/2007. год., Индекс нивоа: свет = 100,0 –
 – Ø 2005/2007, Level index: World = 100,0 –

Земља	Јабука		Земља	Шљива		Земља	Трешња и вишња	
	у кг	индекс		у кг	индекс		у кг	индекс
Свет	9,6	100,0	Свет	1,5	100,0	Свет	0,5	100,0
1.Нови Зеланд	101,0	1052,1	1.Србија	83,2	5546,7	1.Србија	15,6	3120
2.Чиле	84,0	875,0	2.Босна и Херц.	30,2	2013,3	2.Белорусија	9,7	1940
3.Аустрија	57,6	600,0	3.Румунија	22,0	1466,7	3.Албанија	7,6	1520
4.Молдавија	56,4	587,5	4.Молдавија	15,7	1046,7	4.Либан	6,9	1380
5.Словенија	56,3	586,5	5.Чиле	15,6	1040,0	5.Турска	6,4	1280
6.Мађарска	52,5	546,9	6.Јерменија	12,6	840,0	6.Мађарска	6,4	1280
7.Пољска	47,3	492,7	7.Хрватска	10,9	726,7	7.Грузија	5,8	1160
8.Иран	37,8	393,8	8.Аустрија	8,4	560,0	8.Пољска	5,6	1120
9.Италија	36,0	375,0	9.Гренада	6,6	440,0	9.Молдавија	5,2	1040
10.Јерменија	34,0	354,2	10.Либан	5,9	393,3	10.Украјина	4,4	880
11.Белорусија	34,0	354,2	11.Мађарска	5,5	366,7	11.Грчка	4,4	880
12.Аргентина	32,2	335,4	12.Либ.Ар.Дам.	5,4	360,0	12.Аустрија	4,1	820
13.Швајцарска	32,1	334,4	13.Албанија	5,3	353,3	13.Иран	3,9	780
14.Белгија	31,2	325,0	14.Белорусија	5,2	346,7	14.Румунија	3,8	760
15.Турска	30,8	320,8	15.Израел	4,7	313,3	15.Азербејдз.	3,5	700
Србија	23,6	245,8	Србија	83,2	5546,7	Србија	15,6	3120
Јагода			Малина			Грожђе		
Свет	0,6	100,0	Свет	0,1	100,0	Свет	10,1	100,0
1.Шпанија	7,0	1166,7	1.Србија	11,7	11700	1.Италија	143,3	1418,8
2.Пољска	4,8	800,0	2.Пољска	1,6	1600	2.Шпанија	140,0	1386,1
3.Србија	4,6	766,7	3.Руска Федер.	1,2	1200	3.Чиле	139,3	1379,2
4.Белорусија	4,2	700,0	4.Азербејдзан	0,9	900	4.Молдавија	136,6	1352,5
5.Кореја	4,2	700,0	5.Мађарска	0,7	700	5.Француска	108,2	1071,3
6.Белгија	4,2	700,0	6.Украјина	0,6	600	6.Португалија	96,3	953,5
7.САД	3,6	600,0	7.Бугарска	0,5	500	7.Грчка	94,9	939,6
8.Мароко	3,6	600,0	8.Босна и Херц.	0,4	400	8.Аустралија	89,9	890,1
9.Турска	2,9	483,3	9.Канада	0,4	400	9.Аргентина	73,3	725,7
10.Израел	2,6	433,3	10.Молдавија	0,4	400	10.Јерменија	62,6	619,8
11.Холандија	2,4	400,0	11.Норвешка	0,4	400	11.Кипар	58,6	580,2
12.Норвешка	2,2	366,7	12.Киргистан	0,3	300	12.Словенија	57,8	572,3
13.Кипар	2,0	333,3	13.САД	0,3	300	13.Турска	53,0	524,8
14.Босна и Херц.	2,0	333,3	14.Немачка	0,2	200	14.Мађарска	51,0	505,0
15.Финска	1,9	316,7	15.Естонија	0,2	200	15.Србија	48,0	475,2
Србија	4,6	766,7	Србија	11,7	11700	Србија	48,0	475,2

Извор: Сајт www.fao.org и обрачун аутора.

Утврђени регионални размештај у производњи воћа како по обиму тако и по структури, резултанта је бројних чинилаца, а пре свега: природних услова (обрадиве површине, квалитет земљишта, клима и сл.); броја, структуре и куповне моћи становништва; нивоа економске развијености земље; раз-

вијености прехранбене индустрије; нивоа научних, техничких и технолошких достигнућа; обима материјалних улагања, и мера економске, односно државне политике земље.

Развијене земље дају већи део светске производње трешње и вишње (око 57%), јагоде (око 79%), малине (око 95%) и грожђа (око 65%), док неразвијене земље и земље у развоју, имају веће учешће у укупној производњи јабуке (57%) и шљиве (56%).

3. Регионално - компаративна анализа међународног промета воћа

Упоредо са развојем воћарске производње, односно са увођењем савремене прометне технологије и посебних метода комерцијализације, светски промет воћа, како између појединих земаља тако и регионално, постаје све интензивнији и већи. Ову констатацију посебно потврђује отварање нових прометних токова за континентално воће, за разлику од јужног, чији је промет у светским размерама развијен знатно раније. Поред експанзије свежег воћа, ширењу промета ових производа доприноси и њихова технолошка припрема, односно прерада, којом се практично нивелира понуда на тржишту током целе године. Осим тога, на уједначење интензитета понуде воћа током целе године, значајно утиче календар приспевања разних врста воћа у разним деловима света, као и својеврсна конкуренција између континенталног и јужног воћа. Сходно овоме и значају међународног промета воћа у развоју тржишта и исхране становништва, односно пољопривреде, агроиндустрије и привреде у целини, како у националним тако и у међународним оквирима, у овом делу рада изучавају се обим, динамика, структура, правци и водећи носиоци предметног промета.

Воће – укупно. Међународни промет воћа има позитиван тренд развоја. Уз просечну годишњу стопу раста од 3,9%, у последњем подпериоду у односу на први, промет воћа (табела 3) повећан је за 99,6% и формиран је на нивоу од око 57 милиона тона, што представља свега око 11% укупне светске производње ових производа.

Регионално посматрано, око 70% светског извоза воћа дају Америка (40,4%) и Европа (29,4%). Значајно учешће у извозу ових производа има и Азија (20,8%), док је учешће Африке (7,8%) и Аустралије и Океаније (1,6%) врло скромно. Истовремено, у светском увозу воћа, Европа има доминантно учешће (55,9%), док је учешће Азије (21,3%) и Америке (20,8%) скоро изједначено и релативно високо. Учешће Африке (1,5%) и посебно Аустралије и Океаније (0,5%), знатно је ниже и скоро симболично.

Сходно посматраним производима, односно групама производа, а према натуралним показатељима, у структури укупног светског промета воћа највеће учешће имају остало воће (78,7%) и јабуке (12,6%). Учешће осталих испитиваних врста, односно група производа, знатно је ниже и износи код грожђа 6,1%, јагоде 1,1%, шљиве 0,9%, трешње и вишње 0,5% и малине 0,1%.

Табела 3. Обим и динамика међународног промета воћа
Table 3. The volume and dynamics of international fruit trading

– У хиљ. тона – / – Thousands of tons –

Производ	Ø 1989 – 1991.	Ø 1998 – 2000.	Ø 2005 – 2007.	Индекс	
				Ø 1998/00 Ø 1989/91	Ø 2005/07 Ø 1989/91
Извоз					
Воће – укупно	28.533	41.955	56.950	147,0	199,6
Јабука	3.712	5.235	7.168	141,0	193,1
Шљива	258	377	501	146,1	194,2
Трешња и вишња	106	182	310	171,7	292,5
Јагода	285	479	621	168,1	217,9
Малина	22	39	79	177,3	359,1
Грожђе	1.561	2.509	3.477	160,7	222,7
Остало воће	22.589	33.134	44.794	146,7	198,3
Увоз					
Воће – укупно	28.444	40.668	55.198	143,0	194,1
Јабука	3.762	4.814	6.976	128,0	185,4
Шљива	244	379	521	155,3	213,5
Трешња и вишња	118	180	317	152,5	268,6
Јагода	296	471	656	159,1	221,6
Малина	28	38	71	135,7	253,6
Грожђе	1580	2377	3390	150,4	214,6
Остало воће	22.416	32.409	43.267	144,6	193,0

Извор: Сајт www.fao.org и обрачун аутора.

Јабука. У међународном промету се налази преко 7 милиона тона јабуке, што представља свега 11,3% укупне светске производње овог производа. При просечној годишњој стопи раста од 3,7%, у последњем подпериоду у односу на први, промет јабуке је повећан за 93,1%. Но, упркос овом повећању, због интензивнијег пораста промета других воћних врста, учешће јабуке у структури укупног промета воћа опало је за 0,4%.

Са учешћем од 48%, Европа је апсолутни лидер у светском извозу јабуке. Иза овог континента, као значајни извозници јављају се Америка

(24,4%) и Азија (20,2%), док је учешће Африке (4,1%) и посебно Аустралије и Океаније (3,3%) знатно ниже. Као и код извоза, Европа, истовремено, апсорбује и највећи део светског увоза јабуке, чак 61,8%. Иза Европе, највећи увозници су Азија (21,9%) и Америка (12,5%), док је учешће Африке (3,7%) и посебно Аустралије и Океаније (0,1%) изразито ниже.

Скоро 97% светског извоза јабуке даје петнаест земаља највећих извозника овог воћа. Са скоро изједначеним учешћем водећи извозници су Кина (11,4%), Литванија и Чиле (са по 10,2%), односно Италија (10,0%). Иза ових земаља следе: Француска (9,5%), САД (9,3%), Холандија и Пољска (са по 5,8%), Белгија (4,6%), Нови Зеланд (4,2%), Јужна Африка и Аргентина (са по 3,7%), Иран (3,5%), Сиријска Арапска Република (2,8%) и Шпанија (2,1%). Учешће Србије у светском извозу овог воћа, врло је скромно и износи свега 0,6%.

Петнаест највећих увозника апсорбује преко 64% светског увоза воћа. Највећи увозници су Руска Федерација (11,7%) и Немачка (10,7%). Релативно високи увозници су и Велика Британија (7,6%) и Холандија (5,3%). Иза ових следе: Белгија (3,2%), Литванија и Шпанија (са по 3,1%), Мексико (2,9%), Ирак (2,8%), Украјина и Француска (са по 2,5%), Кина, САД и Канада (са по 2,3%) и Саудијска Арабија (2,1%). Србија у светском увозу јабуке учествује са скромних 0,3%.

Шљива. Светски промет шљиве је на нивоу од око 500 хиљада тона, што представља свега 5,2% производње овог производа. При просечној годишњој стопи раста од 3,8%, у трећем подпериоду у односу на први, промет шљиве је повећан за 94,2%. У структури светског промета воћа њено учешће стагнира на нивоу од 0,9%.

Са учешћем од 48,1% у светском извозу шљиве, Европа је апсолутни лидер у извозу овог производа. Велики извозник је и Америка (32,9%), а потом Азија (11,6%), док су Африка (6,0%) и Аустралија и Океанија (1,4%), врло скромни извозници шљиве. Аналогно извозу, са учешћем од 67%, Европа је апсолутни лидер и у светском увозу шљиве. Иза Европе, значајни увозници су Америка (19,6%) и Азија (12,6%). Африка (0,6%) и Аустралија и Океанија (0,2%), имају скоро симболично учешће у светском увозу шљиве.

Петнаест земаља највећих извозника, даје око 94% светског извоза шљиве. Само Чиле (18,0%), Шпанија (17,4%) и САД (11,0%) дају преко 46% овог извоза. Учешће осталих земаља је знатно скромније: Јужна Африка (7,2%), Италија (6,6%), Холандија (5,6%), Француска (4,6%), Сиријска Арапска Република и Аргентина (са по 4,2%), Узбекистан (3,8%), Србија (3,4%), Пољска и Молдавија (са по 2,2%) и Белгија и Немачка (са по 1,8%).

Скоро 89% светског увоза шљиве апсорбује петнаест највећих увозника овог производа. Изразито велики увозници су Велика Британија (13,4%), Руска Федерација (12,7%) и Немачка (10,0%), а потом следе: Кина (8,3%), САД (7,1%), Холандија (6,3%), Канада (5,2%), Бразил (4,4%), Француска (4,0%), Белгија (3,8%), Италија (3,5%), Босна и Херцеговина (3,3%), Литванија (2,9%) и Шпанија и Мексико (са по 1,9%). Учешће Србије у светском увозу шљиве је симболично и износи свега 0,1%.

Трешња и вишња. У међународном промету трешње и вишње налази се око 310 хиљада тона, што чини свега 10% светске производње ових производа. Уз релативно високу просечну годишњу стопу раста од 6,1%, у последњем подпериоду у односу на први, промет је повећан за 192,5%. Испољени интензитет пораста промета, резултирао је повећањем учешћа ових производа у укупном светском промету воћа за скромних 0,1%.

Регионално посматрано, Европа (50,3%) је највећи извозник трешње и вишње. Осим Европе, значајни извозници су и Азија (26,4%), односно Америка (22,2%), док је учешће Аустралије и Океаније (1,0%) и посебно Африке (0,1%) врло скромно и скоро симболично. Истовремено, као и код извоза, Европа апсорбује и највећи део светског увоза трешње и вишње (чак 76,3%). Учешће Америке (11,7%) и Азије (11,4%) у овом увозу је релативно високо и изједначено, док је удео Африке и Аустралије и Океаније (са по 0,3%) изразито низак.

Преко 98% светског извоза трешње и вишње даје петнаест земаља највећих извозника ових производа. Водећи извозници су Турска (18,1%), САД (15,5%) и Пољска (10,6%), а потом следе: Шпанија (8,1%), Чиле и Аустрија (са по 7,4%), Мађарска (6,1%), Иран (5,2%), Италија и Сиријска Арапска Република (са по 3,2%), Србија, Француска и Белгија (са по 2,9%), Чешка Република (2,6%) и Немачка (2,3%).

Петнаест земаља највећих увозника, апсорбује 94% светског увоза трешње и вишње. Највећи и изједначени увозници су Руска Федерација и Немачка (са по 17,7%), Остали значајни увозници су Аустрија (8,5%), Велика Британија (7,3%), Канада (6,6%), Кина (6,0%), Холандија (4,4%), САД (4,1%), Белгија (3,8%), Кувајт, Јапан и Италија (са по 3,5%), Уједињени Арапски Емирати (3,2%), Француска (2,5%) и Словачка (1,9%). Учешће Србије у увозу овог воћа је симболично и износи само 0,1%.

Јагода. Међународни промет јагоде је на нивоу од око 620 хиљада тона, што представља око 16% светске производње овог производа. При просечној годишњој стопи раста од 4,4%, у последњем подпериоду у односу на први, промет је повећан за 117,9%. Остварени интензитет пораста промета,

повећао је учешће овог производа у укупном светском промету воћа за само 0,1%.

Европа (63,5%) је апсолутни лидер у извозу јагоде. Иза овог континента, са знатно мањим учешћем је Америка (28,0%). Још ниже учешће у светском извозу јагоде имају Африка (5,3%) и Азија (2,6%), док је учешће Аустралије и Океаније (0,6%) најниже. Но, као и код извоза, Европа (69,8%) је истовремено и највећи светски увозник овог воћа. Иза ње је Америка (27,0%), а потом следе Азија (2,9%), Африка (0,2%) и Аустралија и Океанија (0,1%).

Чак, око 97% светског извоза јагоде даје петнаест највећих извозника овог производа. Учешће Шпаније (34,0%) у овом извозу је лидерско, јер је вишеструко веће од осталих земаља. Поред Шпаније, релативно високо учешће у светском извозу јагоде имају САД (16,8%) и Мексико (10,4%), док је учешће осталих извозника скромније и њихов редослед је следећи: Белгија (6,5%), Француска (5,9%), Холандија (5,3%), Пољска (3,9%), Италија (3,7%), Мароко (3,5%), Немачка (2,6%), Турска (1,7%), Египат (1,5%), Аустралија (0,7%), Португалија (0,6%) и Израел (0,5%). Учешће Србије у укупном светском извозу јагоде је скромно и износи свега 0,1%.

Петнаест земаља највећих увозника јагоде апсорбује око 95% светског увоза овог производа. Највећи увозници су Француска (18,3%), Немачка (14,2%), Канада (13,0%) и САД (10,8%). Учешће осталих земаља у светском увозу јагоде је ниже и указује на следећи редослед увозника: Велика Британија (7,3%), Италија (5,9%), Белгија (5,5%), Аустрија и Холандија (са по 3,2%), Мексико (3,0%), Руска Федерација (2,9%), Литванија (2,6%), Хрватска (2,4%), Швајцарска (1,8%) и Данска (1,2%). У светском увозу јагоде, Србија учествује са симболичних 0,02%.

Малина. С просечном годишњом стопом раста од 7,4%, међународни промет малине је на нивоу од око 80 хиљада тона, што чини преко 14% укупне светске производње овог воћа. У последњем подпериоду у односу на први, промет малине је повећан за високих 259,1%. У посматраном периоду, учешће овог промета у укупном међународном промету воћа стагнира и износи око 0,1%. Стагнирајући ниво учешћа је последица, пре свега, оствареног интензитета пораста промета у посматраном периоду, не само ове, већ и осталих врста воћа.

Са учешћем од 53,1%, Европа је највећи светски извозник малине. На другом месту је Америка са учешћем од 44,3%, док је учешће Азије и Африке (са по 1,3%) знатно скромније, а Аустралија и Океанија скоро и да не учествују у светском извозу овог воћа. Истовремено, Европа (67,3%) и Америка (30,8%) су и највећи светски увозници малине. Учешће осталих континената

у овом увозу је знатно скромније и следе Африка (1,4%), Азија (0,4%) и Аустралија и Океанија (0,1%).

Преко 76% светског извоза малине даје петнаест земаља највећих извозника овог производа. Са учешћем од 27,7%, Пољска је светски лидер у извозу малине. Иза Пољске је Мексико (10,8%), а потом следе: Шпанија (8,6%), Србија (8,5%), Чиле (6,2%), Канада (3,4%), Аустрија (2,5%), Португалија (1,5%), Немачка, Француска и Холандија (са по 1,4%), Мађарска (1,3%), Словачка (0,8%), Белгија (0,5%) и Литванија (0,4%). Као што се види, Србија има четврто, респектујуће место у светском извозу малине.

Скоро 97% светског увоза малине апсорбује петнаест највећих увозника овог воћа. Наиме, највеће учешће у светском увозу овог производа имају Немачка (15,8%), Канада (14,9%), САД (14,1%), Холандија (11,4%) и Аустрија (11,1%), а потом следе: Велика Британија (9,6%), Француска (7,0%), Белгија (5,5%), Италија (3,8%), Швајцарска (0,8%), Мађарска (0,7%), Ирска и Босна и Херцеговина (са по 0,6%), Данска (0,4%) и Шпанија (0,3%). Србија у светском увозу малине учествује са симболичних 0,1%.

Грожђе. Међународни промет грожђа је на нивоу од око 3,5 милиона тона, што представља само 5,2% укупне светске производње овог производа. Уз просечну годишњу стопу раста од 4,5%, у последњем подпериоду у односу на први, светски промет грожђа повећан је за 122,7%. У структури укупног међународног промета воћа, у посматраном периоду, грожђе је повећало своје учешће за 0,6%.

Регионално посматрано, са учешћем од 42,1% у укупном светском извозу грожђа, Америка је највећи извозник овог производа. На другом месту је Европа (32,6%), а потом следе Азија (16,6%), Африка (7,3%), и Аустралија и Океанија (1,4%). Међутим, када је реч о светском увозу грожђа, Европа (60,8%) се јавља као највећи увозник овог производа, а потом следе Америка (25,4%), Азија (13,0%), Аустралија и Океанија (0,5%) и Африка (0,3%).

Петнаест земаља највећих извозника грожђа, даје чак око 93% светског извоза овог производа. Са учешћем од 23,8%, Чиле је светски лидер у извозу грожђа. Иза Чилеа, високо учешће у светском извозу овог производа имају и Италија (13,5%) и САД (11,3%), а потом следе: Јужна Африка (8,3%), Холандија (6,4%), Мексико (4,7%), Турска (4,3%), Узбекистан (4,2%), Шпанија (3,6%), Индија и Грчка (са по 2,6%), Аргентина (2,2%), Бразил (1,8%), Белгија (1,7%) и Кина (1,6%). Учешће Србије у овом извозу, изразито је скромно и износи само 0,01%.

Око 82% светског увоза грожђа, апсорбује петнаест земаља највећих увозника овог производа. Доминирајуће увозне позиције имају САД (15,8%), Немачка (10,2%) и Руска Федерација (9,5%), а иза ових следе: Холандија

(8,4%), Велика Британија (8,1%), Канада (5,4%), Кина (5,2%), Француска (4,5%), Пољска (2,9%), Белгија (2,8%), Мексико (2,4%), Украјина (2,2%), Аустрија (1,8%), Чешка Република (1,4%) и Швајцарска (1,1%). Србија у светском увозу грожђа учествује са 0,6%.

Остало воће. Већ је речено да ову хетерогену групу чине све остале врсте воћа, које нису биле предмет појединачне анализе. Сходно овоме, међународни промет осталог воћа износи око 45 милиона тона, што представља преко 12% његове укупне светске производње. С просечном годишњом стопом раста од 3,9%, промет ове групе производа у последњем подпериоду у односу на први, повећан је за 98,3%. У посматраном раздобљу, у структури укупног светског промета воћа, учешће ове групе производа опало је за 0,4%.

Од релативно велике светске производње, скромна заступљеност воћа у међународном промету резултанта је, пре свега, специфичних технолошко-комерцијалних карактеристика производа, широке распрострањености производње и настојања неразвијених земаља и земаља у развоју да домаће потребе за воћем првенствено подмирују сопственом производњом.

Код свих анализираних производа, развијене земље у односу на неразвијене и земље у развоју, имају веће учешће у њиховом укупном светском извозу, односно увозу. Наиме, развијене земље, у укупном светском извозу, односно увозу јабуке, учествују са 78, односно 71%, шљиве 74, односно 76%, трешње и вишње 73, односно 82%, јагоде 85, односно 94%, малине 80, односно 93% и грожђа 65, односно 77%. Доминацију развијених земаља, како у извозу тако и у увозу наведених производа, узрокују, пре свега, потребе за богатијим асортиманом понуде на домаћем тржишту, увоз сировина ради прераде и извоза скупљих финалних производа, реекспортни послови, могућности стицања већег профита на бази разлика у ценама на домаћем и иностраном тржишту и сл.

4. Закључак

У посматраном периоду, светску производњу воћа карактерише позитиван тренд развоја. Уз релативно скромну просечну годишњу стопу раста од 2,0%, у последњем подпериоду у односу на први, производња је повећана за око 43% и формирана је на нивоу од око 509 милиона тона. Међутим, због различитог регионалног размештаја и нивоа развијености бројних природних, привредних и друштвених чинилаца, обим, динамика и структура производње воћа, врло су различити и неуједначени, како по континентима тако и по земљама.

Највећи део светске производње анализираних производа, концентрисан је у релативно малом броју земаља. Наиме, у оквиру петнаест земаља највећих произвођача, по врстама воћа, производи се око 80% светске производње јабуке, 86% шљиве, 83% трешње и вишње, 85% јагоде, 95% малине и око 82% грожђа. Посматрано са аспекта економске развијености, развијене земље дају већи део светске производње трешње и вишње, односно јагоде, малине и грожђа, док неразвијене земље и земље у развоју, имају веће учешће у укупној светској производњи јабуке и шљиве.

Паралелно са порастом производње, растао је и међународни промет воћа. С просечном годишњом стопом раста од 3,9%, у последњем подпериоду у односу на први, међународни промет воћа повећан је за 99,6% и формиран је на нивоу од око 57 милиона тона, што представља само 11% укупне светске производње ових производа. Регионални размештај промета, како по континентима тако и по земљама, односно по обиму и врстама производа, врло је различит и неуједначен.

Као и код производње, највећи део међународног промета воћа остварује се у оквиру релативно малог броја земаља. Наиме, у оквиру петнаест земаља највећих извозника, односно увозника, по врстама воћа, концентрисано је око 97% светског извоза, односно око 64% светског увоза јабуке, шљиве око 94, односно 89%, трешње и вишње око 98, односно 94%, јагоде око 97, односно 95%, малине око 76, односно 97% и грожђа око 93, односно 82%. Осим тога, утврђено је да у укупном светском промету ових производа, како у извозу тако и у увозу, развијене земље у односу на неразвијене и земље у развоју, имају знатно веће учешће.

Литература

1. Бјелић, П., (2008), *Међународна трговина*, Економски факултет, Београд.
2. Богданов, Н., Шеварлић, М.- уредници, (2007), *Међународна искуства у транзицији аграрног сектора и руралних подручја* – монографија, Друштво аграрних економиста Србије и Пољопривредни факултет, Београд.
3. Величковић, В., (2006), *Воћарство*, Пољопривредни факултет, Београд.
4. Ђоровић, М., Милановић, М., Симић, Ј. и Лазић, В., (2005), *Специфични аспекти истраживања тржишта хране*, Маркетинг, бр.2, Београд.
5. Ђоровић, М., Милановић, М., Стевановић, С. и Лазић, В., (2007), *Глобално тржиште поврћа*, Економика пољопривреде, бр.2, Београд.
6. Ђоровић, М., Томин, А., (2007), *Тржиште и промет пољопривредних производа*, Пољопривредни факултет, Београд.

7. Марковић, П., Бабовић, Ј., (2002), *Србија у новом веку – менаџмент и маркетинг у савременом развоју пољопривреде*, Савез пољопривредних инжењера и техничара Југославије, Београд.
8. Милановић, М., (2009), *Економија природних ресурса*, Мегатренд универзитет, Београд.
9. Милосављевић, М., (2002), *Процес глобализације светске привреде*, Институт економских наука, Београд.
10. Поповић, В., Катић, Б., (2007), *Увозна заштита и подршка извозу пољопривреде Србије у процесу приступања СТО и ЕУ – монографија*, Институт за економику пољопривреде, Београд.
11. Ракита, Б., (2002), *Међународни маркетинг*, Економски факултет, Београд.
12. Стевановић, С., Ђоровић, М., Милановић, М., (2006), *Тенденције производње и међународног промета малине*, Економика пољопривреде, Тематски број, Београд.
13. Томић, Д., Шеварлић, М.- Edited by, (2007), *Development of Agriculture and rural areas in Central and Eastern Europe – Thematic Proceedings*, European Association of Agricultural Economists; Serbian Association of Agricultural Economists.
14. Томић, Д., (2008), *Пољопривреда и село*, Друштво аграрних економиста Србије и Институт за економику пољопривреде, Београд.
15. Ханић, Х., (2002), *Истраживање маркетинга и маркетинг информациони систем*, Економски факултет, Београд.
16. Цвијановић, Д., Хамовић, В., Субић, Ј., Иванчевић, С. - уредници, (2008), *Мултифункционална пољопривреда и рурални развој (III) – међународни научни скуп*, Тематски зборник, Институт за економику пољопривреде, Београд.
17. Интернет, *ФАО публикације и публикације РЗСС*.

Примљено: 17.01.2009.

Одобрено: 27.03.2009.

UDC: 338.433:634.1(100)

COMPARATIVE MARKET ANALYSIS OF WORLD PRODUCTION AND INTERNATIONAL FRUIT TRADING

M. Đorović, Ph.D.¹, M. Milanović, Ph.D.², S. Stevanović, Ph.D.¹

¹ Faculty of Agriculture, Belgrade, Republic of Serbia

² Megatrend university, Belgrade, Republic of Serbia

Summary

This paper contains a regional-comparative analysis of some of the most important indicators of the world production and international trading in fruit, as extremely significant in the diet and indispensable food product group. It specially analyses trends, concerning regional differences in the volume, dynamics and structure of production and trade of apples, plums, cherries and sour cherries, strawberries, raspberries and grapes. Regions, i.e. countries, the largest producers and largest exporters and importers of these products have been defined.

Subsequently, it was found that there are very significant regional differences which is the consequence of numerous natural, economic and social factors. In the analysis of character of relations and the degree of influence of aforementioned factors on changes and development directions of the observed phenomenon, quantitative and qualitative market research methods were used.

Key words: Fruit, World production, Region, World market, International trade, Export, Import

Author`s Adress:

Dr Milutin T. Đorović
Poljoprivredni fakultet
Nemanjina 6, Beograd-Zemun
Republika Srbija
e-mail: djormi@agrif.bg.ac.rs.

SUPPORT PROGRAMMES FOR THE DEVELOPMENT OF RURAL ENTREPRENEURSHIP IN POLAND

P. Chmieliński¹

Abstract: The evolution of rural entrepreneurship is intrinsic to multifunctional rural development. Entrepreneurship is not just a part of economic development - it is the basis of long-term economic development. Accession to the EU brought new opportunities for rural entrepreneurship and financial sources: start-up and investment capital. The study is aimed at outlining the framework of analysis for policy aspects of entrepreneurship development in Poland after accession to the European Union. Analyse shows positive influence of EU co-financed measures on entrepreneurship development in Poland however it is still the state main role to promote development of non-agricultural activities on rural areas is not only support through EU-programmes but also by implementing favourable tax policy as well as improvement of the legislation quality.

Key words: entrepreneurship, rural development, structural funds, Poland

Introduction

Poland's joining the European Union structures resulted in new instruments for promoting rural entrepreneurship, co-financed by the Community budget. At the core, support programmes oriented towards the rural population rely on the activity of people. On the one hand, the state specifies the scope of a structural policy instrument and defines the target group, but on the other hand assistance is only granted to those who strive for available funds. It is another dimension of rural entrepreneurship which can be seen as the ability to use support measures within the framework of national structural policy placing emphasis on taking up and pursuing non-agricultural economic activities.

---

¹ Paweł Chmieliński, Institute of Agriculture and Ford Economics – National Research Institute, Department of Social and Regional Policy, 00-002 Warsaw, Świętokrzyska 20, Poland, e-mail: chmielinski@ierigz.waw.pl

The sources of income for rural holdings, including agricultural holdings (in particular the smallest ones) are highly diversified and the diversification is increasing. 3 years after Polish accession to the EU agriculture was the main source of income for 10% of all rural inhabitants and no less than 50% of farmers. It should be noted that every third farmer apart from running the farm took on additional work (on full-time, part-time or casual work). In the majority of the cases the work was not connected with agriculture. Additional work was most often undertaken by farmers with the smallest holdings (up to 3 ha). Moreover, less than 5% of farmers ran their own business activity². However, the percentage of farmers running additional activity (outside of the group of the so-called semi-agricultural activity (close to agriculture)) decreases as the farm size increases. In majority of the cases the activity additional to farming is connected with transport services, wholesale and retail sale, construction and services for agriculture and forestry. The type of activity is also diversified by the size of the holding. The owners of smaller holdings specialise rather in sale and services for the population. The owners of the largest holdings more often engage in transport and storing goods.

Economic growth resulting from the good economic situation in Europe and the membership in the European Union, contributed to the development of entrepreneurship in Poland. It was most beneficial for enterprises in the construction sector due to intensified investments in infrastructure, while the growth in consumption affected the development of services and trade. The growth dynamics of the number of business entities in rural areas has been increasing from the moment of the accession to the EU and in 2006 the number of entities was by 4.3% up on 2004. As a result, in 2006 there were ca. 716 thousand entities operating in rural areas, of which almost 605 thousand were natural persons running business activity (3.4% more than in 2004). It should be stressed that the overall economic growth in rural areas, the improvement of infrastructure as well as the phenomenon of migration of urban population from agglomerations to adjacent rural areas, amount to a more dynamic increase in the number of entities in the rural areas than it can be observed nationwide.

In 2006, from among all natural persons running business activity and registered in the REGON Register, almost one fourth ran their business in rural areas. The vast majority (98%) were natural persons employing up to 9 persons³.

---

² Chmieliński P., 2007, *The Impact of the Common Agricultural Policy on the Development of Rural Entrepreneurship in Poland*, "Agricultural Science" T. 14. Priedas, Lithuanian Academy of Science, Vilnius.

³ Central Statistical Office, *Charakterystyka obszarów wiejskich w 2005 roku*, Warsaw 2006.

As compared to 2000, in the first years after the accession to the EU, an increase in the number of natural persons running business activity in rural areas was observed nationwide. The highest growth of this rate was noted among natural persons running business activity and employing over 10 persons. Also as calculated per 1000 inhabitants, both nationwide and in rural areas, in 2005 there were more natural persons running business activity in total and in particular groups according to the number of persons employed.

A significant measure reflecting the level of regional diversification as regards the distribution of rural entrepreneurship is the percentage of micro-enterprises per one thousand inhabitants at working age. They constitute a significant majority (98.4%) of the total number of enterprises registered in rural areas. Taking this indicator into account it is easy to delimit the area of western Poland, where the share of persons running business activity calculated per 1000 inhabitants is between 75–100 entities, while in the voivodships of eastern ends of the country the rate is between 60–70 persons.

Multifunctional development of rural areas leads to an increasing significance of non-agricultural professional activity in the rural families' budget. However, it should be taken into account that macroeconomic considerations reflected in the improvement of the labour market situation in some cases cause abandoning self-employment for the sake of hired labour. Some projects of self-organisation of employment resulted mainly from a difficult situation on the labour market and when the opportunity of hired labour occurred, self-employment ceased.

Instruments of supporting rural enterprises co-financed under CAP

The condition for functioning of an enterprise and, in particular, of its further development, is the access to appropriate sources of financing its activity. The availability of funds and the terms on which entrepreneurs may benefit from them significantly affect the costs and the risk of running business activity, and in particular – investment activities. On the other hand, the conditions for receiving such funds (e.g. bank loans) to a high degree rely on the current and forecasted business cycle. In Poland, the most popular source of financing activities, including investments, is still own capital, however the role of external capital systematically increases. Apart from bank loans, using capital market instruments, lease or factoring gains popularity. The accession to the EU enabled entrepreneurs also the access to significant resources from structural funds.

Financial resources from structural funds are an important source of financing business activity, in particular of small and medium-sized enterprises. Apart from the equity for newly created enterprises, within the support offered, the

companies have an opportunity to apply for funds for extension and modernisation of the production and services base, obtaining access to specialist advisory services, implementing innovative solutions, increasing professional qualifications of the staff or adjusting to the EU standards of environmental protection.

In 2004-2006 support for rural entrepreneurship was realised by Measure 2.4. Diversification of agricultural and close to agricultural activity for ensuring diversity of measures or alternative sources of income, realised under the Sectoral Operational Programme “Restructuring and modernisation of food sector and rural development” (SOP AGRI). It offered support for projects connected with realisation of investments in additional business activity for farmers and their household members. By the end of February of 2008 within this measure 7,170 applications were submitted for the total amount of PLN 524.8 million and payments of the total amount of PLN 251.6 million were made⁴.

The majority of finished investments (over 70%) were realised in the holdings with of the economic size class below 4 ESU, i.e. those, where the income from agricultural production is low and should be supplemented from other sources. The majority of investments were realised in the area of services for rural inhabitants (46% of projects) and services for agriculture and forestry (29%). The development of agro-tourism and tourism services was the subject of almost one out of seven projects. It is estimated that under the measure ca. 4.6 thousand new jobs were created directly⁵.

In the present financial perspective, within the framework of Rural Development Programme for 2007–2013 (RDP), there are also measures aimed at the development of rural entrepreneurship under axis III of RDP (mainly in the measures ‘Diversification into non-agricultural activities’ and ‘Establishment and development of micro-enterprises’). Implementation of measure ‘Diversification into non-agricultural activities’ is aimed at creating conditions for sustainable socio-economic development of rural areas and increasing the possibility of employment by granting aid to farmers, their spouses and household members for establishing or developing non-agricultural activities or activities connected with agriculture in the area of production or services. The beneficiaries of the measure are natural persons insured in Agricultural Social Insurance Fund (KRUS) pursuant to the provisions on social insurance of farmers as a farmer, farmer’s spouse or household member. The objective of the measure ‘Establishment and development of micro-enterprises’ is enhancing economic competitiveness in the rural areas, development of entrepreneurship and labour market, and as a consequence –

---

⁴ Agency for Restructuring and Modernisation of Agriculture data, www.arimr.gov.pl

⁵ Ministry of Agriculture and Rural Development, *Rural Development Programme for 2007–2013*, Warsaw 2007.

increased employment rate in rural areas. Measure's beneficiary may be a natural person or legal person, who carries out (assumes) activity as a micro-enterprise employing less than 10 persons with a turnover not exceeding the PLN equivalent of EUR 2 million. Under the measure eligible costs cover only investment costs and general costs directly relating to the investment implemented by the entrepreneur (while the European Social Fund supports trainings and advisory services for entrepreneurs).

The objective of the measure 'Basic services for the economy and rural population' is support for community (gmina⁶) investments enabling improvement of living and business conditions in rural areas. The aid is granted for implementation of projects in the scope of water and wastewater management, establishing municipal waste collection, segregation and disposal system as well as production of distribution of energy from renewable sources. Improvement of basic services in rural areas, inter alia elements of technical infrastructure which condition social and economic development, which will contribute to improvement of living and business conditions.

Support for entrepreneurship under other operational programmes

Rural entrepreneurship was, by large, supported from funds of structural policy instruments other than the Common Agricultural Policy. Sectoral Operational Programme *Improvement of the Competitiveness of Enterprises* (SOP ICE) was an essential programme addressed to entrepreneurs with the aim of financial support. Moreover, enterprises are beneficiaries of SOP *Human Resources Development* (SOP HRD) and the *Integrated Regional Operational Programme* (IROP).

The aim of SOP ICE is to improve competitiveness of Polish enterprises on single European market. Actions within the framework of SOP ICE offer entrepreneurs both direct support for consultancy and investments, as well as indirect by assuring access to high quality service of business institutions. Entrepreneurs are very much interested in the support offered by the programme. The value of applications submitted nationwide exceeded 3.5 times the allocation assigned for the whole period of programme implementation. However, it does not indicate the value of the funds issued, which is the real indicator of the extent to which the EU funds were used. Total sum of the funds issued, according to data from the end of first quarter of 2007 amounted to PLN 1.59 billion that being

---

⁶ NUTS V level

32.5% of the EU funds allocation for 2004-2006, whereas the sum of contracted funds by the end of March 2007 amounted to 84% of allocations⁷.

The use of modern capital assets for production and service (next to knowledge) is the key factor for enterprise competitiveness. Many Polish SME face the issue of non-competitive decapitalised assets and low profitability which prevents assets modernization and results in technological backwardness. SME require support in the form of consultancy and easier access to the information. The aim is a more effective implementation of health and safety regulations, as well as implementation of any related investments.

The analysis of SOP ICE implementation conducted in 2007 indicates that over 97% of SME⁸ beneficiaries for investment subsidies within the programme, implement their investment projects within the framework of measure 2.3 "Improvement of competitiveness of SMEs through investments". It may be stated that SOP ICE impact on SME sector within the range of investment instruments is mainly implemented within the framework of the measure. The aim of the measure is to improve competitiveness of SMEs, which conduct their activity in the Republic of Poland, by modernizing their production and technology offers.

Since entrepreneurs are very much interested in the measure, it is worth to compare designed "profile" of beneficiary of the measure with his real "profile". Basing on the programme documents it is possible to form a general, designed "profile" of measure 2.3 beneficiary. It is an innovative, service or production enterprise, which operates in "modern sectors." With the regard of size 2.3 beneficiary should belong to SME sector, while, in case of microenterprises it should be a business operating on the market for more than 3 years or "technology-based" business. The analysis of real profile 2.3 measure beneficiary indicates that, in most cases, it is a medium enterprise (52% of all implemented projects), or production enterprise – from the industrial processing sector (78% of all implemented projects). The percentage of beneficiaries from "modern sectors" (from our point of view – innovative growing sectors) amounts only to 28% of beneficiaries.

While comparing the structure of measure 2.3 beneficiaries with the structure of enterprises in Poland, taking sectors of economy as a criterion, it can be noticed that enterprises belonging to the industrial processing sector are overrepresented. Medium enterprises belonging to the sector were most active and effective (32%) in submitting applications for aid under measure 2.3. Less effective

---

⁷ Ministry of Regional Development, 2007, Stage of realization of operational programmes co-financed from structural funds of the European Union, Warsaw.

⁸ Functioning both in the rural and urban areas

were the entrepreneurs from transportation and storage sector (14.1%) and construction sector (13.2%). The least effective were medium enterprises from hotel and restaurant sector (4.7%) and trade sector (8.8%). In general, SME size and sector structure - SOP ICE measure 2.3 beneficiaries does not match the potential beneficiary enterprises' size and sector structure. Enterprises from industrial processing sector are overrepresented. Small and micro enterprises are not sufficiently represented.

The analysis of applications submitted under measure 2.3 indicated that the majority of applications was submitted by enterprises from urban communities (including city poviats) – 11 thousand out of which 7.5 was accepted, whereas the lowest number of applications was submitted by urban-rural communities (4.1 thousand) and rural (6.5 thousand). The effectiveness of entrepreneurs from particular types of communities differs inconsiderably (circa 12-14%). It means that an entrepreneur from a small town or village is not less effective (on average) than an entrepreneur from the city. However, significant dispersion occurs in case of enterprises from small communities (lower population) which may be a proof of marginalization of particular areas which results from location of the community in the respect of the metropolitan areas and its access to infrastructure.

In order to provide equal chances the implementing authority will have to put additional effort into promotion and information activities in case of peripheral areas. However there is no certainty as to the effectiveness of such action since the nature of issues faced by entrepreneurs from the peripheral areas is much more serious than a simple matter of the lack of information. Peripheral areas of beneficiaries' activity and effectiveness due to the fact that they are, in many respects, strongly connected with the problem areas (determined while designing development strategy) may require system approach, which means complex structural reforms (peripheral areas are not only characterized by low GDP per capita; the problems include also: low level of investments, high unemployment rate, poor infrastructure, decline of traditional industry sectors, aggravating condition of essential services' sector, geographical conditions which hinder development, lack of initiative for innovation

Experience gathered in the SOP ICE programming period indicate a significant difference between the level of demand for subsidies for investment in enterprises' fixed assets and subsidies for purchase of external enterprises' services. It results from the fact that in their present stage of development Polish enterprises in the first place concentrate on gaining means for investment and expanding. Only after the essential investments are made entrepreneurs decide to use consultancy services for the benefit of businesses' strategic development. In addition, Polish economy displays relatively low level of inventiveness (contrary to tendencies observed in the EU Member States) and the main focus is on

organizational innovation not product or technological innovation. Thus enterprises aim mainly at restructuring activity and reducing costs (price strategies) what may be the reason for greater interest in investment activities among SMEs. Other research confirms that, by large, the development of Polish enterprises is based on wide-scale ventures aimed at modernization of production.

Conclusions

The results achieved by Polish economy in previous years indicate that it is capable of improving on the open, competitive market. What must be particularly emphasized is the dynamic development of Polish enterprises. The result of development processes is strong economic growth achieved and, significantly, in the balanced macroeconomic situation. Development processes in economy, however, would not be possible without entrepreneurs' activity, in particular small entrepreneurs, large number of them operating in rural areas. Macroeconomic data confirm the thesis on favourable condition of Polish entrepreneurship; there are however still institutional and legal limitations (mainly, fiscal burden and complicated procedure for establishing new commercial activity) which prevent the number of new businesses from growing. The present condition of Polish enterprises should be considered bearing that in mind.

The government ought to create favourable environment for enterprises, which should include promoting enterprising attitude and developing enterprising society (introducing system solutions for education on entrepreneurship); developing institutional system of support for rural entrepreneurship or ensuring high quality service for the supporting new economic entities and those already functioning on the market; active policy of reinforcing financial institutions delivering capital to small entrepreneurs from the means of structural funds and state budget.

Based on observations of the functioning of small and medium-sized enterprise environment and of the conditions in which the sector functions in other, more developed market economies, a number of barriers hindering the development of enterprise can be indicated. They are mainly market barriers (change in the structure according to the trends in activities, including the abandonment of trade and production by entrepreneurs), financial barriers (high costs of the loan capital, high interest rate for long-term loans), barriers in the area of labour market and statutory regulation of employment relationships (high taxes and parataxis causing high labour costs), barriers related to production and production factors shaping effectiveness and profitability (poor level of modernity of the small and medium-sized company equipment, insufficient material supply, unsatisfactory condition of machines and devices), organisational barriers in the

area of production and market, infrastructural barriers, restricted access to education, advisory and information. Moreover, it should be remarked that there are also barriers within the entrepreneur circles themselves. There is poor solidarity and great disintegration within the entrepreneurs as well as unwillingness to undertake common initiatives and cooperation. This results in a lack of strong organisations representing their interests. A high business risk resulting from the negligence and disregard for business ethics of some contracting parties or partners also increases the moral burden and financial costs related to trials or execution proceedings. At the same time, taking into account the spatial diversity of the small and medium-sized enterprises, one can see that entities located in rural areas are less technically advanced and they aim rather at meeting the local needs. Furthermore, in rural areas – especially those located at a great distance from large urban areas or main traffic routes – the institutional infrastructure and technological device network is rather poorly developed. The communities from such areas get limited opportunity to finance the technological infrastructure and business circles with their own resources. As a consequence, unless those areas are granted additional support, in the future there will be better conditions for the development of small and medium-sized enterprises near large urban areas and smaller towns.

Literature

1. Agency for Restructuring and Modernisation of Agriculture data, www.arimr.gov.pl
2. Central Statistical Office, Charakterystyka obszarów wiejskich w 2005 roku, Warsaw 2006.
3. Chmieliński P., 2007, The Impact of the Common Agricultural Policy on the Development of Rural Entrepreneurship in Poland, “Agricultural Science” T. 14. Priedas, Lithuanian Academy of Science, Vilnius.
4. Ministry of Agriculture and Rural Development, Rural Development Programme for 2007–2013, Warsaw 2007.
5. Ministry of Regional Development, 2007, Stage of realization of operational programmes co-financed from structural funds of the European Union, Warsaw.

Примљено: 24.02.2009.

Одобрено: 27.03.2009.

ECONOMICS EFFECTS OF IRRIGATION IN PLANT PRODUCTION

J. Babovic¹, S. Milic², V. Radojević³

Abstract: Irrigation contributes to increased agricultural yields and production volume and intensified agricultural production. Field crops double their yields in irrigation. Production value of irrigated field crops is increased 2.06 times compared with dry farming. Profit per hectare of irrigated field crops is increased 2.01 times. The economy of field crop production increases from 1.03 in dry farming to 1.18 in irrigation. Profitability of field crop production increases from 3% in dry farming to 18.4% in irrigation.

Productivity of production of irrigated field crops increases 1.6 times for wheat, 2.4 times for corn, 1.9 times for sugar beet, 2.4 times for sunflower and 2.7 times for soybean (yield/work hour).

High economy of production is achieved in vegetable production, amounting to 2. Profitability is increased by 75%. Profit per hectare of irrigated vegetable crops exceeds that of irrigated field crops.

Investments in irrigation result in higher volume and quality of food production, more economic and profitable production, and higher incomes and profits.

Irrigation has a decisive impact on yield performance, production and economic results and further development of market-oriented, certified organic production of high quality produce.

Key words: economy, irrigation, profitability, productivity, quality.

---

¹ Jovan Babovic, Active Member New York Academy of sciences, Novi Sad, Serbia

² Stanko Milic, Institute of Field and Vegetable Crops, Novi Sad, Serbia

³ Vuk Radojević, Faculty of Agriculture, Novi Sad, Serbia

1. Introduction

This study deals with economic efficiency of irrigation practice. The future of agriculture is based on the exploitation of water and solar energy. Irrigation is a factor of intensified agricultural production and increased production volume. It brings increased yields and allows double cropping and intercropping. In addition to increased yield of field crops, especially industrial crops, irrigation intensifies crop production by creating favorable conditions for the growing of vegetables, forage crops, planting materials, fruits, grapes and flowers as well as for seed production. The use of irrigation increases the acreage, yields and production volume of high-value crops, thus improving the economic efficiency of agricultural management.

Economic profitability of irrigation practice has been studied in the food processing company 'Bag&Deko' from Bačko Gradište. Vegetable growing predominates in the production profile of the company, with 26% of the acreage under main-crop vegetables and a considerable acreage under double-cropped vegetables. Industrial crops take 41% of the acreage, seed production 13% and cereal crops 20%. Most of the fields are irrigated.

Tight economic and technological links exist between the production and processing of vegetables, which ensure maximum economic benefits. The combination of vegetable production and processing increases the productivity and profitability of the company. It secures full utilization of processing facilities and rapid development of highly profitable consumer goods. In its turn, the wide array of consumer goods contributes to increases in company income, salaries and profits.

The company uses a range of large and small irrigation equipment - boom sprays, linears and overhead sprinklers.

2. Research Objective and Methods of Work

In this study we compared the economic efficiency of crop production in irrigation against the production in dry farming. Economic efficiency was assessed for field crops, vegetables and other agricultural produce produced under irrigation conditions.

Economic efficiency of irrigation and its contribution to increased yields and production volume were studied in individual field crops (wheat, corn, seed corn, soybean, sunflower, sugar beet) and vegetables (onion, carrot, parsnip and celery). Total financial effects of production on the irrigated acreage were also studied. Economic effects of production in irrigation were expressed in terms of realized income, profits, productivity, profitability and economy of field and

vegetable crops production. The quantitative-qualitative and comparative analysis methods were applied. The obtained results were compared against those of Dragović, Potkonjak, etc. Data from plan and analysis documentation, product calculations and book keeping records were used. The consulted literature sources are presented in references.

3. Results

Irrigation and profitability

The low and unstable yields obtained in the crop production in Serbia are the result of insufficient and unfavorably distributed seasonal rainfall. In last 60 years, 48 were dry and 30 of those were very dry. Consequences of drought are low yields, low income and large damage: the damage suffered by farmers and the country on the whole in a single year may reach several hundred thousand to one billion dollars.

Economy of irrigation

To realistically assess the economic profitability of irrigation, we studied the production structure of the company before and after the introduction of irrigation practice. The company has changed the production structure, placing emphasis on vegetables. Another objective has been to increase yield levels and productivity per unit area, i.e., to optimize vegetable production in order to maximize the use of processing capacities. Finally, the range of consumer goods was diversified and updated including into it spices and ready-to-serve meals.

Production under conditions of dry farming

A comparative analysis has been conducted in order to establish differences between yield performance and production volume achieved with and without irrigation.

Table1 Production under conditions of dry farming

Crop	Acreage, ha	Yield, t/ha	Produced, t
Wheat	350	3,8	1.330
Corn	560	5,5	3.080
Sugarbeet	300	36,0	10.800
Sunflower	184	1,4	258
Soybean	46	1,3	60
Alfalfa	90	7,0	637
Total	1.530	-	-

Production under conditions of irrigation

Intensive crops such as industrial plants, seed production and vegetables dominated in the production structure with 80%

Table 2 Cropping structure

Crop	Acreage, ha	%-age
Small grains	300	20
Industrial crops	637	41
Seed production	201	13
Vegetables	391	26
Total	1.530	100

Table 3 Crop production scheme under conditions of irrigation

Crop	Acreage, ha	Yield, t/ha	Produced, t
Wheat	243	6.3	1.631
Commercial corn	57	13.0	741
Seed corn	131	4.5	589
Seed sorghum	49	5.0	245
Sunflower	139	3.33	459
Soybean	289	3.5	----
Sugarbeet	192	70.0	13.440
Onion	30	35.0	1.050
Potato	44	50.0	2200
Carrot	125	48.0	6000
Parsley	13	3.0	39
Parsnip	84	45.0	3780
Celery	75	30.0	2250
Seed alfalfa	21	0.300	6.3
Pea	16	8.3	132.8
Vetch	19	30.0	570
Cabbage	3	50.0	150
Leek	2	40.0	80
Total	1.530	----	----

Effects of production under conditions of irrigation

The introduction of irrigation practice has changed the cropping scheme, yield performance and total production volume. The obtained positive effects are shown in Table 4.

Table 4 Yield increases in irrigation

Crop	Difference (±) in tons
Wheat	1
Corn	-2.339
Seed corn	589
Seed sorghum	245
Sunflower	201
Soybean	944
Sugarbeet	2.640
Onion	1.050
Potato	1.760
Carrot	6.250
Parley	195
Parsnip	2.100
Celery	1.350
Seed alfalfa	31
Alfalfa	-637
Vetch	475
Pea	112
Cabbage	150
Leek	28

The large increase of the share of vegetables in the cropping structure has resulted in higher profitability and production volume. Further use of the extra amounts of vegetables in the processing sphere has increased the total turnover of the company.

Yield increases of major field crops A comparative analysis was conducted to assess the yields of field crops obtained with and without irrigation.

All crops increased their yields in irrigation. Highest effects were registered for industrial crops, forage crops and in seed production. As the analyzed year was fairly dry, high yields were registered for small grains too. The effect of irrigation on yield increases of field crops measured through the income expressed in current prices was 657 dollars per hectare or two times higher than the income obtained in dry farming. Highest effects were achieved in vegetable production and they will be treated separately.

Table 5. Yield increases of field crops in irrigation

Crop	Nonirrigated, t/ha	Irrigated, t/ha	Index
Wheat	3.8	6.3	165.8
Corn	5.5	13.0	236.4
Seed corn	2.0	4.0	200.0
Sugarbeet	36.0	70.0	194.4
Soybean	1.3	3.5	269.2
Sunflower	1.4	3.3	225.7
Alfalfa	7.0	13.0	185.6
Effect, dollars/ha	633	1.290	657

Effect of irrigation on yield performance of NS corn hybrids was assessed at Rimski Šančevi experiment field in the period 2000-2002.

Table 6. Effect of irrigation on yield of NS corn hybrids t/ ha (Dragovic, S., 2003)

Hybrid	Irrigated	Nonirrigated	Irr. effect, t/ha
NS 300	11.74	8.84	2.9
NS 540	14.11	9.97	4.14
NS 501	13.62	11.66	1.96
NS 505	13.12	10.06	3.06
NS 542	13.02	9.84	3.13
NS 640	13.23	10.89	2.34
NS 663	13.87	9.69	4.18
Ø 2000-2002	13.24	10.14	3.1

The average sugarbeet yield obtained in irrigation at the estate 'Đuro Strugar' in a three-year period was 69.0 t/ha. It was more than two times higher than the average yield obtained in dry farming. In experimental trials observed from 1966 until 1995 concerning sugar beet yield established average yield was 75.4 t ha⁻¹, with irrigation effect 29%, which varies from 4% - 98%. Similar results of increasing root yield of sugar beet in irrigation conditions (37.3%) indicate Jaggerd i Glover (1996).

In research conducted in 2004 year found that average yield increase in irrigated conditions was 12.48 t ha⁻¹ or 14,3% compared with dry farming.

A comparative analysis of the yields of corn obtained at Rimski Šančevi and the yields of sugarbeet obtained in 'Đuro Strugar' showed that the respective yields obtained in the irrigation system of the analyzed company were similar. This

proves that the obtained research results are reliable and that yields in irrigation are indeed two times higher than those obtained in dry farming.

Value of production per hectare. The calculation of economic efficiency of irrigation in the production of major field crops, measured on the basis of the realized production value per hectare, indicated that production value per hectare in irrigation doubles that obtained in dry farming.

Table 7 Production values obtained in irrigation and dry farming

Crop	Nonirrigated		Irrigated		Index
	t/ha	Dollars / ha	t/ha	Dollars /ha	
Wheat	3.8	505	6.3	837	165.8
Corn	5.5	631	13.0	1.491	236.4
Seed corn	2.0	1.656	4.0	3.283	198.2
Soybean	1.3	367	3.5	919	250.2
Average	790		1.632		206.7

All irrigated crops brought higher yields and production value per hectare than the crops grown in dry farming. The average value of production of the major field crops was two times higher in irrigation than in dry farming. The realized profit had a slower rate of increase because the costs of production grew faster than the market prices of the produced commodities. In dry farming, losses were registered because of low yields. This proves that investments in irrigation facilities have an economic justification.

Realized profits per hectare. The profits realized in the production of the major field crops were two times higher than those realized in dry farming. The effects calculated on the basis of the realized profits per hectare for irrigated wheat, corn, seed corn and soybean were two times higher than the corresponding values obtained in dry farming.

Table 8 Profits per hectare, dollars/ha

Crop	Nonirrigated	Irrigated	Index
Wheat	75	124	166.3
Corn	108	213	197.1
Seed corn	671	1.404	209.1
Soybean	90	177	196.7
Average	236	476	201.5

In spite of the high yields obtained in irrigation as compared with dry farming, the realized profits per hectare were low because the rate of growth of input prices was faster than the rate of growth of market prices of agricultural commodities. In such situations, the only way to increase the profitability of production is to diversify the production of consumer goods.

Highest effects were achieved in the production of industrial crops. The profitability in the production of small grains was 1.17, in seed production 1.73 and in soybean production 1.24.

Economic effects of vegetable production in irrigation. Yield, production value, total costs and profit per hectare were calculated for the production of onion, carrot, celery and parsnip. High profitability was achieved with all vegetables grown in irrigation, from 1.64 to 2.02.

Table 9 Economic effects of irrigation in the production of some vegetable crops

Crop	Yield, t/ha	Production value, dollars/ha	Total costs, dollars/ha	Profit, dollars/ha	Profitability
Onion	35.1	3.529	2.155	1.374	1.64
Carrot	50.0	2.461	1.219	1.241	2.02
Celery	18.0	3.541	1.853	1.688	1.91
Parsnip	25.0	4.098	2.507	1.592	1.64

The profitability of vegetable production estimated on the basis of the profit to investment ratio was high, ranging from 63% for onion and parsnip to 90% for celery. Here it should be added that the production value per hectare was calculated on the basis of internal prices, which were below market prices; otherwise, the effects would have been higher. A comparison of the incomes obtained in vegetable production and field crops production demonstrated the advantages of the former.

Production	Nonirrigated	Irrigated	Effect &
Field crops	623	1.290	657
Vegetable crops	---	341	----
Average of all crops	668	2.387	1.720

The income per hectare obtained for the four vegetable crops was 2.6 times higher than that obtained for the five major field crops. The profits made in the

vegetable production were larger than the income obtained from the five field crops.

Total economic effects of production in irrigation. Total irrigation effects and effects per hectare were determined on the basis of the structure of production in irrigation and in dry farming.

Table 10 Income, costs and profit from the acreage of 1,530 ha

Indicator	Nonirrigated		Irrigated		Index
	Total	Per ha	Total	Per ha	
Total income	1.022	668	3.652	2.387	357
Total costs	990	647	3.084	2.015	311
Material costs	389		1.095		
Amortization	101		260		
Salaries	248	162	767	500	
Interests	148		525		
Insurance	20		100		
Total costs	54		6.120		
Other costs	32		237		
Profit	31	21	569	371	1806

When 18 crops were grown in irrigation at a total of 1,530 ha, the income was increased 3.6 times compared with that obtained in dry farming.

The income per hectare was increased from 668 dollars in dry farming to 2.387 dollars in irrigation. The total costs were increased 3.1 times. Evidently, intensive production incurs increased costs. The profit per hectare in irrigation was 371 dollars and it was much higher than that obtained in dry farming.

Economy of production. Economy of production was estimated on the basis of a ratio of total income versus total costs for the production at 1.530 ha.

$$Economy\ in\ irrigation = \frac{3.652}{3.084} = 1.18$$

$$Economy\ in\ irrigation = \frac{1.022}{990} = 1.03$$

The above figures show that a dollar invested in production in dry farming brings an income of 1.03 dollars while the income in irrigation is 1.18 dollars.

Profitability of production. The rate of profitability was estimated on the basis of a ratio of profit versus total costs.

$$\text{Profitability rate in dry farming} = \frac{31}{990} \times 100 = 3.13\%$$

$$\text{Profitability rate in irrigation} = \frac{569}{3084} \times 100 = 18.45\%$$

The profits rates made from the production in dry farming and irrigation ability were 3.13 and 18.45 %, respectively.

Productivity in the production of field crops. The productivity achieved in the production of field crops was estimated on the basis of a ratio of yield per hectare versus the number of man/hours per hectare.

Table 11 Production in tons per man/hour in irrigation and dry farming

Crop grown	Yield		Expended, hr/ha	Production		Productivity coefficient
	Nonirr.	Irr.		Nonirr.	Irr.	
Wheat	3,8	6,3	7,55	0,503	0,834	1,6
Corn	5,5	13,0	10,30	0,534	1,262	2,4
Sugarbeet	36,0	70,0	21,10	1,706	3,317	1,9
Sunflower	1,4	3,3	10,83	0,129	0,304	2,4
Soybean	1,3	3,5	9,90	0,137	0,353	2,7

The productivity was higher in the irrigation system than in dry farming 1.6 times in the case of wheat, 2.4 times in the case of corn, 1.9 times in the case of sugarbeet, 2.4 times in the case of sunflower and 2.7 times in the case of soybean.

4. Conclusion

Following conclusions may be drawn on the basis of the analysis of economic profitability of irrigation practice.

- Irrigation has a high positive effect of yield performance, production volume and intensity of crop production.
- In addition to increased yield of field crops, especially industrial crops, irrigation intensifies crop production through the growing of vegetables and forage crops as well as for through seed production. Implementation of irrigation improves the economic efficiency of agricultural management.
- Yields of major field crops are doubled in irrigation as compared with yields obtained in dry farming.

- Change of cropping structure in favor of vegetables, industrial and forage crops and seed production in irrigation increases yield performance and production volume.
- On average, value of production per hectare of major field crops is 2.06 times higher in irrigation than in dry farming.
- Profit per hectare in the production of major field crops was 2.01 times higher in irrigation than in dry farming.
- In the system of irrigation at 1,530 ha, the income was increased 3.6 times as compared with the cropping structure in dry farming. Profit per hectare was increased from 21 dollars in dry farming to 371 dollars in irrigation.
- Economy of production was increased in the irrigation system from 1.03 to 1.18, while the profitability rate increased from 3,13 to 18.45 %.
- Productivity was increased in the irrigation system 1.6 times in the case of wheat, 2.4 times in the case of corn, 1.9 times in the case of sugarbeet, 2.4 times in the case of sunflower and 2.7 times in the case of soybean. Productivity was measured on the basis of production per hectare per total man/hour.
- High economy of production was achieved with all vegetable crops, the values ranging from 1.6 to 2.0.
- The profitability of vegetable production ranged from 63% for onion and parsnip to 90% for celery.
- Income per hectare obtained for vegetable crops was 2.6 times higher than that obtained for major field crops. The profits made in vegetable production were larger than the income per hectare obtained for major field crops. This proves the economic profitability of applying irrigation practice in vegetable production.
- Investments in irrigation development are investments in increased production of high-quality food, more economic and profitable production and higher company income and salaries.

4. References

1. **Babovic, J.**, Lazic, Branka, Malesevic, M., Gajic, Z., (2005): Agrobusiness in ecological food production, Novi Sad.
2. **Babovic, J.**, Radojevic, V.: Menadžment, Novi Sad, 2007.
3. **Dragovic, S.**, (2003): Importance of irrigation in preferment corn production of Serbia, Vodoprivreda, 1-2, Belgrade
4. **Jaggard K.** and G. Glover, (1996): Sugar beet growth in 1995. British Sugar Beet Review, Vol. 64, No. 1, 13-15.

Jovan Babović, Ph.D., et al.

---

5. **Lazic, B.**, Babovic, J., et al. (2008) : Organic agriculture, Novi Sad, 2008.
6. **Maksimovic, Livija.**, Dragovic, S. (1996). Effect of irrigation on sugar beet yield increase and stabilization, A periodical of scientific research on field and vegetable crops. No. 25, 521-531
7. **Markovic, P.**, Babovic, J., (1998): Serbia on footstep of new century – View on future development of agriculture and vilige, tome 1, Belgrade.
8. **Potkonjak, Svetlana**, (2003): Ekonomical proovdnes of irrigation develop in Serbia, Vodoprivreda, 1-3, Belgrade
9. **Vucic, N.**, (1976): Irrigation of agricultural crops, Agricultural faculty, Novi Sad
10. World Water Counnsil-making Water Flow All, 2003

Примљено: 02.01.2009.

Одобрено: 27.03.2009.

УДК: 626.81

ЕКОНОМСКИ ЕФЕКТИ НАВОДЊАВАЊА У БИЉНОЈ ПРОИЗВОДЊИ

Јован Бабовић¹, Станко Милић², Вук Радојевић³

¹ Активни члан Њујоршке академије наука, Нови Сад, Србија

² Институт за ратарство и повртарство, Нови Сад, Србија

³ Пољопривредни факултет, Нови Сад, Србија

Резиме

Наводњавање има велики утицај на повећање приноса, производње и интензивирање пољопривредне производње. Поред повећања приноса у ратарској производњи, посебно код индустријског биља, интензивира се пољопривредна производња гајењем поврћа, семена и крмног биља и повећава профитабилност у пословању. Приноси ратарских усева у систему наводњавања су два пута већи у односу на приносе у сувом ратарењу. Приход и профит у систему за наводњавање је за два пута већи у односу на суво ратарење. Економичност производње у систему наводњавања је повећана са 1,03 на 1,18, рентабилност производње са 3 на 18,4% , а продуктивност рада у производњи ратарских усева је већа за 2,2 пута. Значи, да је инвестирање у наводњавање доприноси производњи квалитетне, економичније рентабилније и профитабилније хране.

Кључне речи: економија, наводњавање, профитабилност, продуктивност, квалитет.

Author's Address:

Dr Jovan Babović

bksenija@eunet.rs

ОРГАНИЗАЦИОНО-ЕКОНОМСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ УСЛОВА И РЕЗУЛТАТА ПОСЛОВАЊА ПРИВАТНОГ ПРЕДУЗЕЋА

Д. Живковић¹, С. Јелић¹

Резиме: У раду су анализирана обележја организационо-економских услова, као и најважнијих показатеља пословања предузећа у последње две узастопне године.

Анализа треба да прикаже и објасни реакције које се односе на организационо-економски и техничко-технолошки сегмент пословања предузећа.

Крајњи циљ рада је сагледавање позитивних кретања у пословању ради њиховог подстицања у даљем раду.

Кључне речи: Организација производње, услови, резултати, финансијски ефекти, економски принципи.

1. Увод

Основна делатност предузећа је производња мирисних композиција (за производњу кућне хемије и сапуна), прехранбених арома и боја, јодирање и паковање кухињске соли, производња кечапа, кућних арома и боја, додатака јелима, десертних прелива, топлих чоколада. Власници фирме су супружници са искуством од 17 година у овом послу. Предузеће је почело са радом 1990. године.

Улагањем сопствених средстава, куповином машина, изградњом нових производних хала, запошљавањем стручног кадра и освајањем производног програма, сопственим снагама или уз консалтинг са еминентним стручњацима из ове области, оно прераста у модерно предузеће за производњу и промет производа за прехранбену, хемијску индустрију и домаћинство.

---

¹ Др Драгић Живковић, редовни професор, др Сретен Јелић, доцент, Пољопривредни факултет Београд.

Предузеће у сарадничкој атмосфери, ослушкујући и удовољавајући захтевима својих клијената, уз прихватање нових потреба тржишта кроз свакодневно истраживање и развој, у својим лабораторијама развија широк спектар производа. Од самог оснивања предузеће тежи стабилном, билансираном и здравом развоју кроз квалитет производа и пословних односа.

Предузеће тражи инвеститоре за партнерство у финансирању будућих заједничких пројеката у прехранбеном сектору.

Предузеће је чврсто опредељено за развој у правцу освајања нових производних програма и унапређење постојећег улагања у опрему, задржавање домаћег и освајање иностраног тржишта, првенствено земљама региона.

2. Материјал и методе рада

Предмет изучавања је предузеће, односно његово пословање, кроз сагледавање организационо-економских услова, организационе структуре предузећа, карактеристике предузећа, набавка сировина, производња, промет и резултати пословања. Изучаван је и економски аспект производње и стандардизација производа.

За анализу су узете две узастопне године са циљем да се прикажу и објасне реакције које се односе на организационо-економски и технички сегмент пословања предузећа. Циљ је да се сагледају и подстакну позитивна кретања у пословању.

У анализи су примењени стандардни методолошки поступци (индекси, поређења, калкулације, табеларни метод), а приликом разматрања резултата пословања коришћени су биланс стања и биланс успеха предузећа.

За израду рада коришћени су извештаји о пословању предузећа за две године, пословник о мнаџменту квалитативном, и одговарајући литературни извори.

3. Резултати истраживања са дискусијом

Предузеће је лоцирано у централној Србији, на подручју Крушевца, на тремећи Западне, Јужне и Велике Мораве. Предузеће највећи део својих производа пласира на домаћем тржишту, а мањи део пласира на инострана тржишта (БИХ, Македонија, Република Српска).

Саобраћајна повезаност са градовима у оквиру домаћег тржишта је добра, а производи се превозе искључиво камионима који су власништво предузећа. Извоз производа се такође обавља друмским саобраћајем.

3.1. Организациона структура предузећа

Организациона структура предузећа као облик груписања и повезивања послова, материјалних и радних ресурса, и успостављање веза и односа међу њима и унутар њих има своје елементе а они су:

- Организација радног колектива
- Организација средстава за производњу
- Организационе јединице
- Функције

Ово предузеће има функционалну организациону структуру, која сродне послове групише у функције.

3.2 Радни колектив и његова организација

Предузеће има 35 стално запослених радника, а уз то запошљава и 30 сезонских радника. У укупном броју запослених учешће висококвалификованог кадра је 18,75%, са средњом стручном спремом 62,5%, квалификованих радника 12,5%, и неквалификованих радника 3,12%. Од укупног броја радника 31,42% (11 радника) чине жене, а 68,57% (24 радника) су мушкарци.

Што се тиче старосне структуре, највећи број радника 46,87% (15 радника) има 30-40 година старости, а најмањи број 6,25% (2 радника) има 50-60 година старости.

На челу предузећа је директор друштва, заменик директора, руководилац програма за индустрију и руководилац производа за широку потрошњу.

У програму производа за индустрију укључени су у обављању послова: Пословођа погона арома, боја и мириса, радници у производњи, техничар у лабораторији, док су у програм производа за широку потрошњу укључени: пословођа производње, пословођа одржавања, техничар у лабораторији и радници у производњи.

Заједничке послове чине: **Сектор продаје** на челу са шефом продаје робе широке потрошње, самосталним референтом продаје робе широке

потрошње, магационером готових производа и возачем путничког или теретног возила.

Сектор набавке води самостални референт набавке и шпедитерских послова, док задатке осталих заједничких послова обављају: оператер књиговођа, пословођа одржавања машина, и хигијеничар.

3.3. Распољивост основних производних капацитета

Предузеће је за своју производњу опремљено савременим машинама којим се производе крајњи производи високог квалитета. Капацитети предузећа су:

- Линија за производњу додатака јелима 3000 кг/час
- Линија за производњу кечапа 1000 кг/час
- Линија за производњу дезертних пецива 800 кг/час
- Линија за јодирање и паковање соли 5000 кг/час
- Линија за производњу прехранбених арома и боја 500 кг/час
- Линија за производњу мирисних материја за хемијску индустрију 300 кг/час
- Модерне лабораторије у којима се врши контрола квалитета свих сировина и производа и њихова усклађеност са стандардима и прописима.

Предузеће располаже са по једним камионом носивости од 8,4,2 тоне и са 4 виљушкара за унутрашњи транспорт. Опремљеност средствима механизације је задовољавајућа.

3.4. Функције у предузећу

Своје пословање предузеће обавља кроз:

- Функцију развојних послова-којом се дефинишу цене, политика производа, дистрибуција и промоције, планирање и ангажовање ресурса у оквиру и ван предузећа, формирање техничке и технолошке документације, постојећих и нових процеса и квалитета производа и технике за његово унапређење и одеђивање нових производних програма и производа.

- Функција комерцијалних послова узима учешће у складиштењу, чувању и дистрибуцији сировина, репроматеријала и готових производа, продаје готових производа, рекламацији, поступака од купаца и добављача, и праћењу свих појава и промена у комерцијалном пословању.
- Функција производње обезбеђује учешће у организовању процеса производње, дефинисању политике производа, цена, дистрибуције, испитивању квалитета и усавршавању постојећих производа, унапређењу квалитета послова производње и оптималној реализацији производних процеса.
- Функција контроле квалитета има задатак да спроводи пројектни систем квалитета управља њиме и унапређује га.

3.5. Анализа производње

Почетни приизводни програм предузећа обухвата: производњу мириса и арома и производњу производа за широку потрошњу.

Производе се ароме за кућну употребу и ароме за индустрију. У понуди је тринаест арома за кућну употребу, а сировине за производњу арома за индустрију углавном се увозе из: Италије, Холандије, Енглеске, Шпаније, Немачке и Француске.

Табела 1. Резултати производње соли по артиклима

Назив артикла	Количина у кг		Износ у дин.	
	2005	2006	2005	2006
1. кухињска со – јодирана врећа 5/1	584.897	547.167	8.460.331	8.320.716
2. кухињска со – јодирана кутија 1/1	481.584	513.988	5.615.966	7.384.202
3. кухињска со – јодирана врећа 50/1	309.620	355.500	3.209.615	4.066.419
4. кухињска со – јодирана врећа 10/1	196.190	209.155	2.176.788	2.649.665
5. кухињска со – јодирана врећа 25/1	61.325	133.800	689.802	1.642.375
Укупно	1.633.616	1.759.610	20.152.504	24.063.379

Производни програм садржи мирисе за: средства за прање судова, за шампоне и купке, сапуне, за пасте за прање руку, за омекшивча рубља, за креме, емулзије, и остало (зачин плус).

Предузеће се бави производњом кухињске соли, соли за прехранбену индустрију, производњом сточне соли, и производњом специфичних производа на бази соли. Сировине које предузеће користи пореклом су из Словачке и важе за тренутно најквалитетнију со на Европском тржишту. Производња соли по артиклима приказана је у табели 1.

У 2006. години производња соли је повећана у односу на 2005. годину за 125.994кг, а такође и приход је у 2006. години повећан за 3.910.875 дин. у односу на 2005. годину.

Производња **кечапа** обухвата седамнаест фаза које се овде неће описивати.

Резултати производње кечапа приказани су у табели 2.

Табела 2. Резултати производње кечапа у 2005 и 2006 години
у динарима

Назив артикла	2005	2006	Индекс 06/05
1. кечап благи 1000г	1.056.427	671.387	63,55
2. кечап благи 500г	705.694	585.501	82,96
3. кечап пица 500г	504.945	411.362	81,46
4. кечап љути 500г	333.821	219.256	65,68
5. кечап пица 300г	51.496	11.608	22,54
6. кечап љути 300г	100.709	0	0
Укупно	2.753.092	1.899.116	83,47

У 2006. години у односу на 2005 годину приходи од продаје кечапа су се смањили за 15% . Такође може се закључити да продаја љутог кечапа од 300 г уопште није ни постојала. Разлог за ово смањење су: велика конкуренција, кашњење у испоруци, недостатак паковања од 100г у продајном асортиману.

Производња **топле чоколаде** обухвата осам фаза, а резултати њене производње приказани су у табели 3.

Табела 3. Резултати производње топле чоколаде у 2005 и 2006. години
000 динара

Назив артикла	2005	2006	Индекс 06/05
Топла црна чоколада	895.492	768.469	85,81
Топла чоколада Лешник	507.289	446.600	88,03
Топла бела чоколада	627.141	425.498	67,84
Топла чоколада Ирска кафа	392.002	246.662	62,92
Топла чоколада бела 25/1	196.650	73.600	37,42
Укупно	2.618.574	1.960.831	74,88

На основу обухваћених артикла може се закључити да су приходи у 2006. години од продаје топле чоколаде доста нижи него у претходној години. Разлози су: кашњење у испоруци, велика конкуренција.

Промет производа-односно њихова продаја овог предузећа је углавном орјентисана на домаће тржиште. Предузеће послује са свим већим мега-маркетима и од укупног промета 55% чини велетрговина. На територији Србије и Црне Горе сарадници су: Пионир Суботица, Банат Вршац, Центропроизвод Београд, Штарк Београд, Бамби Пожаревац, Раваница Ћуприја, Вино Жупа Александровац, Дин Ниш, Центропак Ниш, Тома Костић Лесковац, Симка Врање, Кондива Врање, и други.

У 2005. години забележена су два извоза топле чоколаде у Аустрију, а стално се ради на развијању процеса реализације производа и услуга.

3.6. Анализа укупног прихода

Укупан приход чине: пословни приходи, финансијски приходи, ванредни приходи и остали приходи. У структури укупних прихода пословни приходи имају доминантан удео 90,99% у 2006. години, финансијски приход чини 1,85%, а остали приходи 7,14%, од укупног оствареног прихода.

Пошто највећи део укупног прихода чине пословни приходи то је њихова структура приказана у табели 4.

Табела 4. Структура пословних прихода у 2005. и 2006. години
у 000 дин

Приход	Остварено		Структура у %	
	2005	2006	2005	2006
1. Приход од продаје на домаћем тржишту	72.114	93.771	82,37	81,27
2. Приход од продаје на иностраном тржишту	3.178	6.726	3,63	5,83
3. Приход од активирања учинка	5.760	6.565	6,58	5,69
4. Повећање вредност залиха учинка	5.857	7.384	6,69	6,4
5. Смањење вредности залиха учинка	595	265	0,68	0,23
6. Остали пословни приходи	43	669	0,05	0,58
7. Укупан приход 1+2+3+4+5+6	87.550	115.383	100	100

Највећи део пословних прихода је остварен продајом готових производа. Приходи од продаје производа и услуга на страном тржишту су се повећали у 2006. години за 2,2% у односу на 2005. годину.

Анализа трошкова производње

Трошкови су вредносно изражено трошење чинилаца процеса производње као и новчана издавања учињена у сврху добијања нових производа и услуга.

Новчани издаци представљају плаћања која се врше ради прибављања чинилаца производног процеса или стварања услова за производњу нових производа, а и не морају бити условљени добијањем нових производа и услуга.

Укупни трошкови производње су у 2006. години повећани за 9% у односу на 2005. годину. (Табела 5.)

Табела 5. Укупни трошкови производње у предузећу у 2005 и 2006. години

Производи	2005. година		2006. година	
	000 дин	%	000 дин	%
1. Кухињска со	81.303	82	96.473	82
2. Топинг – dream team	6.940	7	8.236	7
3. Топла чоколада	3.966	4	4.706	4
4. Кечап	2.975	3	3.530	3
5. Арома и боје домаћинства	3.966	4	4.706	4
Укупно	99.150	100	117.650	100

У структури укупних трошкова директни трошкови заузимају 64,32% у 2005, а 64,59% у 2006. години. Највећи удео у директним трошковима производње имају трошкови материјала. Они заузимају око 53%, а трошкови зарада радника 28,39% у 2005. и 31,43 у 2006. години.

Трошкови горива и енергије, производних услуга и амортизације приказани су у табели 6.

Табела 6. Директни трошкови производње по врстама у предузећу у 2005 и 2006. години

Елементи	2005. година		2006. година	
	000 дин.	%	000 дин.	%
Материјал	33.326	52,25	40.275	53
Гориво и енергија	20.248	3,15	2.659	3,50
Зараде радника	18.107	28,39	23.883	31,43
Производне услуге	3.023	4,74	3.951	5,20
Амортизација	7.315	11,47	5.220	6,87
Укупно	63.782	100	75.991	100

У структури укупних трошкова производње индиректни трошкови заузимају 35,67% у 2005. години, а 35,40% у 2006. години.

Највећи удео у индиректним трошковима производње имају трошкови рада заједничког особља 51,18% у 2005. години и 64,19% у 2006. години.

3.7. Лична примања-зараде

Зарада је цена радне снаге на тржишту. Подаци о кретању бруто и нето зарада и просечних бруто и нето зарада по раднику приказани су у табели 7.

Табела 7. Кретање бруто и нето зараде у 2005. и 2006. години

Елементи	Износ у динарима		Индекс 06/05
	2005	2006	
Бруто зараде	20.469.850	23.072.044	112
Трош.пореза на зараде	8.477.800	8.278.247	97
Нето зарада	13.992.050	14.793.797	105
Просечан број запослених радника	32	35	109
Бруто зарада по раднику	31.507	34.407	109
Нето зарада по раднику	21.580	23.967	111

Нето зарада по раднику у 2005. години износи 21.580 дин. а у 2006. години 23.967 динара и она је за око 11% већа у односу на остварену нето зараду по раднику у претходној години.

3.8. Анализа финансијског резултата

Анализа финансијског резултата се заснива на билансу успеха. Прописана шема биланса успеха садржи три подбиланса

1. пословни приходи и расходи
2. финансијски приходи и расходи
3. непословни и ванредни приходи и расходи

Финансијски резултат предузећа у билансу успеха проистиче из разлике укупних прихода и расхода као збира ова три подбиланса.

1. Подбиланс пословних прихода и расхода је најважнији подбиланс и његов резултат говори о успешности обављања делатности за које је предузеће регистровано. Резултат из овог подбиланса показује да ли предузеће има перспективу или нема.

2. Подбиланс финансијских прихода и расхода указују индиректно на финансијску снагу предузећа. Позитиван резултат из овог подбиланса говори

о високој ликвидности и солвентости, у супротном, негативан резултат индиректно указује на задуженост.

3. Подбиланс непословних и ванредних прихода и расхода показује резултат који је непословног и ванредног карактера, а по правилу би требало да буде са малим уделима у укупним приходима и расходима.

У оквиру овог рада као задатке анализе финансијског резултата издвајамо:

1. Анализу структуре финансијског резултата
2. Анализу фактора ризика у остваривању финансијског резултата и праг рентабилности.

3.9. Анализа структуре финансијског резултата

Овом анализом се утврђује из ког извора, тачније из којих прихода, потиче финансијски резултат. То практично значи да се укупан бруто финансијски резултат декомпонује по групама прихода из којих потиче, односно декомпонује се на: финансијски резултат из пословних прихода, финансијски резултат из финансијских прихода, финансијски резултат из непословних и ванредних прихода.

Такво сегментирање бруто финансијског резултата пружа сазнање из чега потиче, из којих прихода потиче, а што се види из табеле 8.

Табела 8. Структура бруто финансијског резултата

Позиција	Износ у 000 дин.		Структура	
	2005	2006	2005	2006
1. Пословни приход	87.550	115.383	81,82	90,9
2. Финансиј. приход	2.692	2.353	2,51	1,85
3. Остали приходи	16.758	9.064	15,66	7,14
4. Ванредни приходи	/	/	/	/
5. Укупни приход	107.000	126.800	100	100
6. Пословни расход	85.673	99.550	81,67	86
7. Финансијски расход	5.568	4.530	5,30	3,6
8. Остали расход	13.660	20.233	13,02	16,27
9. Ванредни расход	/	/	/	/
10. Укупан расход	104.901	124.313	100	100
11. Финансијс. резултат из пословних прихода (1-6)	1.877	15.833	89,42	636

12. Финансијс. резултат из фин.прихода (2-7)	-2.876	-2.177	-137	-87
13. Финансијс. резултат из осталих прихода (3-8)	3.098	-11.169	1,47	-449
14. Финансијс. резултат из редовног пословања (11+12+13)	2.099	2.487	100	100
15. Финансијс. резултат из ванредних прихода (4-9)	/	/	/	/
16. Укупан бруто фин. резултат	2.099	2.487	100	100

У обрачунском периоду за 2005 и 2006. годину исказан је позитиван финансијски резултат из пословних подбиланса као и укупно из сфере редовног пословања.

Високо исказани негативан резултат у 2006. години из сегмента финансијских прихода и расхода и осталих прихода и расхода у великој мери је неутралисао високо исказан резултат из пословног подбиланса. У 2006. години је већи финансијски резултат у односу на 2005. годину.

3.10. Анализа ризика остварења финансијског резултата и праг рентабилности

Анализа ризика остварења финансијског резултата и праг рентабилности има за циљ оцену фактора ризика који показују брзину промене финансијског резултата и оцену доње тачке рентабилности пословања.

У ову анализу нису укључени ванредни и непословни расходи и приходи, јер су привремени и повремени и не могу бити дугорочни основ за остарење финансијских резултата, а укључују се пословни приходи и расходи, нето резултат из сегмента финансирања и сегмента осталих прихода и расхода.

Проблем ове анализе се јавља у рашчлањивању пословних расхода на фиксну и варијабилну компоненту. Табела 9.

У претходној табели су исказани у тачкама 8,9,10 фактори ризика који показују брзину промене финансијског резултата.

Фактор укупног ризика у 2006. години показује мањи ризик пословања, што се сматра повољним кретањем у односу на претходну годину.

Табела 9. Ризик остварења финансијских резултата и праг рентабилности

Опис	Износ у 000 дин.	
	2005	2006
1. Пословни приходи	87.550	115.383
2. Варијабилни расходи	55.764	77.961
3. Маржа покрића (1-2)	31.784	37.422
4. Фиксни и претежно фик. трошкови	18.787	22.061
5. Нето резултат финансирање и остали приходи и расходи	11.626	12.107
6. Пословни резултат (3-4)	12.999	15.361
7. Бруто финансијски резултат из редовног пословања (6-5)	1.373	3.254
8. Фактор пословног ризика (3/6)	2,44	2,43
9. Фактор финансијског ризика (6/7)	9,46	4,72
10. Фактор укупног ризика (8*9)	23,08	11,46
11. % марже покрића у пословном приходу $3/1 \cdot 100$	36,30	32,43
12. Потребан пословни приход за остварење неутралног пословног резултата $4/11 \cdot 100$	81.399	68.026
13. Потребан пословни приход за остварење неутр. финансијског резултата $(4+5)/11 \cdot 100$	83.782	105.359
14. % искоришћености пословног прихода за остварење неутралног пословног резултата $12/1 \cdot 100$	92,974	58,95
15. % искоришћености пословног прихода за остварење неутралног бруто финансијског резултата $13/1 \cdot 100$	95,69	91,31
16. Стопа еластичности остварења неутралног пословног резултата $(1-12)/1 \cdot 100$	8,92	42,8
17. Стопа еластичности остварења бруто финансијског резултата $(1-13)/1 \cdot 100$	4,14	8,15

За неутралисање бруто пословања резултата у 2006. години потребно је 91,31% пословног прихода, што је мање од доње тачке рентабилности у 2005. години.

Стопа еластичности остварења неутралног пословног резултата у 2006. години износи 42,8%, и што је она више мања је вероватноћа да ће предузеће остварити негативан пословни резултат.

3.11. Економски принципи пословања

Економски принципи пословања изражавају се кроз следећа начела пословања:

- **Продуктивност рада**-представља тежњу, да одређену производњу остваримо са што мањим утрошком рада, а да да при томе ток производње буде нормалан, а квалитет производа задовољавајући. Могу се навести следећи показатељи продуктивности рада:

Пр 2005 = бруто добит / просечан број радника = 65.593   Пр 2006 = 71.057,14

Пр 2005 = нето добит / просечан број радника = 44.346,81   Пр 2006 = 81.902,2

Према наведеним показатељима може се закључити да је предузеће у 2006. години постигло већу продуктивност рада. Непрекидно повећање продуктивности је поуздан пут да се трајно повећа животни стандард чланова колектива.

- **Економичност производње** као показатељ степена ефикасности трошења у процесу стварања вредности, уствари показује степен корисног дејства утрошка производних фактора у процесу производње.

Економичност производње, изражава однос између прихода и расхода, односно остварене производње и утрошених фактора производње. Приказани су следећи показатељи економичности:

$$Ek_{2005} = \frac{\text{ukupan prihod} \times 100}{\text{ukupan rashod}} = 102 \qquad Ek_{2006} = 104$$

$$Ek_{2005} = \frac{\text{poslovni prihod} \times 100}{\text{poslovni rashod}} = 103 \qquad Ek_{2006} = 115$$

$$Ek_{2005} = \frac{\text{finansijski prihod} \times 100}{\text{finansijski rashod}} = 35 \qquad Ek_{2006} = 34$$

$$Ek_{2005} = \frac{\text{ostali prihodi} \times 100}{\text{ostali rashod}} = 123 \qquad Ek_{2006} = 45$$

Стање по питању овог индикатора може се оценити позитивно, јер на 100 динара расхода долази 2 динара вишка прихода у 2005. години, а у 2006. години 4 динара вишка прихода.

Однос финансијских прихода и расхода у 2005. и 2006. години је испод 100%, а последњи индикатор који проистиче из односа осталих прихода и расхода у 2006. години је такође испод 100% што значи да је финансијски резултат у овој години негативан.

На крају треба истаћи да међусобна повезаност организационих делова, односно функција предузећа није само чинилац за остварење пословног успеха, него и предуслов егзистенције предузећа. Због тога постоји висока зависност у доношењу пословних одлука код свих функција предузећа.

Пословник о стандардизацији производа је обавезујућег карактера и предузеће је усвојило ИСО стандард и НССП стандард и тиме се определило за свеобухватни концепт менаџмента квалитета и безбедности хране.

4. Закључак

Из предходне презентације пословања могу се извести следећи закључци:

- По својој величини ово предузеће спада у ред малих предузећа
- Број запослених радника и степен њихове квалитетне структуре задовољава потребе производног и пословног процеса.
- Производни капацитети предузећа су на задовољавајућем нивоу.
- Успостављена је задовољавајућа груписаност пословних материјалних и радних ресурса и односа међу њима и унутар њих.
- Производња топле чоколаде и кечапа је смањена у 2006. години у односу на предходну.
- Позитиван финансијски резултат показује да је предузеће успешно завршило пословање у обе године.
- Предузеће уредно послује у складу са наведеним стандардима.
- Производни планови су у највећој мери остварени, а предузеће пласира своје производе углавном на домаћем тржишту.
- Предузеће планира да повећа физички обим производње уз већи степен коришћења производних капацитета, да смањи трошкове производње, постигне већу продајну цену производа, да уведе нове производе у производни асортиман и стално усавршава технологију производње.

5. Литература

1. Документација добијена у предузећу
2. Мунђан, П., Живковић, Д. (2004): „Менаџмент рада и производња у пољопривреди“ Универзитет у Београду, Пољопривредни факултет у Земуну; Београд-Земун.
3. Група аутора (2007): „Међународна искуства у транзицији аграрног сектора и руралних подручја, монографија, Друштво аграрних економиста Србије и институт за агроекономију, Пољопривредни факултет, Београд.
4. Група аутора (2008): „Агроекономска наука и струка у транзицији образовања и агропривреде, Тематски зборник, Институт за агроекономију, Пољопривредни факултет, Београд.
5. Гогић, П (2005): „Теорија трошкова са калкулацијама у производњи и преради пољопривредних производа”, Универзитет у Београду, Пољопривредни факултет у Земуну; Београд-Земун.
6. Јелић, С., Јовановић, Т. (2004): Радна снага у пољопривредним газдинствима у функцији руралног развоја Србије, Научни скуп са међународним учешћем, „Капитал у пољопривреди, Тематски зборник, Економски факултет Суботица, Институт за економику пољопривреде Београд, Департман за економику пољопривреде и социологију села, Пољопривредни факултет Нови Сад.
7. Родић, Ј., Гордана Вукелић (2003): „Теорија и анализа биланса” Универзитет у Београду, Пољопривредни факултет у Земуну; Београд-Земун.
8. Миленковић, Н., Николић М. (1997): „Економика предузећа” Универзитет у Београду, Економски факултет; Београд.

Примљено: 12.01.2009.

Одобрено: 27.03.2009.

UDC: 331:334.722.2

**ORGANISATIONAL AND ECONOMIC FACTORS OF BUSINESS
CONDITIONS AND RESULTS IN A PRIVATE ENTERPRISE**

Dragić Živković, Prof., Sreten Jelić, Assist. Prof
Faculty of Agriculture, Belgrade, Serbia

Abstract

The objective was to analyse the properties of organisational and economic conditions known to be the principal business indices of an enterprise in order to show the impact on technical and technological segments of enterprise business activities. The ultimate goal was to make records on positive business trends expected to enhance future business activities.

Key words: production organisation, conditions, results, financial effects, economic principles

Autor's Adress:

Dr Dragić Živković
Univerzitet u Beogradu
Poljoprivredni fakultet
11080 Zemun
Republika Srbija
E-mail: dzivkovic@agrif.bg.ac.rs
Tel/Fah: +381 11 2615-315

АНАЛИЗА ИНВЕСТИЦИОНЕ И ИЗВОЗНЕ АКТИВНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ¹

Б. Михаиловић², Д. Цвијановић², Владана Хамовић²

Апстракт: Пољопривреда у Србији суочава се са многим проблемима, који су резултат ограничења насталих у условима економског окружења и аграрне политике вођене после другог светског рата до распада СФРЈ, тешкоћа насталих у протеклих петнаестак година и тешкоћа у прилагођавању тржишној економији. Пољопривреда у Србији је оптерећена последицама централно планске привреде у делу власништва и коришћења земљишта. За развој је потребна политика која може утицати на повећање продуктивности путем реструктурирања и инвестиција, што подразумева јасна власничка права и формирање ефикасног тржишта земљишта, кредита и инпута. Без обзира колико је привреда тржишна, улога државне политике је значајна. Уколико је привреда тржишња улога државе је све већа.

Кључне речи: инвестиције, извоз, пољопривреда, транзиција.

Увод

Током 90-их година прошлог века због затворености светског тржишта према Србији, деградирани су токови развоја у укупној домаћој економији. Ови процеси су имали неповољан утицај на примаран сектор пољопривреде. У годинама на почетку XXI века, са успостављањем отворених економских

¹ Рад је део истраживања на пројекту 149007 Министарства науке Р. Србије под називом „Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључења Републике Србије у Европску унију“.

² Мр Бранко Михаиловић, истраживач сарадник, проф. др Драго Цвијановић, научни саветник, др Владана Хамовић, научни саветник, Институт за економику пољопривреде, 11060 Београд, Волгина 15, Србија, тел: +381 (0)11 297 2848, e-mail: brankomih@neobee.net, drago_c@mail.iep.gb.ac.yu, vladana_h@mail.iep.bg.ac.yu.

односа са светом, очекивало се да ће светско, а нарочито европско тржиште имати значајнији утицај на оживљавање примарног сектора пољопривреде и аграрне производње у нашој земљи. Ограничавајући фактори развоја у првим годинама века били су: споро прилагођавање привредног система и економске политике европском и светском тржишту, стагнирање и деградирање задругарства, некохерентна аграрна политика, несинхронизованост процеса приватизације у аграрним индустријама са пољопривредом земљорадничког сектора и др.

Неповољна пољопривредна кретања испољавала су се у опадајућој пољопривредној производњи, посебно у сточарству, и производњи пољопривредно-прехранбених и других аграрних прерађевина. Ови рецесивни трендови су настали под утицајем дугогодишњег продубљивања економске кризе у нашој земљи, која је имала домино ефекат на пољопривредну производњу. Деградирајући процеси у структури привреде утицали су на неповољне економске ефекте пословања привредних субјеката: предузећа, комбината, задруга и др.

Наведени узрочно-последични односи у процесима привредних и аграрних кретања, потврђују показатељи у кретању производње, видно редукованим основним производним капацитетима, посебно настало драстично опадање сточног фонда и површина под засадима воћа и винове лозе, као и видног смањења примене савремене технологије, због недостатка улагања у текућу производњу. Сходно томе, циљ истраживања у раду је детаљније упознавање инвестиционе и извозне активности пољопривреде Србије. У складу са дефинисаним циљем истраживања користиће се статистички метод у третирању прикупљене грађе (графички приказ, табеларни преглед и др.), на основу којих је могућа примена квантитативно-квалитативне анализе и синтезе.

Актуелно стање у пољопривреди Србије

Развој привреде Србије и прелазак на тржишно пословање захтева не само нову концепцију, већ и нови систем функционисања, а нарочито нови систем управљања развојем предузећа. Предузећа су дуго обављала своје активности у пословном окружењу које су карактерисали неефикасност и одсуство мотивације код запослених. Многе земље су, због претходно наведених разлога, ушле у процес транзиције, који означава превођење бивших социјалистичких привреда у тржишне привреде.¹

---

¹ Mihailović, B., Subić, J., Cvijanović, D. (2007): "Makroeconomic's indicators of investments moving in Serbia at period 2000-2005", Simpozionul Internațional *Investițiile și*

У таквим условима, пољопривреда данас има значајно место и улогу у укупном привредном развоју Србије, посебно у процесу усклађивања економских механизма за реализацију одређених друштвених циљева, пре свега на спровођењу реформи и транзиције. Аграрна привреда представља најзначајнију привредну област у Републици Србији. Њено учешће у стварању друштвеног производа земље (GDP) износи око 35%.¹ Сходно томе, пољопривредна производња учествује са преко 14%, прехранбена индустрија са близу 20%, док остало са више од 65%. Ова област ће и наредних година битно опредељивати привредна кретања у нашој земљи.

Србија има веома погодне природне услове за развој разноврсне примарне пољопривредне производње. Налази се на најповољнијем подручју северне географске ширине, са четири годишња доба и четири климатска подручја. Погодно земљиште и климатски услови омогућавају развој разноврсне пољопривредне производње (биљне и сточарске) и то: житарица, индустријског биља, воћа и поврћа, семенског и садног материјала, лековитог биља, крупне и ситне стоке. У структури остварене вредности пољопривредне производње, 58% потиче из биљне производње, а 42% из сточарске производње (ЕУ - 70% из сточарске, а 30% из биљне производње). Србија располаже са око 5.111.000 ха пољопривредне површине (0.60 ха по становнику); односно са сса 4.255.000 ха обрадиве површине (0.50 ха по становнику), што је изнад стандарда земаља Европе.² Однос површина под шумом и пољопривредних површина (39:61) је такође повољан и изнад је односа у Европи, што је такође велика предност за успешан развој пољопривредне производње. Међутим, добар део обрадивог земљишта је закишељен, као резултат неконтролисане употребе хемијских средстава, а у Војводини и заслањен, што све умањује производне могућности, а повећава трошкове производње. Потребне су одређене агротехничке мере за поправљање земљишне структуре – калцификације, већа употреба органског ђубрива и др.

Србија има повољан водни режим за примарну пољопривредну производњу, али недовољно искоришћен. Канал Дунав-Тиса-Дунав, највећи и јединствен хидросистем у свету, не искоришћава се за пољопривредну

Relansarea Economică, Ediția a VII-a, SYMPOSIUM ON INVESTMENTS AND ECONOMIC RECOVERY, 25-27 Mai 2007, București, Academia de Studii Economice din București, Facultatea Management, Catedra de Eficiență Economică.

¹ http://portal.komora.net/pksweb/servlet/pksweb.XMLProcesor?i_sys=pks&i_xml=a10&ixsl=s22003&i_pagelumber=1&i_numberrecords=5

² http://portal.komora.net/pksweb/servlet/pksweb.XMLProcesor?i_sys=pks&i_xml=a10&ixsl=s22003&i_pagelumber=1&i_numberrecords=5

производњу или је то веома мало. Речни токови се такође веома мало користе за наводњавање. Од укупно обрадивог земљишта, наводњавана површина износи једва 78.000 ха (тј. око 1.6%). У Србији је, због велике географске хетерогености, тешко обележити глобалне микрореоне пољопривреде, али се могу лако обележити реони појединих производњи (жита, индустријских култура, воћа, грожђа, стоке и др.), а то је најзначајније за економску политику у пољопривреди.

Ограничавајући фактори пољопривреде и аграрног сектора испољавају се у облику опадања тражње и потрошње аграрних производа на домаћем тржишту, као и неповољних односа остваривања спољнотрговинске робне размене аграрних роба.¹ Највеће смањење обима производње било је у сточарству, док је интензитет опадања обима производње био нешто спорији у биљној производњи. Лоше стање у сектору виноградарства и винарства манифестује се кроз смањење производње грожђа и вина и губљења конкурентности домаћих вина уз појачан увоз вина. Кретање воћарске производње имало је стагнирајући карактер.

Инвестициона улагања у сектору примарне пољопривреде и прехранбене индустрије

Србија се налази у централној фази транзиције која би требало да представља радикални заокрет и праву прекретницу у будућем развоју домаће економије и њених актера. Развој тржишне економије може се убрзати приливом средстава кроз инвестиције у нова предузећа, докапитализацију постојећих предузећа и консолидацију финансијског система. Међутим, многа предузећа у Србији имају неповољне пословне перформансе које се манифестују кроз опадање тржишног учешћа и рентабилитета, повећање задуживања, неадекватно инвестирање и повећан обим нових пословних подухвата на рачун примарног посла.

Иако је установљен растући тренд инвестирања, макроекономски показатељи инвестиционих кретања у Србији показују висок ризик улагања у домаћа предузећа, који онемогућава динамичније инвестирање. Смањењем ризика повећала би се атрактивност улагања, што је стимуланс за домаће и стране инвеститоре који вреднују различите комбинације ризика и приноса. Сходно томе, Србија и Београд постају све атрактивнија локација за интернационалне инвеститоре. Велики број мултинационалних компанија

¹ Симић, Ј., Стевановић, С. (2004): *Ограничења и стратешке могућности прилагођавања развоја агроиндустрије Србије и Црне Горе тржишту Европске уније*, Економски анали, Економски факултет, Београд, стр. 332.

има развијено пословање у земљи. На листи водећих страних инвеститора налазе се компаније, као што су *Telenor*, *Mobilkom Austria*, *Philip Morris*, *Banca Intesa i InBev*, а у припреми су нови крупни инвестициони пројекти¹. Београд се налази убедљиво на првом месту у Србији по приливу страних улагања. Укупна вредност инвестиционих пројеката у главном граду креће се око 3,5 милијарде долара, а страним компанијама најинтересантније су услужне делатности: банкарство, трговина, телекомуникације, али и развој некретнина и производне гране².

Пословни амбијент у Србији знатно је унапређен захваљујући усвајању великог броја правних прописа од 2001. године. Основни циљеви законодавних реформи, који се одвијају у складу са регулативама Европске уније, обухватају једноставност пословања и сигурност улагања. У процесу придруживања ЕУ очекује се доношење бројних нових реформских прописа, а за инвеститоре највећи значај имају закони у области земљишта и изградње, као и регулатива индустријских и технолошких паркова.

Ради добијања што реалније слике о досадашњим инвестиционим активностима у табелама и сликама који следе је дат приказ улагања како на националном нивоу, тако и на регионалном и нивоу Београда. Сходно томе, истраживањем је обухваћен вишегодишњи инвестициони тренд у привреди Београда и карактеристике процеса инвестирања у привреди на територији Централне Србије, као и Републике Србије у целини.

Остварене инвестиције у пољопривреди Београда, у периоду 1995-2005. године, имале су учешћа у укупно оствареним инвестицијама у пољопривреди Републике Србије у границама од 6,15% до 38,90% (Табела 1). Међутим, овде се уочавају два тренда. Први, опадајући тренд (1995-2000.), када су остварене инвестиције у пољопривреди Београда реализовале пад учешћа у укупно оствареним инвестицијама у пољопривреди Републике Србије са 18,53% (1995. год.) на 6,15% (2000. год). Током другог, растућег тренда (2001-2005.) ово учешће је порасло са 8,81% (2001.) на 38,90% (2005.). У Централној Србији се током анализираних периода, такође, евидентирају осцилације остварених инвестиција у пољопривреди, али са мањим амплитудама у времену (интервал учешћа од 31,74% до 57,25% у укупно оствареним инвестицијама у пољопривреди Републике Србије).

¹ www.siepa.sr.gov.yu

² <http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=1296806>

Табела 1. Просторна дистрибуција остварених инвестиција* у пољопривреди и рибарству**, у хиљ. динара

Године	Јединица мере	Територија		
		Република Србија	Централна Србија	Град Београд
1995	динар	200.019	96.726	37.070
	%	100,00	48,36	18,53
1996	динар	330.407	149.470	41.115
	%	100,00	45,24	12,44
1997	динар	459.784	220.260	57.424
	%	100,00	47,91	12,49
1998	динар	620.534	236.327	69.125
	%	100,00	38,08	11,14
1999	динар	738.513	323.136	92.050
	%	100,00	43,75	12,46
2000	динар	1.896.896	795.133	116.584
	%	100,00	41,92	6,15
2001	динар	3.146.845	998.683	277.186
	%	100,00	31,74	8,81
2002	динар	4.947.895	1.682.621	875.427
	%	100,00	34,01	17,69
2003	динар	3.260.612	1.219.717	683.081
	%	100,00	37,41	20,95
2004	динар	3.721.166	1.702.354	1.020.786
	%	100,00	45,75	27,43
2005	динар	5.028.799	2.878.779	1.956.146
	%	100,00	57,25	38,90

Извор: Инвестиције Републике Србије, 1995-2005., РЗС, Београд, 1997-2007.

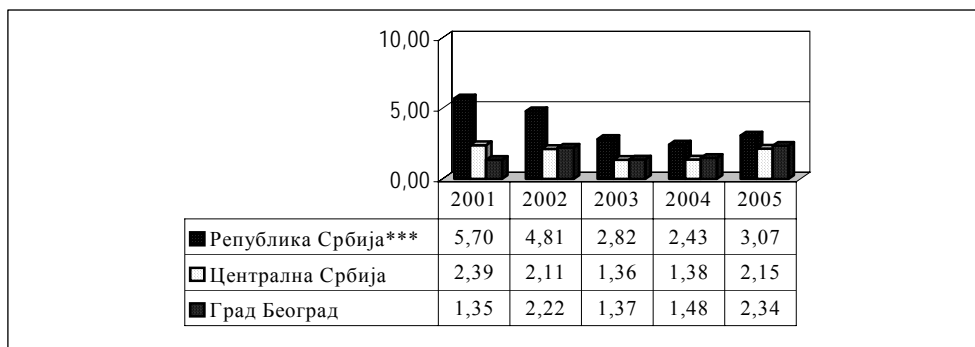
* Инвестиције у основна средства друштвеног сектора (који обухвата и задружни, мешовити и државни облик својине) у текућим ценама.

** Пољопривреда, рибарство, лов, шумарство и водопривреда (новији статистички преглед).

Учешће пољопривредних инвестиција у укупно оствареним улагањима Београда, Централне Србије и Републике Србије у целини, приказано је и уз помоћ следећег *слике*:

Током посматраног периода (2001-2005.година), у Републици Србији се евидентира нешто интензивнији опадајући тренд учешћа пољопривреде у укупно оствареним инвестицијама са 5,70% (2001.) на 3,07% (2005.).

Слика 1. Учешће пољопривреде* у укупно оствареним инвестицијама**

Извор: Инвестиције Републике Србије, 2001 -2005., РЗС, Београд, 2003-2007.

* Пољопривреда, рибарство, лов, шумарство и водопривреда (новији статистички преглед).

** Инвестиције у основна средства друштвеног сектора (који обухвата и задружни, мешовити и државни облик својине) у текућим ценама.

*** Нису обухваћени подаци за Косово и Метохију.

У Централној Србији ово учешће је током обухваћеног периода било релативно уједначено, уз благу опадајућу тенденцију. Наиме, оно се кретало на нивоу од нешто преко 2,0% (са изузетком у 2002. и 2003. години). С друге стране, учешће пољопривредних инвестиција у укупно оствареним инвестицијама Београда порасло је са 1,35% на 2,34%.

Извоз пољопривредних производа

Актуелно стање пољопривредне основе Србије карактерише пре свега технолошко-економско заостајање већине инсталираних капацитета, доминантна заступљеност традиционалне индустријске продукције (тзв. стандардизовани производи), прилично дисперзиван извозни асортиман (без постојања препознатљивог производа) који је, уз то, у досадашњем периоду у значајном степену био намењен променљивим купцима и пласиран на ограниченом броју дестинација, што представља отежавајућу околност.

Уколико се томе прикључи и чињеница о доминирајућој пословној пракси заснованој на традиционалном спољнотрговинском концепту (тзв. стратегија ниског интензитета), поставља се питање обухватности иницијалних заокрета у циљу приближавања актуелним трендовима на светском тржишту на платформи нове стратегије. Такође, додатно ограничење пред-

стављају и проблеми извесног заостајања у процесу приватизације, неразвијеност адекватних институција привредне инфраструктуре и незаокруженост банкарског система.

Сектор пољопривреде успева да одржи позитиван салдо размене (Табела 2, Табела 3). Наиме, што се пољопривреде тиче, у 2006. години у спољнотрговинској робној размени хране остварен је суфицит од 415,8 мил. УСД, што је у односу на 2005. годину раст за 124%.

Табела 2. Извоз пољопривредно-прехранбени производа из Србије: 2004-2006.
-вредност у мил. УСД-

	2004		2005		2006	
	вредност	%	вредност	%	вредност	%
Храна и живе животиње	656,3	100,0	779,3	100,0	1065,3	100,0
Живе животиње	2,8	0,4	2,4	0,3	2,3	0,2
Месо и прераде од меса	23,0	3,5	33,0	4,2	76,7	7,2
Млечни производи и јаја	8,6	1,3	11,8	1,5	42,3	4,0
Рибе и прерађевине	0,8	0,1	2,2	0,3	2,9	0,3
Житарице и производи	106,6	16,2	184,1	23,6	291,8	27,4
Поврће и воће	245,4	37,4	262,5	33,7	326,0	30,6
Шећер, произ. од шећера и мед	170,6	26,0	175,8	22,6	168,0	15,8
Кафа, чај, какао и зачини	40,0	6,1	45,6	5,9	58,7	5,5
Сточна храна	20,8	3,2	18,5	2,4	27,0	2,5
Разни производи за исхрану	37,7	5,7	43,4	5,6	69,5	6,5

Извор: Спољнотрговински робни промет Р. Србије, децембар 2006, саопштење РЗС од 31.01.2007

Висок позитиван салдо размене, већ традиционално, остварује се у размени житарица, поврћа и воћа и шећера. И у првој половини 2007. године

(јануар-јуни) наставља се тренд позитивне спољнотрговинске размене хране (остварен је суфицит од 196 мил. долара).¹

Табела 3. Салдо спољнотрговинске размена пољопривредно-прехранбених производа у 2006 и поређење у односу на 2005. годину
- у мил. УСД -

	Салдо	
	2005	2006
Храна и живе животиње - укупно	185,3	415,8
Живе животиње	-5,9	-3,5
Месо и прераде од меса	17,7	59,7
Млечни производи и јаја	-0,7	30,8
Рибе и прерађевине	-51,3	-58,5
Житарице и производи	140,8	238,3
Поврће и воће	102,6	136,2
Шећер, производи од шећера	135,0	130,5
Кафа, чај, какао и зачини	-75,9	-72,5
Сточна храна	-30,5	-30,7
Разни производи за исхрану	-46,5	-14,5

Извор: Спољнотрговински робни промет Р. Србије, децембар 2006, саопштење РЗС од 31.01.2007.

Од ступања на снагу Преференцијалног статуса у трговини са ЕУ Србија константно остварује суфицит у размени пољопривредно - прехранбених производа са овом асоцијацијом. Преференцијални статус омогућава извоз на тржиште ЕУ 85 одсто пољопривредних производа ослобођен свих дажбина, док се јунетина, вино и шећер налазе на режиму квота. У укупној размени пољопривредно - прехранбених производа Србије у 2004. години са светом ЕУ је учествовала са 49,2 одсто. Исте године удео извоза аграрних производа на тржиште ЕУ у укупном извозу пољопривредно - прехранбених производа из Србије био је на нивоу од 53 одсто.

У трговини са ЕУ у области агара суфицит се бележи непрекидно од 2000. године. Међутим, укупан извоз пољопривредних производа из Србије у ЕУ чини свега 0,7% укупног увоза ЕУ15, односно 0,2 % увоза ЕУ25, док уку-

¹ Параушић, В., Цвијановић, Д., Субић, Ј. (2007): *Афирмација удруживања и маркетинга у функцији креирања конкурентности аграрног сектора Србије*, Монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 100.

пан увоз пољопривредних производа у Србију чини 0,5% извоза ЕУ15, односно 1,0% извоза ЕУ25.¹ Статистички подаци о обиму и структури извоза пољопривредних производа из Србије указују на неконкурентност домаће агропривреде, посматрано са становишта ценовних и неценовних елемената маркетинга. Иако званична статистика указује на позитивне трендове у спољнотрговинској размени пољопривредно-прехранбених производа из Србије, који су започели од 2002. године, важно је истаћи да је то превасходно резултат већег извоза сировина (житарица и шећера).

Закључак

Текуће стање привредне и пољопривредне основе Србије карактерише пре свега технолошко-економско заостајање већине инсталираних капацитета, доминантна заступљеност традиционалне индустријске продукције (тзв. стандардизовани производи), прилично дисперзиван извозни асортиман (без постојања препознатљивог производа) који је, уз то, у досадашњем периоду у значајном степену био намењен променљивим купцима и пласиран на ограниченом броју дестинација, што представља отежавајућу околност.

Уколико се томе прикључи и чињеница о доминирајућој пословној пракси заснованој на традиционалном спољнотрговинском концепту (тзв. стратегија ниског интензитета), поставља се питање обухватности иницијалних заокрета у циљу приближавања актуелним трендовима на светском тржишту на платформи нове стратегије. Такође, додатно ограничење представљају и проблеми извесног заостајања у процесу приватизације, неразвијеност адекватних институција привредне инфраструктуре и незаокруженост банкарског система.

У Србији се морају успоставити тржишни механизми којима се обезбеђује технолошка и производно економска повезаност свих учесника у производњи до тржишта финалне потрошње. Међутим, углавном промет држи монопол, који је више изражен уколико су произвођачи у пољопривреди неорганизовани и не постоје произвођачке организације – задруге. Последиčno, у глобалној стратегији развоја тржишним механизмима је потребно обезбедити склад производње, прераде и промета до тржишта финалне потрошње. Ово треба да ствара већи економски интерес да произвођачи у пољопривреди и сви учесници у производњи раде и производе више и квалитетније.

Током посматраног периода (2001-2005. година), у Републици Србији се евидентира нешто интензивнији опадајући тренд учешћа пољо-

---

¹ www.minpolj.sr.gov.yu

привреде у укупно оствареним инвестицијама. У Централној Србији ово учешће је током обухваћеног периода било релативно уједначено, уз благу опадајућу тенденцију. С друге стране, учешће пољопривредних инвестиција у укупно оствареним инвестицијама Београда је незнатно порасло. Сходно томе, анализа указује на још увек недовољан укупан ниво инвестирања у пољопривреду Србије. На слабије инвестирање утичу многи фактори, а пре свега, високи комерцијални и некомерцијални ризици, спора економска транзиција и неразвијене институције које у пракси гарантују права која произилазе из приватне својине и уговора. Србија мора да се заокружи у територијалном, статусном и економском смислу, као и да оконча приватизацију предузећа која је основна полуафирмације тржишне економије.

Литература

1. Mihailović, B., Subić, J., Cvijanović, D. (2007): "Makroekonomski indikatori ulaganja u Srbiju u periodu 2000-2005", Simpozijum Internacionalne Konferencije "Investițiile și Relansarea Economică", Ediția a VII-a, SYMPOSIUM ON INVESTMENTS AND ECONOMIC RECOVERY, 25-27 Mai 2007, București, Academia de Studii Economice din București, Facultatea de Management, Catedra de Eficiență Economică.
2. Параушић, В., Цвијановић, Д., Субић, Ј. (2007): *Афирмација удруживања и маркетинга у функцији креирања конкурентности аграрног сектора Србије*, Монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.
3. Симић, Ј., Стевановић, С. (2004): *Ограничења и стратешке могућности прилагођавања развоја агроиндустрије Србије и Црне Горе тржишту Европске уније*, Економски анали, Економски факултет, Београд.
4. *Стратегија дугорочног развоја пољопривреде, села и прехрамбене индустрије*, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Београд, април, 1997.

Статистичка документација

1. *Инвестиције Републике Србије, 1995-2005.*, РЗС, Београд, 1997-2007.
2. *Инвестиције Републике Србије, 2001 -2005.*, РЗС, Београд, 2003-2007.
3. Спољнотрговински робни промет Р. Србије, децембар 2006, саопштење РЗС од 31.01.2007.

Мр Бранко Михајловић и сарадници

Интернет извори

1. http://portal.komora.net/pksweb/servlet/pksweb.XMLProcesor?i_sys=pks&i_xml=a10&ixsl=s22003&i_pagenumber=1&i_numberrecords=5
2. [http:// www.siepa.sr.gov.yu](http://www.siepa.sr.gov.yu)
3. <http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=1296806>
4. [http:// www.minpolj.sr.gov.yu](http://www.minpolj.sr.gov.yu)

Примљено: 07.03.2009.

Одобрено: 27.03.2009.

UDC: 631.153:657.424(497.11)

**ANALYSIS OF INVESTMENT AND EXPORT ACTIVITIES
OF SERBIA AGRICULTURE**

Branko Mihailović, Drago Cvijanović, Vladana Hamović
Institute of Agricultural Economics, Belgrade, Serbia

Abstract

Agriculture in Serbia is confront with many problems, which are result of limitation that was begin in conditions of economic environment and agrar politic that has been leading after World War Second until decay SFRJ, difficulties that become at last fifteen years an difficulties at adapting of market economy. Agriculture in Serbia is load consequences of central mountain economy at part of property and land using. For development is necessary the policy that can influence on increase of producing by restructuring and investments that means clear owner right and making efficient land market, credit and input. Without considering how large is market economy, role of state policy is significant. If economy is more market, than state role is bigger.

Key words: investments, export, agriculture, transition.

Author's Address:

Branko Mihailović, MSc
Institut za ekonomiku poljoprivrede
Volgina 15, 11060 Beograd
Republika Srbija
Tel: +381 11 2972 848
E-mail: brankomih@neobee.net

МОГУЋНОСТИ РАЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ ЖЕТВЕ СОЈЕ НА ПОРОДИЧНИМ ГАЗДИНСТВИМА*

Даница Бошњак¹, Д. Теодинов¹

Резиме: У раду је извршена анализа времена рада по радним операцијама у жетви соје на парцелама породичних газдинстава. Коришћењем комбајна новије генерације постиже се већа искоришћеност радног ($K_{рв} = 0.55$) и производног времена ($K_{пв} = 0.70$) и остварује 3,7 пута већи површински учинак. Удео ефективног времена у укупном трајању радног дана при жетви соје (55,11% - JD 1450 CWS i 48,52% - Змај 141) није задовољавајући. Анализа времена је показала да постоје могућности за рационализацију радног процеса жетве соје. Могућности за рационализацију треба тражити у: отклањању организационих грешака, састављању таквог плана комбајнирања појединих парцела који ће водити рачуна о најмањој дужини пута и коришћењу комбајна новије генерације.

Кључне речи: жетва соје, комбајни, породична газдинства, радно време, рационализација.

Увод

Рационалност извођења радног процеса зависи од човека као извођача и организатора, средстава рада, предмета рада и услова рада (Рајков и Оташевић, 1974). Ако се имају у виду поменути фактори онда су могућности за рационализацију огромне.

---

* Рад је део резултата истраживања на пројекту: „Унапређење и развој оплемењивања и технологије производње соје“, број TP20094, који је финансиран од стране Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ Др Даница Бошњак, редовни професор, Данило Теодинов, студент IV године, Департман за економику пољопривреде и социологију села, Пољопривредни факултет, Нови Сад

Проучавање рационалности радног процеса захтева коришћење метода студије времена, тако да је са тог аспекта значајно посматрати како се користи радно време и који се ефекти рада постижу. У нашој пољопривредној пракси проучавање рада на поседима породичних газдинстава је спорадична појава.

Имајући у виду наведене чињенице и констатацију да породична газдинства у Војводини постају све значајнији субјекти у организовању производње соје (Бошњак и Родић, (2006); Бошњак и сар. (2006), намеће се потреба проучавања радних процеса са циљем да се укаже на неке од могућности рационалнијег начина рада а самим тим и утврде резерве за повећање продуктивности рада. Стога је у раду извршено снимање радног процеса жетве соје са циљем да се анализира време рада по радним операцијама и начину организације рада како би се указало на предлоге за рационалнију организацију а самим тим и постизање бољих производних и економских ефеката рада.

Материјал и метод рада

За реализацију постављеног циља истраживања коришћени су подаци добијени снимањем. Посматрано је услужно комбајнирање соје (септембар, 2008. године) на парцелама породичних газдинстава са подручја општина Србобран и Бечеј. За услужно комбајнирање коришћена су два типа комбајна и то:

- a) John Deere 1450 CWS (новије генерације, 2005), конструкционе ширине радног захвата 4,8 m и капацитетом бункера 4,3 t
- b) Змај 141 (старије генерације, 1982), конструкционе ширине радног захвата 4,2 m и капацитета бункера 1,8 t

Снимање радног процеса жетве соје обављено је применом метода хронографије – мерењем трајања свих операција у току радног дана. Снимање је трајало шест дана, односно добијено је по три хронографије за сваки тип комбајна, што је омогућило добијање просечних вредности.

По завршеном снимању извршена је припрема материјала (груписање радних операција и утврђено време њиховог трајања) за анализу времена рада. Полазна основа груписања је класификација времена рада са VI Међународног конгреса о рационализацији рада у пољопривреди коју наводе Весна Родић и сар. (2007). Како свака од усвојених јединствених класификација не може у потпуности да задовољи, потребно је груписање времена прилагодити природи самог радног процеса (Бошњак Даница и сар. 1994.), што се и овом приликом показало неопходним.

Поред мерења трајања свих операција, евидентирани су подаци о условима и извршиоцима рада, техничко-експлоатационим својствима комбајна, стања усева и квалитету рада. У те сврхе коришћен је упитник који је састављен пре почетка снимања у складу са посматраним процесом рада.

Резултати и дискусија

Жетва соје

Предмет проучавања радног процеса жетве соје биле су парцеле под усевом соје у власништву породичних газдинстава. Испитивања су обухватила тридесет произвођача и исто толико парцела. Удаљеност парцела од економског дворишта је од 1-4 km, а међусобна удаљеност парцела од неколико метара па до 6 km. Површина посматраних парцела је равна. Закоровљеност на 2/3 парцела је била слаба док су на 3/4 парцела биљке соје биле исправне.

Жетву су обављала два комбајнера: први који је управљао комбајном JD 1450 CWS је старости 40 година и радним искуством од 17 година; и други који је управљао комбајном ЗМАЈ 141 са 29 година старости и 4 године радног искуства. Снимање се обављало током целог дана, почевши од доласка комбајнера на посао до повратка комбајна на економско двориште.

Жетва соје је обављена загоним и фигуративним начином рада у зависности од положаја и величине парцеле. Стварна ширина радног захвата комбајна JD 1450 CWS зависно од ширине међуредног растојања кретала се од 4,2m (6 редова по 70cm) до 4,5m (9 редова по 50cm). Стварна ширина радног захвата комбајна ЗМАЈ 141 се кретала од 4 до 4,2m. Брзина кретања у жетви је била различита. Зависила је од стања усева, сорте и временских услова. Комбајн JD 1450 CWS се кретао просечном брзином од 6,53 km/ha у жетви док је брзина у путу била од 10-35 km/ha. Комбајн ЗМАЈ 141 се кретао просечном брзином од 2,73 km/ha у жетви, а брзина у путу је износила од 5-18 km/ha.

Пожета површина соје се разликовала како по радним данима, тако и по појединим комбајнима. Стварни учинак комбајна JD 1450 CWS просечно у току тродневног снимања је 19,03 ha по дану, док је комбајн ЗМАЈ вршио услуге комбајнирања на просечној површини од света 5,14 ha у току једног радног дана.

Анализа времена рада

Испитивања су показала да остварено-хронометриски снимљено радно време је различито када се посматра коришћење појединих типова

комбајна. Време рада при коришћењу комбајна JD 1450 CWS се кретало од 735 до 789 минута у току дана и у просеку износило 12,54 сати дневно (таб.1).

Дужина радног дана рада комбајнера при коришћењу комбајна ЗМАЈ 141 је знатно мања у току дана просечно је овај комбајн радио 9,2 часова што је резултат интервала од 336 минута до 660 минута трајања времена рада у току тродневног снимања жетве соје (таб.2).

Имајући у виду да је трајање радног дана у жетви лимитирано временским условима чињеница да је комбајнер у току дана радио 9,2 (ЗМАЈ 141), односно 12,5 часова (JD 1450 CWS) указује да је остварено-хронометриски снимљено радно време релативно повољно.

Анализа времена рада показује да основно (ефективно) време или како се још назива технолошко-корисно време (Туран, 2006) тј. оно време које се утроши на радне ходове агрегата (Бошњак, 2007), је доста стабилно код комбајна JD 1450 CWS и кретало се у уском интервалу (413-419 минута) (таб.1) што није случај са ефективним временом при коришћењу комбајна ЗМАЈ 141 где је интервал овог времена знатно шири (131-374 минута) (таб.2).

Табела 1. Структура радног дана при комбајнирању соје - JD 1450 CWS
Table 1 Combine working time structure during the harvest of soybean - JD 1450 CWS

Назив операције	Трајање операције				
	I дан	II дан	III дан	Просечно	
	минута	минута	минута	минута	%
I ОСНОВНО ВРЕМЕ	413,32	411,4	419,09	414,60	55,11
II ПОМОЋНО ВРЕМЕ	116,68	136,60	112,91	122,06	16,22
- време окрета	25,59	33,42	30,97	29,99	3,99
- време пражњења бункера	64,09	67,18	48,94	60,07	7,98
- време одмора	27,00	36,00	33,00	32,00	4,25
III ПРИПРЕМНО ЗАВРШНО ВРЕМЕ	94,00	80,00	55,00	76,33	10,15
- на дворишту	79,00	61,00	50,00	63,33	8,42
- на парцели	15,00	19,00	5,00	13,00	1,73
IV ВРЕМЕ ПУТА	61,00	93,00	107,00	87,00	11,56
- до места рада и назад	21,00	40,00	27,00	29,33	3,90
- прелази на нове парцеле	40,00	53,00	80,00	57,67	7,67
V ГУБИЦИ – прекиди рада	50,00	21,00	86,00	52,33	6,96
- кварови машина	33,00	-	73,00	35,33	4,70
- лоша радна дисциплина	-	-	-	-	-
- слаба организација рада	9,00	16,00	11,00	12,00	1,60
- физиолошки услови	8,00	5,00	2,00	5,00	0,66
Трајање радног дана	735,00	742,00	780,00	752,33	100,00

Основно време при жетви комбајном JD 1450 CWS у просеку траје 414,6 минута дневно или 21,79 мин./ha пожњевене површине и износи 55,11% укупног трајања радног дана. За комбајн ЗМАЈ 141 ово време у структури радног дана чини 48,52% просечног трајања радног времена што апсолутно посматрано износи 269,09 мин., или 52,35 мин./ha. Недо-вољна заступљеност основног у укупном времену рада указује на значајно присуство празних ходова. Празни ходови су неминовност у услужном раду комбајна. Јављају се као резултат рада комбајна на већем броју парцела, различите удаљености и мале површине што значајно утиче на време проведено у празном ходу.

Утврђено учешће основног времена од 55,11% и 48,52% у укупном трајању радног дана при раду посматраних комбајна није задовољавајуће. То потврђују и ранија испитивања која указују да партиципација ефективног времена од 58,35% у жетви соје (Бошњак Даница и сар. 1994) односно 56,20% у жетви сунцокрета (Мунћан, 1988) није довољна јер у испитивањима Рајкова и Оташевића (1974), се наводи да у раду самоходних машина при жетви, задовољавајући удео ефективног времена треба да буде изнад 70%.

Табела 2. Структура радног дана при комбајнирању соје – ЗМАЈ 141
Table 2 Combine working time structure during the harvest of soybean - ЗМАЈ 141

Назив операције	Трајање операције				
	I дан	II дан	III дан	Просечно	
	минута	минута	минута	минута	%
I ОСНОВНО ВРЕМЕ	302,00	374,23	131,00	269,08	48,52
II ПОМОЋНО ВРЕМЕ	68,00	89,77	32,00	63,26	11,40
- време окрета	21,72	8,81	3,80	11,45	2,06
- време пражњења бункера	42,28	56,96	21,20	40,14	7,24
- време одмора	4,00	24,00	7,00	11,67	2,10
III ПРИПРЕМНО ЗАВРШНО ВРЕМЕ	67,00	71,00	40,00	59,33	10,70
- на дворишту	58,00	50,00	34,00	47,33	8,54
- на парцели	9,00	21,00	6,00	12,00	2,16
IV ВРЕМЕ ПУТА	78,00	95,00	63,00	78,67	14,18
- до места рада и назад	41,00	54,00	63,00	52,67	9,49
- прелази на нове парцеле	37,00	41,00	-	26,00	4,69
V ГУБИЦИ – прекиди рада	145,00	38,00	70,00	84,33	15,20
- кварови машина	121,00	14,00	61,00	65,33	11,78
- лоша радна дисциплина	-	-	-	-	-
- слаба организација рада	18,00	20,00	5,00	14,33	2,58
- физиолошки услови	6,00	4,00	4,00	4,67	0,84
Трајање радног дана	660,00	668,00	336,00	554,67	100,00

У структури радног дана значајно учешће има и помоћно време (16,22% - JD 1450 CWS; 11,40% - ЗМАЈ 141). Ово време одговара дозвољеним застојима у процесу који су саставни део технолошког поступка (време окрета, време пражњења бункера и време одмора). Највећи део помоћног времена чини време пражњења бункера (63% - ЗМАЈ 141; 49% - JD 1450 CWS). Велико учешће овог времена је последица комбајнирања већег броја парцела, различитих власника у току дана (JD 1450 CWS осам, а ЗМАЈ 141 у просеку две парцеле). Поред тога парцеле су биле различите величине (0,29 ha – 6,58 ha), и разликовале су се у количини укупног приноса по појединим произвођачима, односно парцелама (од 0,91 t до 23,6 t). У таквим условима пражњење се врши и када бункер није пун (после комбајнирања парцеле сваког власника), и у просеку једно пражњење бункера траје 1,65 мин. (JD 1450 CWS), односно 2,39 мин. (ЗМАЈ 141).

Време одмора у укупном трајању смене је мало. У структури радног дана комбајну JD 1450 CWS просечно износи 4,25%, а комбајна ЗМАЈ 141 2,10%, јер се ради о услужном комбајнирању а услуга се наплаћује по величини искомбајниране површине што представља значајан мотив за радника.

Припремно - завршно време учествује са 10,15% (JD 1450 CWS), односно 10,70% (ЗМАЈ 141) у укупном трајању времена рада. Највећи део овог времена је на економском дворишту (83% - 79%) и утроши се на чишћење комбајна, подмазивање, узимање горива и загревање мотора. Ово време посматрано по данима се битно не разликује за један исти тип комбајна јер се ради о свакодневним припремама без обзира на учинак агрегата.

Време пута по уделу у укупном трајању времена је на трећем месту са 11,56% при раду комбајна JD 1450 CWS, односно 14,18% (ЗМАЈ 141). Највећи део овог времена комбајн JD 1450 CWS троши на кретање са једне на другу парцелу (66%), док је комбајн ЗМАЈ 141 највећи део времена (67%) утрошио на долазак на прву и повратак са последње парцеле на економско двориште. Очигледно је да удео овог времена зависи од удаљености парцела како од економског дворишта тако и њихове међусобне удаљености. Међусобна удаљеност парцела у интервалу од неколико метара па до 6 км условила је да време проведено у путу у просеку износи 7,67% (JD 1450 CWS), односно 4,6% (ЗМАЈ 141) од укупног трајања смене, што је један од узрока малог удела основног времена у укупном трајању радног дана.

Саставни део структуре радног дана су и губици радног времена. Прекиди рада у току комбајнирања соје при раду и једног и другог комбајна првенствено су условљени кваровима машина (таб.1;2). У односу на укупно време смене укупни губици времена у раду комбајна JD 1450 CWS износе 6,96% при чему су кварови условили застој од 35,33 минута. Значајни губици

времена евидентирани су у раду комбајна ЗМАЈ 141, где у укупном трајању смене, њихово учешће је 15,20% што је високо и недозвољено учешће са аспекта рационалног коришћења радног времена. Значајан део ових губитака условљен је кваровима комбајна (11,78% у структури радног дана) што је резултат високог степена амортизованости комбајна па самим тим је и мање поуздан у раду.

Извршена анализа времена рада указује да постоје разлике у коришћењу радног времена у жетви соје у зависности од типа комбајна, то произилази из различите дужине радног времена; броја, величине и положаја парцела; стања усева и висине оствареног приноса. Треба споменути и искуство радника које може у великој мери да допринесе повећању ефективног времена рада.

Могућности повећања ефективног времена рада

Трајање ефективног времена директно утиче на учинак комбајна и остварену продуктивност рада. Стога, рационално коришћење радног времена подразумева оптимални однос основног (ефективног) времена и времена које се мора утрошити за друге операције и потребе у раду.

Просечна структура радног дана како комбајна JD 1450 CWS (таб.1), тако и комбајна ЗМАЈ 141 (таб.2) не одликује се великом партиципацијом ефективног у укупном трајању радног времена.

Циљ је да се оствари што већи удео основног времена у току радног дана, односно што мањи износ овог времена по јединици учинка.

Најчешће се овај однос исказује коефицијентом искоришћења радног (Крв) и производног времена (Кпв). Утврђене вредности ових коефицијената указују да је искоришћеност како радног (Крв=0,55), тако и производног времена (Кпв=0,70) већа при раду комбајна JD 1450 CWS него комбајна ЗМАЈ 141 (Крв=0,48; Кпв=0,64). Вредности ових коефицијената потврђују предходну констатацију да удео ефективног времена није задовољавајући пре свега при коришћењу комбајна ЗМАЈ 141.

Уважавајући карактеристике услужног комбајнирања и имајући у виду поседовну структуру земљишта која је у власништву породичних газдинстава јасно је да је тешко остварити партиципацију ефективног времена већу од 70%. Међутим, удео ефективног времена од 55% односно 48% као и остали елементи указују на могућност повећања ефективног времена па самим тим и рационалнију жетву соје на породичним газдинствима.

Могућности за повећање ефективног времена треба тражити у што мањем губитку времена на преласке са једне, на другу парцелу, као и рационалнијем начину пражњења бункера. Када је реч о времену које се утроши у путу, неопходно је пре почетка радног дана саставити план комбајнирања парцела, имајући у виду најмању дужину пута, односно „шетњу по атару“ свести на најмању могућу меру. Свакако на смањење овог времена значајно може да утиче комасација земљишних поседа као мера од ширег друштвеног значаја. У погледу рационалног начина пражњења бункера треба тежити, уколико услови дозвољавају, да се одређени број пражњења обави у ходу.

Полазећи од могућих резерви за повећање ефективног времена рада и коришћењем резултата добијених снимањем и анализом времена рада могуће је пројектовати норму времена и учинка у жетви соје на породичним газдинствима.

При пројектовању пошло се од:

- непромењене дужине трајања радног дана (12,5 часова (JD 1450 CWS); 9,2 часова (ЗМАЈ 141))
- отклањање узрока који су условили губитке времена због кварова машина и слабе организације рада
- процене да се састављањем плана комбајнирања парцела који води рачуна о дужини пређеног пута, укупно време пута може смањити минимум за 10% од снимљеног у раду посматраних комбајна
- реалног повећања просечне брзине кретања и једног и другог комбајна за 1 km/ha
- комбајнирања парцела дужине 500m
- ширине радног захвата 4,5m (JD 1450 CWS), односно 4,2m (ЗМАЈ 141)
- непромењеног помоћног и припремно завршног времена

Промене у припреми и самом начину обављања жетве соје на породичним газдинствима условиле су да је у пројекту основно време по хектару 17,71' што је за око 19% мање у односу на снимљено при раду комбајна JD 1450 CWS. Пројектованом структуром једног дана удео ефективног времена се повећава на 60%, и обезбеђује површински учинак жетве од 25,55 ha који је за 1/4 већи од евидентног у току снимања.

Ефекти побољшаног начина рада су израженији код комбајна ЗМАЈ 141 јер је основно време по хектару пројектовано 38,30 минута по хектару (смањење за 27%) тако да укупно посматрано чини 58% укупног трајања радног дана. Пројектованом структуром радног дана остварује се учинак при

жетви овим комбајном од 8,44 ha који је за 39% већи од просечно оствареног током снимања радног процеса.

Из предходног се може закључити да се радно време рационалније користи и процес жетве рационалније обавља комбајнима новије генерације.

У раду овим комбајнима остварују се мањи губици у жетви соје за око 23% (Теодинов и Бошњак, 2007), тако да је и са тог аспекта оправдано користити комбајне новије генерације. До истог закључка долазе Туран и сар. (2006) при испитивању житних комбајна у жетви семенске пшенице. У прилог овој констатацији говори и чињеница да је цена услужног комбајнирања била иста (3500 дин/к.ј.) без обзира о каквим се техничко - експлоатационим карактеристикама комбајна ради. Ако се има у виду да жетву треба обавити у што краћем времену и уз што мање губитке онда треба тежити таквој услузи која ће радни процес жетве обавити брже и ефикасније.

Закључак

На основу извршених испитивања може се закључити:

- При просечном радном времену од 9 (ЗМАЈ 141) до 12 ,5 сати (JD 1450 CWS) ефективно време износи 55,11% (JD 1450 CWS) односно 48,52% (ЗМАЈ 141) и као такво није задовољавајуће.
- У структури помоћног времена, које износи 16,22% (JD 1450 CWS) и 14,40% (ЗМАЈ 141) укупног трајања радног времена, највеће учешће има време пражења бункера 49% (JD 1450 CWS) односно 63% (ЗМАЈ 141).
- Велика удаљеност између парцела, као и парцела и економског дворишта, условила је и значајно учешће времена пута у укупном трајању радног дана (11,56% JD 1450 CWS; 14,18% ЗМАЈ 141).
- Припремно - завршно време има удео од око 10% код оба комбајна и има уобичајно трајање за припремно - завршне операције.
- Саставни део радног дана су и прекиди рада, који су претежно условљени кваровима машина и посебно долазе до изражаја у структури коришћења радног времена комбајна ЗМАЈ 141 (11,78%).
- Могућности за рационализацију треба тражити у отклањању организационих грешака, састављању таквог плана комбајнирања појединих парцела који ће водити рачуна о најмањој дужини пута као и коришћењу комбајна новије генерације којима се постиже већа искоришћеност радног ($K_{рв}=0.55$) и производног времена ($K_{пв}=0.70$) и остварује 3,7 пута већи површински учинак.

Литература

1. Бошњак, Д. (2007): Организација ратарске производње – практикум, Пољопривредни факултет, Нови Сад.
2. Бошњак Даница, Милић, Д., Васиљевић, Б. (1994): Анализа структуре радног дана при извођењу важнијих радних процеса у ратарској производњи, Агроекономика бр. 23, Пољопривредни факултет, Нови Сад, стр. 97-104.
3. Бошњак, Д., Родић, В. (2006): Зборник радова, Вол.42, Научни институт за ратарство и повртарство, Нови Сад, стр. 117-129.
4. Бошњак, Д., Родић, В., Миладиновић, Ј. (2006): Организационо-економска обележја производње соје на сељачким газдинствима, Савремена пољопривреда, Вол.55,5, Нови Сад, стр. 65-72.
5. Лазић, В., Туран, Ј. (1999): Рад житних комбајна на сељачким газдинствима, Савремена пољопривредна техника, JNDPT, Вол.25, Но3, стр. 127-134.
6. Мунђан, П. (1988): Могућности рационализације жетве и транспорта сунцокрета, Организација рада, бр.4, Београд, стр. 497-500.
7. Рајков, Б., Оташевић, С. (1974): Оптимализација утрошка рада и коришћења машина у ратарској производњи, Привредни преглед, Београд.
8. Родић Весна, Новковић, Н., Бошњак Даница (2007): Организација у пољопривреди, Пољопривредни факултет, Нови Сад, стр. 124.
9. Теодинов, Д., Бошњак Даница (2007): Економски губици у жетви соје, Зборник радова смотре научних радова студената Пољопривредног факултета са међународним учешћем, Пољопривредни факултет, Нови Сад, стр. 114-119.
10. Туран, Ј., Механцић, Р., Малиновић, Н., Косовац, М. (2006): Житни комбајни у жетви семенске пшенице, Савремена пољопривредна техника, Вол.32, Но.3-4, Нови Сад, стр. 167-176.

Примљено: 11.02.2009.

Одобрено: 27.03.2009.

UDC: 633.34:631.552:65.011

POSSIBILITIES OF SOYBEAN HARVESTING RATIONALIZATION AT FAMILY HOUSEHOLDS

Danica Bošnjak, Ph.D., Danilo Teodinov, student
Faculty of Agriculture, Novi Sad, Serbia

Abstract

Operation time during the harvest of soybean at farmer's holdings has been analyzed by working operations and presented in this paper. Modern combines gain more utilization through working ($K_{rv} = 0,55$) and production time ($K_{pv} = 0.70$) and achieve 3.7 times more efficiency. Proportion of effective time during the harvest of soybean (55,11% - JD 1450 CWS and 48,52% - Zmaj 141) within working day is small and not enough. Analyses of time have shown that there are possibilities for rationalization the process of harvesting soybean. Possibilities for rationalization lay down in resolving of organizational failures, making an optimal combining plan (schedule), and contemporary combine's usage.

Key words: harvest of soybean, combines, family farms, working time, rationalization

Author's Adress:

Dr Danica Bošnjak
Poljoprivredni fakultet
Departman za ekonomiku poljoprivrede
i sociologiju sela, Novi Sad
Trg D.Obradovića 8
danicab@polj.ns.ac.yu
tel. 062 8152817

ЕКОНОМСКИ РЕЗУЛТАТИ ПРОИЗВОДЊЕ МЛЕКА НА КРУПНИМ СЕЉАЧКИМ ГАЗДИНСТВИМА

Наташа Вукелић¹, Н. Новковић²

Резиме: Производња млека у развијеним земљама заснована је на крупним породичним газдинствима, што је последица чињенице да је у развоју говедарске производње на породичним газдинствима, током последњих деценија дошло до смањивања броја произвођача, а повећања броја грла на фарми. С обзиром да се може очекивати да ће производња млека у Војводини и у будуће бити заснована на сељачким газдинствима, један од начина да се постигне ниво конкурентности у овој производњи на нивоу развијених земаља Европе, јесте да се повећа концентрација музних крава. У раду су анализирани организационо-економски аспекти производње млека на сељачким газдинствима у Војводини. Анализом је обухваћено 3 фарме које се баве производњом крављег млека величине преко 50 крава.

Кључне речи: говедарство, производња млека, економски резултати.

Увод

Производња млека у развијеним земљама заснована је на крупним породичним газдинствима, што је последица чињенице да је у развоју говедарске производње на породичним газдинствима током последњих деценија дошло до смањивања броја произвођача, а повећања броја грла. У САД у периоду од 1980. до 2000. године, број газдинстава која се баве производњом крављег млека смањило се са 334.180 на 105.250, при чему је просечна величина основног стада повећана са 32,3 на 87,5 крава. У последњој декади скоро 43% произвођача млека у САД је престало са производњом и већина њих је располагала са мање од 100 крава (Garcia и сар., 2005).

---

¹ Мр Наташа Вукелић, сарадник у настави, др Небојша Новковић, редовни професор, Пољопривредни факултет, Нови Сад.

Производња млека на сељачким газдинствима је значајна за укупну производњу млека у Војводини. Анализа производње млека је показала да се последњих година, 1992-2005. године, број крава и стеоних јуница на сељачким газдинствима у Војводини повећавао по стопи од 1,66% годишње. Просечна млечност по крави се повећавала од 1973-2005. године (по стопи од 1,89%)¹, када је и остварен максимални ниво млечности по крави од 3.320 литара, што је још увек далеко испод просека у земљама ЕУ.

У земљама ЕУ, према подацима из 2001. године, величина основног стада била је 29,4 краве (Поповић, 2005). У Великој Британији просечна величина фарме у 2005. години износила је 92 краве, што је далеко више и од просека земаља Европске уније за исти период, који је износио 36 крава². С обзиром да је ова појава присутна и у далеко развијенијим земљама, реално је очекивати да ће тај процес код нас још дуго потрајати.

1. Предмет и циљ истраживања

Предмет истраживања у овом раду су организационо-економски аспекти производње крављег млека на крупним сељачким газдинствима у Војводини, тачније на фармама са преко 50 крава у стаду. У раду се анализира 3 сељачка газдинстава која се баве производњом млека.

Циљ истраживања је да се утврде производни и економски резултати у производњи крављег млека на крупним сељачким газдинствима. Исто тако и да се утврди да ли већи број крава у стаду утиче на технологију, организацију, производне и економске резултате.

2. Метод рада

За прикупљање података, поред званичних – статистичких података коришћен је и метод анкетања, метод интервјуисања, дескриптивни и компаративни метод, као и метод анализе докумената. Један од основних задатака овог рада је истраживање производних и економских резултата у производњи млека на сељачким газдинствима Војводине праћењем директних трошкова производње млека и вредношћу производње млека. С обзиром на различите кључеве расподеле индиректних трошкова на поједине линије производње и фиксне трошкове, за мерење економске ефикасности појединих линија производње у раду се користи нето приход.

---

¹ Што указује на све већи раст специјализације у производњи млека и унапређење генетског потенцијала крава.

² www.defra.gov.uk/foodrin/milk/dairyindustry.htm

3. Резултати истраживања

Приказ технологије и организације производње

Истраживање сељачких пољопривредних газдинстава која се баве производњом млека спроведено је на подручју АП Војводине, фарме су са подручја Северно-бачког округа, Јужно-банатског округа и са подручја Сремског округа. Два газдинства, фарма 1 и фарма 3 из ове групе имају лимитиране могућности даљег проширења капацитета, јер се налазе у оквиру насељених места, док се фарма 2 налази изван насељеног места, што јој омогућава проширење капацитета на тој локацији. Свима је производња млека главно занимање и сви као главни канал продаје користе млеку.

Просечна млечност по крави износи 7.240 литара (табела 1) за све три фарме што је скоро дупло више у односу на просек у Војводини за 2005. годину који је износио 3.569,62 литара. Ако се просечна млечност по крави на испитиваним фармама упореди са неким земљама које су лидери у производњи млека, нпр. Немачком, Холандијом, Француском и САД, може се уочити да оне уопште не заостају за њима (Вукелић, 2008).

На све три анализирани фарме из ове групе углавном је заступљена холштејн-фризијска раса и то црно-бели холштејн. На фарми 1 присутан је везан начин држања, а на фармама 2 и 3 слободан начин држања.

На свим фармама из ове групе присутна је и породична и плаћена радна снага. Мужа крава се на фармама 2 и 3 обавља се у савременим измузиштима са могућношћу истовремене муже 12 крава, а на фарми 3 присутна је покретна музна опрема која захтева знатно веће ангажовање радне снаге.

Табела 1: Укупна производња млека и млечност по крави
Table 1 Total volume of milk production and average milk yield per cow

Фарма број	Број крава у стаду	Укупна производња млека у литрама				
		Предато млекари	За исхрану телади	Потребе домаћинства	Укупно	Просечна млечност по крави
1	63	421.725	28.800	5.475	456.000	7.238
2	99	604.852	35.092	1.675	641.619	6.481
3	57	432.000	22.500	1.500	456.000	8.000
Просек	73	486.192,3	28.797,33	2.883,33	517.873	7.240

Основне грађевине на фармама су стаје за говеда, шупе и хангари за машине, кошеви за кукуруз, надстрешнице за сено, које су прилагођене механизованом начину утовара и транспорта до стаје, као и магацини за концентровану храну. Такође, све фарме располажу са уређајима за чување и хлађење млека.

Укупно коришћено земљиште по једној крави на фарми 1. износи 1,75 ха, на фарми 2 износи 1,63 ха и на фарми 3 износи 1,47 ха на основу чега се може закључити да све фарме из ове групе располажу са довољним пољопривредним површинама¹ да би задовољиле потребе за сточном храном.

Директни трошкови производње млека

Посматрајући директне трошкове производње млека (табела 2) исказане по јединици капацитета може се закључити да све три фарме из ове групе не одступају много од просечних директних трошкова.

Анализирајући најзаступљеније трошкове у структури директних трошкова производње, директне трошкове материјала, може се уочити да највише трошкове основног материјала има фарма 1, иако нема највише укупне директне трошкове производње.

Табела 2: Директни трошкови производње млека по једној музној крави
Table 2 Direct costs of milk production per cow

Врста трошкова	Фарма 1.	Фарма 2.	Фарма 3.	Просек
1. ДИР. ТРОШ. МАТЕР.	106.288,75	91.063,07	95.699,70	97.683.84
<i>а) Основни материјал</i>	102.050,65	88.275,19	91.559,35	93.961.73
<i>б) Помоћни материјал</i>	4.238,10	2.787,88	4.140,35	3.722.11
2. ДИР. ПРОИЗ. УСЛУГЕ	12.087,30	10.234,34	9.498,25	10.606.63
<i>ц) Ветеринарске услуге</i>	3.968,25	1.767,68	1.736,84	2.490.92
<i>д) Услуге одржавања осн.</i>	619,05	666,67	621,05	635.59
<i>е) Услуге погонских машина</i>	7.500,00	7.800,00	6.508,77	7.269.59
<i>ф) остале услуге</i>	-	-	631,58	631.58
3. ТРОШ. АМОР. ДИР. ОСН.	13.850,71	23.890,03	30.929,70	22.890.15
4. ДИР. ТРОШКОВИ РАДА	23.082,54	25.101,01	3.728,07	17.303.87
5. ТРОШ. ЕЛ. ЕНЕРГИЈЕ	952,38	1.616,16	842,11	1.136.88
6. ДИР. ТРОШ. ФИН.	2.971,43	11.345,45	-	7.158.44
ДИР. ТРОШ. ПРОИЗ.	159.233,11	163.250,07	140.697,82	154.393.67

¹ Према Крстићу и Лучићу (2000) на годишњем нивоу потребно око 1,5 ха обрадиве пољопривредне површине за производњу хране (кабасте и концентроване) за једну краву.

Један од разлога толико високих трошкова је немогућност фарме да произведе сама довољне количине кабасте сточне хране, те је приморана да купује исту, а други разлог је коришћење воде за напајање из градске мреже што се у многоме одразило на висину трошкова основног материјала.

Друге две фарме из ове групе, имају приближно једнаке трошкове основног материјала по јединици капацитета и не одступају много од просечних.

Директни трошкови рада исказани по крави на фарми 3 су значајно нижи у односу на фарму 1 и фарму 2 (табела 2), а разлог томе је мање ангажовање радне снаге по нижој цени, као и постојање савремене опреме на фарми која у многоме смањује и олакшава рад.

Директни трошкови финансирања по крави су на фарми 2 скоро 4 пута већи у односу на фарму 1, док фарма 3 се није кредитно задуживала (табела 2).

Табела 3. Директни трошкови производње млека по јединици производа
Table 3 Direct costs of milk production per one liter of produced milk

Врста трошкова	Фарма 1	Фарма 2	Фарма 3	Просек
1. ДИР. ТРОШ. МАТЕР.	14,68	14,05	11,96	13,56
а) Основни материјал	14,10	13,62	11,44	13,05
б) Помоћни материјал	0,59	0,43	0,52	0,51
2. ДИР. ПРОИЗ. УСЛУГЕ	1,67	1,58	1,19	1,48
ц) Ветеринарске услуге	0,55	0,27	0,22	0,35
д) Услуге одрж. осн. сред.	0,09	0,10	0,08	0,09
е) Услуге погонских машина	1,04	1,20	0,81	1,02
ф) остале услуге	-	-	0,08	0,08
3. ТРОШ. АМОР. ДИР. ОСН.	1,91	3,69	3,87	3,16
4. ДИР. ТРОШКОВИ РАДА	3,19	3,87	0,47	2,51
5. ТРОШ. ЕЛ. ЕНЕРГИЈЕ	0,13	0,25	0,11	0,16
6. ДИР. ТРОШ. ФИН.	0,41	1,75	-	1,08
ДИР. ТРОШКОВИ ПРОИЗ.	22,00	25,19	17,59	21,59

У табели 3. приказани су директни трошкови производње млека по јединици производа. Посматрајући овакав приказ директних трошкова може се закључити да највише трошкове за производњу једне литре млека има фарма 2 коју производња једног литра млека стаје 25,19 динара, фарму 1 стаје 22 динара, док фарму 3. најјефтиније стаје производња једног литра млека и то 17,59 динара што је за 4 динара ниже у односу на просечне директне трошкове по јединици производа за ову групу фарми, а највећег утицаја на то

имала је првенствено остварена млечност коју је ова фарма постигла у односу на друге фарме из ове групе.

Анализирајући директне трошкове производње једне литре произведеног млека, може се уочити да су на фарми 1 највиши директни трошкови материјала¹ (14,68 дин) који су нешто виши у односу на фарму 2 (14,05 дин), али су зато доста виши у односу на фарму 3 код које они износе 11,96 динар по литри произведеног млека и нижи су од просечних за 1,6 динара по литри произведеног млека.

Посматрајући приказ трошкова амортизације директних основних средстава (табела 3) може се закључити да је ситуација слична као и када се исти трошкови исказу по јединици капацитета. Наиме, највиши су на фарми 3, што за последицу има мањи просечан експлоатациони период крава (3,5 лактација) у односу на друге две фарме, као и постојање савремених грађевинских објеката и опреме за мужу. Високи трошкови амортизације по литри произведеног млека су такође и на фарми 2 доста оптеретили производњу млека, чему поред трошкова амортизације основног стада и музне опреме, у многоме доприносе и трошкови амортизације грађевинских објеката који су код ове фарме највиши јер се ради о скоро саграђеним савременим објектима. Најнижи трошкови амортизације директних основних средстава су на фарми 3 код које је просечан експлоатациони период крава 4-5 лактација и која нема тако савремену опрему за мужу као остале фарме из ове групе.

Директни трошкови рада по литри произведеног млека највише оптерећују производњу млека на фарми 2 (табела 3) где је запослен само 1 члан домаћинства и 10 стално запослених радника. Одмах након, следи фарма 1 где је стално запослено 5 радника и ради 3 члана домаћинства. Најнижи су на фарми 3 која и најмање ангажује радну снагу, 3 члана домаћинства и 3 стално запослена радника.

Директни трошкови финансирања исказани по литри млека, највише оптерећују производњу млека на фарми 2, а на фарми 3 тог оптерећења нема јер се фарма није кредитно задуживала (табела 3).

---

¹ Који представљају и према бројним ауторима најзаступљеније трошкове у укупним директним трошковима производње млека (Јовановић и сар. 1989), (Адић, 1990) и (Јовановић и сар., 2006).

Производни и економски резултати

Производи количина појединачних главних и споредних производа и њихових тржишних цена односно њихове вредности производње по једној крави на испитаним фармама приказани су у табели 4.

Ако се овако посматра приказ вредности производње, може се уочити да је највећу вредност производње остварила фарма 3 и која је за 11% већа од просечне вредности производње млека по крави за ову групу фарми, а највеће приходе у овој групи остварила продајом млека млекари, добијеним премијама, регресима за првотелке, као и оствареним приходима од стајњака.

Табела 4. Вредност производње по једној крави
Table 4 Total volume of milk production per cow

Производ	Фарма 1	Фарма 2	Фарма 3	Просек
млеко	123.009,82	116.082,71	144.000,00	127.697,51
премија	25.437,38	22.439,04	28.800,00	25.558,81
телад	9.657,14	7.179,15	5.684,21	7.506,83
продате краве	7.428,57	12.466,67	11.494,74	10.463,33
стајњак	7.142,86	7.575,76	8.771,93	7.830,18
регрес за првотелке	2.095,24	2.000,00	3.333,33	2.476,19
Укупна вред. производње:	174.771,01	167.743,32	202.084,21	181.532,85

Следи фарма 1 која је у овој групи остварила највише приходе од телад. Најнижу вредност производње у овој групи, остварила је фарма 2 и која је за 8% нижа у односу на просечну, али је у овој групи остварила највише приходе од продаје крива.

Табела 5. Вредност производње по јединици производа
Table 5 Total volume of milk production per one liter of produced milk

Производ	Фарма 1	Фарма 2	Фарма 3	Просек
млеко	16,99	17,91	18,00	17,63
премија	3,51	3,46	3,60	3,52
телад	1,33	1,11	0,71	1,05
продате краве	1,03	1,92	1,44	1,46
стајњак	0,99	1,17	1,10	1,09
регрес за првотелке	0,29	0,31	0,42	0,34
Укупна вред. производње:	24,15	25,88	25,26	25,10

Искажемо ли вредности производње млека по јединици производа, долазимо до нешто другачијих закључака (табела 5).

Наиме, фарма 2 остварује највишу укупну вредност производње по литри млека и у оквиру своје групе је остварила највећу вредност производње од продатих крава и од стајњака. На другом месту по висини укупне остварене вредности производње по литри произведеног млека је фарма 3, а остварила је највећу вредност производње по литри произведеног млека од продаје млека млекари, од премија добијених од стране државе и добијених регреса за првотелке. На последњем месту по оствареној укупној вредности производње по једној литри произведеног млека налази се фарма 1.

Резултати производње и пословања односно економска ефективност мерени преко нето прихода за испитане фарме приказани су у табелама 6 и 7.

Табела 6. Нето приход по једној крави у динарима
Table 6 Gross margine per cow

Опис	Фарма 1	Фарма 2	Фарма 3
Укупна вред. производње	174.771,01	167.743,32	202.084,21
Укупни дир.трош.произ.	159.233,11	163.250,07	140.697,82
Укупан нето приход	15.537,90	4.493,25	61.386,39

Посматрајући табелу 6 где је нето приход за ову групу фарми исказан по једној крави може се закључити да је фарма 3 остварила скоро 4 пута већи нето приход по крави од фарме 1 која се налази на другом месту. Разлог томе су првенствено релативно ниски директни трошкови производње млека као и далеко највећа остварена вредност производње млека по крави у односу на фарме из ове групе.

Табела 7. Нето приход по литри произведеног млека у динарима
Table 7 Gross margine per one liter of produced milk

Опис	Фарма 1	Фарма 2	Фарма 3
Укупна вред. производње	24,15	25,88	25,26
Укупни дир.трошкови производње	22,00	25,19	17,59
Укупан нето приход	2,15	0,69	7,67

Фарма 2 је остварила далеко најнижи нето приход исказан по једној крави, а разлог томе су управо високи директни трошкови производње млека

по крави, што је последица проширења капацитета у анализираној години, као и увођење савремене технике и технологије на фарми, а исто тако и најнижа остварена вредност производње по крави у овој групи.

Уколико нето приход искажемо по литри произведеног млека (табела 7), намећу се идентични закључци. Фарма 3 је, такође, лидер са остварених 7,67 динара по литри произведеног млека што је више него 3 пута у односу на фарму 1 која се налази на другом месту са остварених 2,15 динара по литри млека, а разлози су такође првенствено ниски директни трошкови производње по јединици производа на фарми 3, као и највећа просечна млечност по крави. Фарма 2, која и поред тога што има највећу вредност производње по литри млека, налази се на последњем месту у овој групи због веома високих директних трошкова производње млека.

Закључак

Повећање концентрације утиче на технологију, организацију и производне резултате што доказују и подаци да фарме већег капацитета остварују и веће приносе млека по крави (у просеку 7.240 литара по крави)¹. Исто тако, веће фарме по правилу, због боље технологије и опреме постижу и већи квалитет млека, што се одражава и на откупне цене, а резултира и већим учешћем вредности производње остварене по основу премија у структури укупне вредности производње. Ово се може објаснити чињеницом да већи произвођачи имају и веће могућности коришћења савремених система муже (измузишта и млеководи) те је и квалитет њиховог млека већи, а тиме и тржишна цена. Међутим, фарме већег капацитета захтевају савременије објекте и опрему и на тај начин се додатно повећавају трошкови ових фарми. Ово је могуће установити кроз податке да директни трошкови амортизације основних средстава, трошкови финансирања као и радне снаге имају много веће учешће у укупним трошковима. Код већих фарми у које је много инвестирано, ради се о недовољно искоришћеним капацитетима јер је говедарска фарма објекат чије искоришћавање траје неколико деценија, с тога она би требала да буде оне величине која неће обезбеђивати максималну добит само у датом тренутку, већ се мора ићи у сусрет позитивним ефектима које ће донети развој производних снага у догледном периоду. Управо из тог разлога, фарма 2 из ове групе има најнижи нето приход јер је у обрачунској години дошло до

¹ Што је далеко изнад просека млечности у Војводини за 2005. годину који износи 3.569,62 литара.

повећавања производних капацитета дупло. С друге стране, фарма 3, иако има најмањи број крава у стаду остварује највећи нето приход и по јединици капацитета и јединици производа управо због чињенице да се кредитно није задуживала и да су јој директни трошкови радне снаге најнижи. Такође, успешност ове фарме може се објаснити и утицајем менаџерских капацитета самог фармера који се производњом млека бави дужи низ година, завршио је Пољопривредни факултет, сточарски смер и интензивно сарађује са саветодавним службама и Пољопривредним факултетом.

С обзиром да се може очекивати да ће производња млека у Војводини и у будуће бити заснована на сељачким газдинствима, да би се постигао ниво конкурентности у овој производњи на нивоу развијених земаља Европе, један од могућих начина јесте и повећање концентрације музних крава при чему треба водити рачуна о раније наведеним чињеницама.

Литература

1. Адић, М. (1990): Трошкови производње млека и њихов утицај на економске ефекте, *Агроекономика* бр. 19, Тематски број, Друштвени сектор пољопривреде Југославије у условима спровођења привредне и друштвене реформе, Институт за економику пољопривреде и социологију села пољопривредног факултета, YU ИССН-0350-5928, Нови Сад, стр. 89-96
2. Вукелић, Наташа (2008): Утицај повећања броја музних крава на економске резултате у производњи млека, магистарска теза, Пољопривредни факултет, Нови Сад
3. Garcia, A., Kalscheur, K., Hippen, A. (2005): Redefining Dairy Expansion, *Livestock Development in South Dakota*, South Dakota State University, available online: <http://agbiopubs.sdstate.edu/articles/FS925-H>
4. Department of Environment, Food and Rural Affairs UK, Milk Production CostFunction, <http://www.defra.gov.uk/farm/schemes/milkeval/chapter6.pdf>
5. Јовановић, М., Марко, Ј., Сурови, В. (1989): Испитивање утицаја важних чинилаца на резултате производње млека на друштвеним газдинствима, *Агроекономика* бр. 18, стр. 11-24
6. Јовановић, М., Лучић, Ђ., Поповић, Р. (2006): Организационо-економска обележја производње млека на пољопривредним газдинствима у Војводини, *Савремена пољопривредна* 1-2, Нови Сад, стр. 62-68.
7. Крстић, Б., Лучић, Ђ. (2000): Организација и економика производње и прераде сточних производа, Пољопривредни факултет, Нови Сад

8. Поповић, Р. (2005): Профитабилност производње крављег млека у Војводини, Докторска дисертација, Економски факултет, Суботица
9. www.defra.gov.uk/foodrin/milk/dairyindustry.htm

Примљено: 14.01.2009.

Одобрено: 27.03.2009.

UDC: 631.1.017.1:637.1

**THE ECONOMIC RESULTS IN MILK PRODUCTION
AND CALFS ON LARGE PRIVATE FARMS**

Natasa Vukelic, M.Sci., Nebojsa Novkovic, Ph.D.

Faculty of Agriculture, Novi Sad

Abstract

Milk production in developed countries is based mostly on large farms due to the fact that during the development of cattle husbandry on the private farms in the last decades number of producers declined while the number of cows increased. Since the milk production in Vojvodina Province is likely to be based mostly on private farms in the future as well, one of the possible ways to reach the similar level of competitiveness as developed European countries is to gain and increase the concentration of cows on the farms.

In the paper organizational and economic aspects of milk production have been analyzed on three private farms with more than 50 cows in Vojvodina Province.

Key words: cattle husbandry, milk production, economic results.

Author's address:

Natasa Vukelic, M.Sci.
Faculty of Agriculture
Trg Dositeja Obradovica 8
Novi Sad, Serbia
vukelicn@polj.ns.ac.rs

ФИНАНСИРАЊЕ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА И ЕКОНОМСКЕ ПЕРФОРМАНСЕ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА У БИХ

Е. Рамић¹, Зорица Васиљевић²

Резиме: Босанско-херцеговачка рурална економија, коју обликује и подржава развој агробизниса, пред собом има неколико задатака од великог значаја за развој земље, а то је прије свега да:

- отвори могућност за стварање дохотка у сектору пољопривреде,
- подржи процес повратка избјеглица и „растерети“ градове,
- омогући одговарајуће количине здраве хране по конкурентним цијенама,
- оснажи домаће тржиште смањењем дебаланса који постоји у трговини храном,
- омогући развој туризма и других пратећих грана.

Споразум о стабилизацији и придруживању, пред руралну заједницу и сектор агробизниса поставља додатне изазове. Сектор агробизниса и рурална економија морају бити спремни на прилагођавање новој законској регулативи и стандардима ЕУ, што захтијева обиман трансфер технологије и јачање кадровских потенцијала.

Политике БиХ развоја пољопривреде и руралног сектора, најбоље је пратити кроз анализу буџета доносиоца појединих стратегија, чиме се између осталог бавимо у овом раду. Поред анализе средстава додијелиених руралном сектору и развоју пољопривреде, важно је анализирати и утрошак тих средстава, јер основни проблем БиХ пољопривредне политике и није толико недостатак новца, као што је примјена модерних инструмената те

¹ Mr.sc. Един Рамић, „Meister doo“ Тузла, Улица Туралибегова до број 24 ; 75000 Тузла. Тел. +387 (035) 741 070; Факс: (035) 741 071; e-mail: meister@bih.net.ba; edo.ramic@gmail.com

² Проф. др Зорица Васиљевић, Пољопривредни факултет Универзитета у Београду, Немањина 6; 11080 Београд- Земун; Телефон: 2198 135; e-mail: vazor@agrifaculty.bg.ac.yu

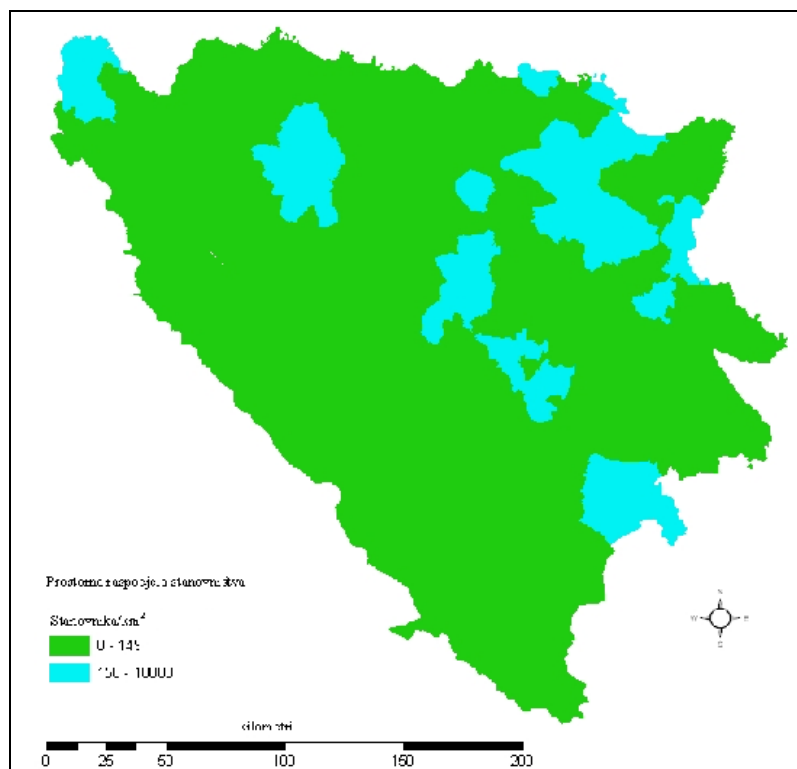
политике који су орјентисани ка унапређењу капацитета и стварању пословног амбијента.

Кључне ријечи: рурални развој, финансирање, пољопривреда, Босна и Херцеговина

1. Увод

Према званичним подацима, више од половине укупног становништва БиХ живи у руралним подручјима. Процент становништва које живи испод опште границе сиромаштва значајно је већи у руралним него у урбаним подручјима. Јака рурална економија и јаке руралне заједнице од кључног значаја су за будућу социјалну, политичку и економску стабилност.

Слика 1. Урбана и рурална подручја у БиХ 1991 године
Picture 1 Spatial distribution of B&H urban and rural areas in 1991

Извор: <http://www.sesnard.org>; SESMARD – Supporting the Harmonisation of the Agriculture, Food and Rural Sector of B&H; пројекат финансира ЕУ;

Рурална економија, коју обликује и подржава развој агробизниса, пред собом има неколико задатака од великог значаја за развој цјелокупне БиХ, а прије свега:

- да отвори могућности за стварање дохотка у сектору пољопривреде и шире,
- да подржи процес повратка избјеглица и „растерети градове“,
- да обезбиједи одговарајуће количине здраве хране по конкурентним цијенама,
- да ојача домаће тржиште смањењем дебаланса који постоји у трговини храном.

Спори процес опоравка је главна карактеристика пољопривредне производње и живота у руралним подручјима. БиХ и даље трпи штете проузроковане ратом.

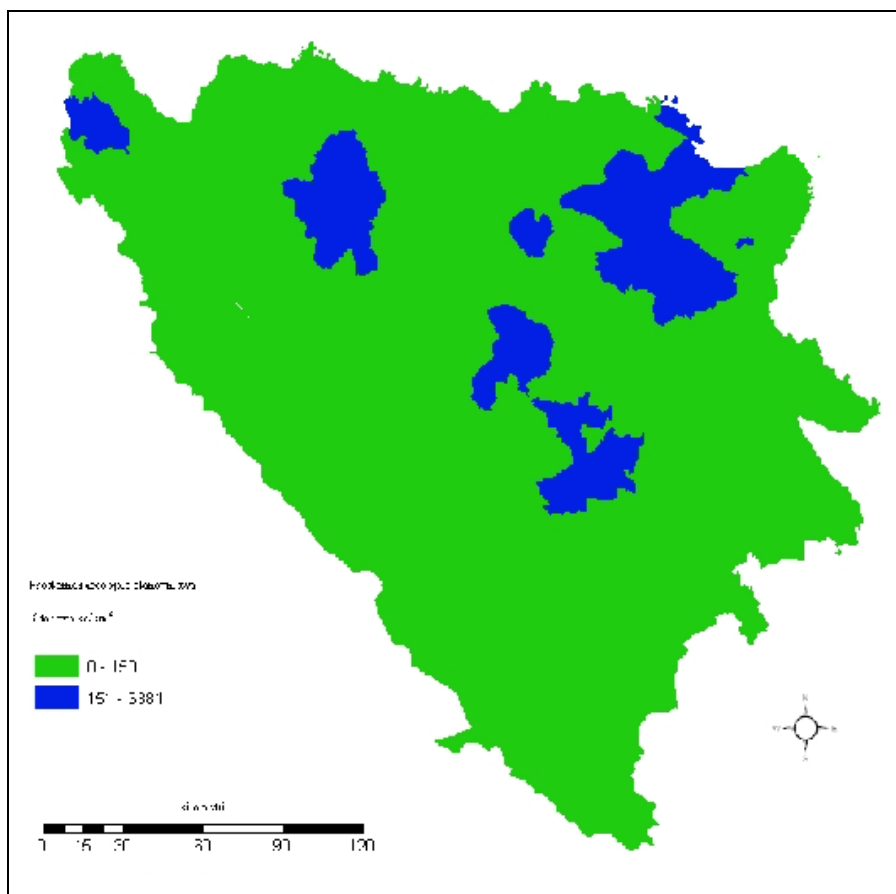
Као посљедица рата пољопривредна продуктивност је и даље врло ниска, а сточни фонд редуциран.

Село је мјесто опстанка избјегличких породица које су се вратиле из других држава или из већих центара.

Несразмјерно улагање страних директних инвестиција у поједине/градове општине има за посљедицу неуједначен економски раст и развој, што је супротно циљевима Средњорочне развојне стратегије за БиХ (ПРСП). Основни циљ стратегије је уједначен економски развој и смањење стопе незапослености и сиромаштва за 1/5 до краја 2007. године.

Према посљедњим званично објављеним подацима (март 2005), идентификован је изузетно висок степен корелације између прихода по општинама и износа страних директних инвестиција (СДИ) - степен корелације је износио 0,92. Висок степен корелације јасно показује разлику између могућности за остваривање прихода од сталног посла у општинама које имају високе односно ниске СДИ.

Слика 2. Урбана и рурална подручја у БиХ 2005 године
Picture 2 Spatial distribution of B&H urban and rural areas in 2005

Извор: <http://www.sesnard.org>; SESMARD – Supporting the Harmonisation of the Agriculture, Food and Rural Sector of B&H; пројекат финансира ЕУ;

Због разлике у могућностима за остваривање прихода, настављене су унутарње миграције бх становништва из општина у којима нема забиљежених СДИ у градове/општине са изнадпросјечним приливом СДИ. Степен корелације између промјене мјеста пребивалишта и износа СДИ износио је 0,83.

О несразмјерном и неравномјерном приливу СДИ по општинама, довољно говори податак да су у 2004. години нове СДИ дошле само у 56 општина БиХ од укупно 136 општина.

У 2004. години забиљежена је значајна концентрација СДИ у четири највећа града у БиХ (Сарајево, Мостар, Зеница и Бања Лука). У односу на 2003. годину када је у ова четири града било сконцентрисано 1,131 милијарде КМ³ СДИ (59,36% укупних СДИ), у 2004. години овај износ је порастао на 1,603 милијарде КМ СДИ (62,73% укупних СДИ).

2. Структура управе пољопривредног сектора у БиХ

БиХ је са Европском унијом потписала Споразум о стабилизацији и придруживању, што пред руралну заједницу и сектор агробизниса поставља додатне изазове. Сектор агробизниса и рурална економија морају бити спремни да се прилагоде новој законској регулативи и новим стандардима, што ће захтијевати обиман трансфер технологије, јачање кадровских капацитета и нову политику инвестирања. Све то могло би представљати велики ризик за недовољно развијени сектор агробизниса.

Међутим, поменути сектор и руралне заједнице, са друге стране, могли би умногоме профитирати кориштењем другачијих структуралних средстава која би им била на располагању. Средства обезбјеђује ЕУ како би помогла БиХ да унаприједи свој пољопривредни сектор и усклади га са сектором агробизниса ЕУ. Главни фокус ЕУ у процесу подршке сектору агробизниса са *повећања продуктивности* премјестио би се на *обезбјеђење бољег квалитета живота* како за произвођаче тако и за потрошаче. Рурална економија још увијек овиси и наставит ће овисит о активностима у сектору агробизниса, мада би нагласак требало да буде стављен на развој других економских активности (туризма, прерађивачких капацитета, индустрије амбалаже, итд.) које би унаприједиле ниво услуга у руралним заједницама (трговина и разне врсте услуга). У том контексту ЕУ је спремна пружити подршку руралним подручјима. Да би БиХ из тога извукла корист, она мора успоставити одговарајући институционални оквир, укључујући и оснивање нових институција, те бољи и ефикаснији развој, координацију и мониторинг стратегија и програма руралног развоја у БиХ. То значи да ће пољопривредни и рурални развој, као основ побољшања квалитета живота за становништво у руралним подручјима, у великој мјери овисити о способности власти да успостави нови и ефикасан институционални оквир, а та способност власти овисит ће о политичкој вољи и спремности да се успостави ефикасна државна структура која ће служити као основ за побољшање квалитета живота у руралним подручјима БиХ.

---

³ Просјечни курс КМ/EUR јесте 1,95583 (1€ = 1,95583 КМ)

Подручје руралног, регионалног и просторног планирања мора бити усклађено на свим нивоима. Мјеродавна министарства морају ускладити и међусобно повезати концепте, стратегије, програме и планове од значаја за рурални развој. Искуства других земаља које су прије БиХ започеле процесе придруживања ЕУ, могу бити од користи, наравно уз констатацију да то не могу бити коначна решења која се могу примјенити на БиХ без одговарајућег учешћа и доприноса домаћих институција па и грађана.

С тим у вези, требало би размислити о оснивању мреже за рурални развој, што је већ урадила сусједна држава Хрватска, и тиме дати допринос дуготрајном процесу разматрања, осмишљавања, потицања и промовисања провођења руралног развоја БиХ.

Мрежа би била отворена свима онима који желе подупирати остварење заједничке визије – равномјерно развијене БиХ, у којој становници руралних простора својим друштвеним и привредним дјеловањем доприносе њеном развоју, те активно судјелују у бризи и очувању простора у којем живе.

Задаци мреже за рурални развој огледали би се у следећем:

- дијељење, објављивање и размјена података, информација, докумената и извора важних за рурални развој;
- континуирано информисање о расположивим финансијским подршкама пројектима руралног
- развоја и условима за њихово кориштење од стране организација цивилног друштва;
- прикупљање и објављивање примјера добре праксе;
- организација скупова о битним темама руралног развоја;
- заступање циљева цивилног друштва у партнерству с јавним и пословним сектором на подручју руралног развоја.

Уставним уређењем БиХ сви постојећи нивои власти су укључени у израду пољопривредне легислативе, као и управе пољопривредним сектором. Управна тијела, укључена у пољопривредну управу у БиХ, представљена су у табели 1.

Одређене надлежности које су такођер у вези са пољопривредним сектором и одрживим коришћењем ресурса, налазе се и у другим управама. Ту су прије свега битне надлежности из области просторног уређења и околиша, туризма, исправности хране као и санитарна област.

Табела 1. Управна тијела БиХ надлежна за пољопривреду
Table 1 Administrative bodies in B&H responsible for agriculture

	Назив институције - Institution
Државни ниво	Министарство вањске трговине и економских односа
Ентитетски/ регионални ниво	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде РС
	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде ФБиХ
	Одјељење за пољопривреду, шумарство и водопривреду Брчко дистрикта
Кантонални ниво	6 Министарстава пољопривреде, шумарства и водопривреде 4 Одјељења у Министарствима привреде
Општински ниво	Одјељења за привреду у 63 општине у РС Одјељења за привреду у 80 општина у ФБиХ

Поред јавних управних тијела, значајан је број института, асоцијација и сл. који такођер обављају важне функције из овог домена.

3. Стратешке смјернице за рурални развој ЕУ

Вијеће за пољопривреду ЕУ постигло је политички договор о стратегији руралног развоја. На темељу тог договора Комисија је припремила стратешке смјернице за период 2007-2013. То је омогућило да државе чланице у првој половини 2006. разраде детаљне националне програме, а почетком 2007. почела је њихова имплементација.

Стратешке се смјернице односе на шест подручја:

1. Повећање конкурентности пољопривреде и шумарства,
2. Унапређење околиша и природе,
3. Унапређење квалитета живота у руралним подручјима и потицање диверзификације,
4. Изградња локалних способности за запошљавање и диверзификацију,
5. Транспонирање приоритета у програме,
6. Комплементарност различитих инструмената Заједнице.

За сваки скуп приоритета Комисија је предложила кључна подручја дјеловања, која подразумевају идентифицирање подручја у којим подршка ЕУ ствара највећу додану вриједност на нивоу ЕУ те њихово повезивање с

главним приоритетима (зацртаним у Агенди из Лисабона и Гётеборга). Надаље, ваља осигурати усклађеност с другим политикама ЕУ, посебно кохезијском и заштитом околине те пратити примјену нове, тржишно оријентисане заједничке пољопривредне политике и реструктурирање које ће она изискивати у старим и новим чланицама.

Стратешке би смјернице морале омогућити кориштење фондова руралног развоја на разне начине у појединим државама чланицама, овисно о њиховим специфичним потребама. Смјерницама се предвиђа могућност кориштења искуства у provedби различитих програма, нпр. ЛЕАДЕР-а, како би се потакнуо приступ руралном развоју «одоздо према горе» (*боттом-уп апроацх*). Политика руралног развоја, након реформе заједничке пољопривредне политике којом се у пољопривреду уносе тржишни елементи, постаје све важнија. Уз то, како рурална подручја чине око 90% територија проширене ЕУ, њихов је развој важан за испуњавање циљева Лисабонске стратегије (раст и стварање нових радних мјеста) те за омогућавање одрживости у складу с циљевима из Гётеборга.

4. Политике развоја пољопривредног и руралног сектора у БиХ

*„Кад имаш све, не видиш ништа,
прогледаш тек кад немаш ништа“
(Шекспир)*

Ова изрека најбоље описује стање у којем се тренутно налази БиХ, као и непрепознатљивост ресурса са којима се располаже од стране одговорних, а самим тим и одређених политика у циљу активирања потенцијала који већ постоје на располагању. Политике развоја пољопривреде и руралног сектора нису у фокусу бх власти иако је по истраживању невладине организације ГРОЗД, већина политичких партија у својим предизборним платформама дала значајно мјесто развоју пољопривредног и руралног сектора. Истина, постоје одређене стратегије развоја на ентитетском и државном нивоу које третирају ову проблематику. Како се оне проводе у пракси најбоље се може видјети кроз анализу буџета доносиоца поменутих стратегија.

Табела 2. Утрошак буџетских средстава
Table 2 Spent budget funds

	2004.	2005.	2006.
Расположива средства ⁴	999.103.369	1.071.437.486	1.331.449.171
Пољопривреда	58.286.800	52.319.942	79.886.950
Социјална и пензиона политика	643.803.570	683.604.353	865.441.961

Извор: Алди 2005, и министарства финансија на ентитетском и државном нивоу

Табела 3. Донаторски пројекти у сектору пољопривреде финансирани од стране међународних организација
Table 3 Donating projects in agricultural sector financed by international organizations

Р.б No	Донатор Donator	Статус / Status	Локација пројекта Project location	Износ (ЕУР) Amount (€)
1	CIDA	Реализација у току	Подручје БиХ	64.311,00
2	EBRD	Окончан Дец. 2006	Главни град	10.000,00
3	WB	Реализација у току	Југоисточни дио БиХ	10.117,56
4	WB	Реализација у току	Подручје БиХ	3.244,51
5	UNDP	Окончан Дец. 2006	Подручје БиХ	564.715,00
6	EC	Реализација у току	Подручје БиХ	999.980,00
7	EC	Окончан Дец. 2006	Подручје БиХ	40.250,00
8	SDC	Реализација у току	Регион Б.Луке и Тузле	6.159,70
9	SIDA	Реализација у току	Подручје БиХ	36.000,00
10	Norway	Реализација у току	Подручје БиХ	8.790,24
11	Japan	Реализација у току	Сребреница	666.099,00
12	Italy	Реализација у току	Подручје БиХ	13.968,67
13	USAID	Реализација у току	Подручје БиХ	10.658,31

Извор: SESMARD – Supporting the Harmonisation of the Agriculture Food and Rural Sector of Bosnia-Herzegovina, пројекат финансира ЕУ; <http://www.sesnard.org>

Основни проблем бх пољопривредне политике није недостатак новца, колико одсуство примјене модерних инструмената те политике, који су оријентирани ка унапређењу капацитета (кадровских и материјалних) и стварању пословног амбијента који ће, прије свега, подржати развој пољопривредних газдинстава, али и самог сектора у цјелини. Зато је битно

⁴ Трошкови администрације и сервисирање страног дуга нису укључени. Подаци у табели су приближни из разлога сложеност буџетског система БиХ.

поред анализе средстава додијељених развоју пољопривреде, анализирати и утрошак тих средстава. Главни дио тих средстава утроши се на подршку производима, особито на производњу млијека. Ефикасност таквог утрошка средстава до сада није испитивана, и у сваком случају је упитна ако знамо да услови за добијање премија нису везани за квалитет производње, те ако је познато да мљекаре откупљују само трећину произведеног млијека.

Очигледно је да креатори политике имају застарио приступ развоју пољопривреде, због чега она није усклађена са ЦАП филозофијом ЕУ (Заједничке пољопривредне политике). То може знатно смањити могућности БиХ да искористи структурна средства ЕУ намијењена за предприступни период. Морамо констатовати да су разлике између ентитетских политика веома мале, што је назнака хармонизираних и усклађених политика на нивоу БиХ, као и тежње да се политике ускладе са политикама ЕУ. Стање у РС је ипак нешто боље него у ФБиХ. Република Српска је издвајала један дио буџетских средстава за мјере подршке руралном развоју и ранијих година, мање земљишта је неискориштено, а удио пољопривредне производње у БДП-у је већи него у ФБиХ. Федерација је тек буџетом за 2007-у годину планирала одређена средства за подршку руралном развоју.

Значајно би било анализирати и утицај пореске политике на развој пољопривреде и руралних подручја, али с обзиром на обимност тог задатка, овдје ћемо само апострофирати неке од утицаја. Наиме, пољопривредници који живе у депресираним подручјима (удаљеним од главних цеста, са лошом инфраструктуром и отежаним приступом услугама које имају утицаја на животни стандард) плаћају исти ПДВ (пореска стопа је 17%) као и сви други. Смањена је конкурентност увођењем ПДВ-а, као и могућност изласка чак и на домаће тржиште, због самог осигурања квалитета хране. Такођер пољопривредници су дестимулисани за висококвалитетне инвестиције, које би ријешиле низак ниво производње. Када је у питању пореска политика као и њен утицај на привреду у цјелини, бх власти воде жустре расправе, на тај начин покушавајући политички профитирати, док стручњаци ћуте или немају прилику да понуде одређена рјешења која су политички прихватљива.

5. Економске перформансе руралних подручја БиХ⁵

Као што је већ речено пољопривреда је тренутно главни покретач развоја руралне економије. Стога је, да би се схватили изазови руралног

---

⁵ Локална самоуправа, број 8-9, Центар за промоцију цивилног друштва, септембар 2006 год. стр. 20

развоја, неопходно имати податке о степену сиромаштва, резултатима сектора агробизниса као и о трендовима у вањској трговини.

5.1. Сиромаштво у руралним подручјима

Просјечни ниво сиромаштва по економском сектору активности и категорији професије носиоца домаћинства није се битније промијенио последњих неколико година и још увијек је највиши у сектору пољопривреде.

Практично сви елементи који утичу на животни стандард домаћинства много су неповољнији у руралним подручјима. Многи дијелови земље још увијек немају основну инфраструктуру; приступ образовним и здравственим институцијама је тежи и скупљи, док је квалитет доступних институција на нижем нивоу. Непостојање предшколских институција све је осјетније, с обзиром на то да би такве институције могле дјечи из руралних подручја помоћи да надокнаде одређене недостатке који су резултат живота на селу. Само 6% дјеце из руралних подручја похађа такве институције, у односу на 15% дјеце која живе у граду⁶.

Према последњим подацима ЛСМС-а,⁷ у 2004. години 17,8% становништва живјело је испод опште границе сиромаштва (2223 КМ пер capita годишње), што представља смањење за 3% у односу на 2001. годину. Од укупног броја сиромашног становништва у БиХ, 51% живи у РС, а 49% у ФБиХ. У РС 21% од укупног становништва чини категорија сиромашних, а иста категорија у ФБиХ је 15%.

Процент становништва испод опште границе сиромаштва знатно је већи у руралним (18%) и мјешовитим (23%) заједницама него у урбаним заједницама (11%). Свега неких 20% сиромашних живи у урбаним заједницама, а сиромаштво је најприсутније у мањим заједницама, које су у великом броју случајева претрпјеле највећу штету током рата. Ризик пада испод опште границе сиромаштва у РС знатно је израженији у неурбаним него у урбаним подручјима: 27% у односу на 12%, док је исти ризик у ФБиХ приближно једнак: 16% сиромашног становништва живи у неурбаним, а 15% у урбаним подручјима.

⁶ Преузето: Household Survey of Women and Children in BiH, 2000, UNICEF и Агенција за статистику БиХ, децембар 2000, стр.14 и 111.

⁷ LSMS - Living Standards Measurement Study Survey (Анкета о мјерењу животног стандарда у БиХ).

Табела 4. Промјена профила сиромаштва у БиХ
Table 4 Change in B&H poverty profile

	2001.		2004.	
	Стопа сиромаштва Poverty rate	Удио укупне сиромашне популације у БиХ Share of poor population in B&H	Стопа сиромаштва Poverty rate	Удио укупне сиромашне популације у БиХ Share of poor population in B&H
БиХ	19.5	100	17.8	100
ФБиХ	16	52	15	49
РС	25	48	21	51
Урбано	14	18	11	17
Мјешовито	24	38	23	37
Рурално	20	44	18	46

Извор: ПРСП 2004-2007. (прерађена верзија за јавну расправу)

5.2. Перформансе сектора агробизниса

5.2.1. Пољопривредни удио у БДП-у

У периоду од 2001. до 2004. године забиљежен је стварни економски раст у свим секторима. Просјечни национални раст за ове три године износио је 28,2 %, док је током истог периода раст у пољопривреди био само 13,8% - међу најнижим у свим секторима. Економски раст по свим секторима настављен је и наредних година.

Табела 5. Бруто домаћи производ за период 2001-2004
Table 5 GDP in the 2001-2004 period

	БДП (у милионима КМ) BDP (in million KM)		Раст током периода Growth during period (%)
	2001.	2004.	
БДП	8.602,0	11.027,2	28,2
Пољопривреда, лов, шумарство	1.112,6	1.266,4	13,8
Пољопривредни удио у ГДП-у	12,93%	11,48 %	-1,45

Извор: ПРСП 2004-2007. (прерађена верзија за јавну расправу)

Табела 6. БДП за период 2005-2007
Table 6 GDP in the 2005-2007 period

	2005	2006	2007
Номинални БДП (у милионима КМ)	16.928	19.106	20.953
Номинална стопа раста (%)	7,2	12,9	7,8
Реална стопа раста (%)	6,7	9,2	7,0
БДП пер цапита (КМ)	4.404	4.970	5.358

Извор: Дирекција за економско планирање

Као резултат таквих кретања, структура БДП-а у БиХ значајно се измијенила у послеријатном периоду, тј. удио пољопривредног сектора значајно је смањен. Међутим, мада се ситуација у оба ентитета опћенито развија у сличном правцу, и даље постоје осјетне разлике. Примарни сектор (пољопривреда, риболов и шумарство) и даље је један од значајних сектора у РС (20% ГДП-а), док је исти сектор испод 10% у ФБиХ.

5.2.2. Ниво запослености и дохотка у агробизнису

У поређењу са предратним годинама, осјетна је промјена запослености у свим секторима, ниво запослености је опао и у апсолутном и у релативном смислу. Смањење званичне запослености у сектору пољопривреде је драстично.

Табела 7. Званична запосленост по сектору активности, 1991. и 2001-2003.
Table 7 Official employment data cording to the economic sector,
1991 and 2001-2003

	1991.	2001.	2002.	2003.
БиХ	971.000	627.000	637.000	634.000
БиХ пољопривреда	36.000	21.000	21.000	20.000
Ф БиХ	638.000	407.000	394.000	387.000
Ф БиХ пољопривреда	21.000	10.000	10.000	10.000
РС	338.000	220.000	238.000	237.000
РС пољопривреда	15.000	10.000	10.000	10.000

Извор: Свјетска банка, 2005.

Међутим, све податке о званичној запослености у БиХ треба пажљиво тумачити, због постојања одређеног степена незваничне (прикривене) запослености чији је удио у укупној запослености порастао са 37 на 42 процента у периоду између 2001. и 2004. године. Незванична запосленост у великој је мјери сконцентрисана у сектору пољопривреде (преко 50%), уз велики број samozапослених радника и чланова њихових породица који с њима раде.

Сектор пољопривреде није атрактиван младим људима и он, опћенито говорећи, запошљава људе који немају никакву другу прилику да створе доходак. Плаће у сектору пољопривреде ниже су од просјечних плаћа, а много ниже од просјечних плаћа у сектору јавне управе. Упркос томе, примјећује се пораст нето просјечне плаће у овом сектору.

Табела 8, Просјечна нето плаћа у БиХ (КМ)

Table 8. Average net-salary in B&H (in KM)

	Ф БиХ/ FB&H		РС/RS		БиХ/		
	2004.	2005.	2004.	2005.	2005.	2006	2007
Просјечна нето плаћа	533,52	562,69	422,08	464,42	538,00	585,00	635,00
Пољопривреда	384,70	431,46	371,42	399,50			
Јавна управа и одбрана	679,60	712,09	658,00	706,92			

Извор: Статистички подаци о економским и другим трендовима (12), Сарајево 2005. и Дирекција за екон. планирање

5.2.3. Кретања у вањској трговини

Босанско-херцеговачку економију у послеријатном периоду карактерише енорман трговински дефицит. Најнижа покривеност увоза извозом је у сектору пољопривреде, а највећа у сектору *Дрво, папир и намјештај*, затим *Руде и производи од метала*, док $\frac{1}{4}$ укупног трговинског дефицита потиче из *Сектора пољопривреде*.

Постоји неколико битних узрока таквог стања:

- Ниска царинска стопа за пољопривредне производе, као и најнижи ниво подршке државе сектору пољопривреде у региону.

- Трговина је у потпуности либерализирана, а да при томе не постоји систем осигурања квалитета, нити квалитетне инспекције. Храна из увоза, врло често је нискоквалитетна, јефтина и веома конкурентна на БХ тржишту.
- Асортиман производа који су у понуди од стране домаћих произвођача застарио је и веома традиционалан.
- Вертикална и хоризонтална повезаност произвођача хране не функционира.

Табела 9. Вањска трговина (у хиљадама КМ)
Table 9 Foreign trade (in thousand KM)

	2004.	2005.	2006.	2007.
Укупни извоз	2.994.219	3.826.488	5.271.043	6.080.081
Укупни увоз	9.371.258	11.081.124	11.234.504	13.625.121
Покривеност увоза извозом	32.0%	34.5%	46.92%	44.62%
Извоз пољопривред. сектора и прехране	176.035	235.393	270.373	201.837
Увоз пољопривред. сектора и прехране	1.944.252	1.974.213	1.539.028	1.400.673
Покривеност увоза извозом/ пољ. сект.	9.05%	11.92%	14.02%	14.41%*

Извор: Вањскотрговинска комора БиХ

Неопходно је обезбиједити једноставнији приступ и услуге везано за различите начине осигурања квалитета, као што је здрава храна (ХАЦЦП, ГП), квалитетан менаџмент (ИСО, итд.), земљу поријекла (ДПО) или географску назнаку поријекла (ГИО) и органске културе.

6. Услови финансирања у пољопривреди

Финансирање и инвестирање међусобно су неодвојиви процеси, с тим да финансирање на неки начин предходи инвестирању а у неким случајевима се са њим и поклапа. Новчани ток је карактеристика сваке инвестиције и финансирањем се рјешава управо проблем новчаног тока. Финансирање инвестиција се врши на различите начине, а средства могу потицати из различитих извора, а то су најчешће сопствена средства инвеститора, позајмљена средства а у неким случајевима то могу бити и средства из буџетских фондова, различитих нивоа власти као мјера подршке инвестирању. Те подршке су у виду повољних кредита (са регресираним

каматном стопом) и грант (неповратних) средстава.⁸ Због специфичности пољопривредне производње, и изузетно смањене акумулативне и репродуктивне способности, за инвестиције су најчешће потребни спољни извори финансирања. Различити начини финансирања свакако да имају утицаја на економску ефективност инвестиција па самим тим утичу и на инвестиционе одлуке.

Сектор пољопривреде је услед ниске способности самофинансирања и спорог обрта капитала, као и неуважавања ових фактора од стране државе, присиљен на кредитирање производње. У оваквим условима пословања, материјално-финансијски недовољно јака пољопривреда мора да заснује нови облик производње за потребе домаћег тржишта и за извоз. Слично стање је и у земљама окружења. Дезинвестирање у пољопривреду последица је неповољног економског положаја пољопривреде и неодговарајућег система финансирања и кредитирања пољопривреде⁹.

Ради разумјевања нужности рјешавања проблема финансирања пољопривредне производње значајне су и следеће специфичности¹⁰:

- улагање средстава се врши сукцесивно и то за материјал, средства рада, исплате зарада и друге издатке (расходе);
- вријеме производње; као циклус репродукције, траје временски дуго, те се новчана средства блокирају дуже у залихама (све до реализације производа);
- временска неусклађеност трошкова који се фактуришу пољопривреди и могућност да она својом реализацијом обезбиједи средства за покриће тих трошкова;
- амортизација као трошак средстава рада калкулише се, али се не може издвојити и користити до деблокирања залиха, односно реализације производа;
- фактура за произведену робу испоставља се тек моментом реализације производа.

Услови финансирања могу да буду “од пресудног значаја приликом доношења одлуке о избору инвестиције на основу предходно утврђене њене економске ефективности. Са гледишта услова финансирања овде се може

---

⁸ Гаши М., Водич кроз мали бизнис, Харфо граф, Тузла 2003, стр. 267

* Подаци се односе на првих осам мјесеци 2007-е године

⁹ Пејановић Р., Тица Н., Транзиција и агропривреда, Пољопривредни факултет, Департман за економику пољопривреде и социологије села, Нови Сад 2005, стр. 66

¹⁰ Ибид, стр.104

поставити питање, да ли изабрана инвестиција може стварно да буде реализована под датим условима финансирања”¹¹.

Под условима финансирања подразумевају се следећи битни елементи¹²:

1. висина расположивих финансијских средстава у односу на предрачун потребних инвестиционих улагања,
2. структура извора финансирања,
3. висина каматне стопе појединих извора финансирања, односно просјечна каматна стопа укупно потребних средстава за финансирање,
4. дужина рока отплате позајмљених средстава,
5. период мировања (граце период) у коме се не врши отплата позајмљених средстава.

С обзиром на (не)расположивост средстава за финансирање аграрног сектора у БиХ, потребно је вишеструко повећати буџетска средства за развој пољопривредног сектора; оспособити Дирекције за робне резерве да могу интервенисати у случају поремећаја на тржишту (а прије тога донијети законски оквир који то регулише); финансијско тржиште учинити приступним пољопривредницима.

Додатне изворе финансирања пољопривредне производње, као и смањење ризика пословања, најлакше је обезбиједити на финансијском тржишту, уколико се појаве модерни облици финансијског пословања, као што су: лизинг, робни записи, фјучерси, опције, хедџинзи. Досадашње промптне послове (уговарају се данас, а обавезе извршавају непосредно или у кратком року по закључењу трансакције), замијенити различитим терминским пословима (обавезе уговорене данас се извршавају у неком будућем времену).

7. Банкарски сектор у БиХ

Оснивањем Агенција за банкарство Републике Српске и Федерације БиХ, у складу са Законом о Агенцији за банкарство Републике Српске односно Федерације БиХ, унапријеђен је и подржан здрав и стабилан банкарски систем БиХ. Основни принципи и стандарди банкарског пословања, прихваћени готово у цијелом свијету, донесени од стране

¹¹ Васиљевић З., Економска ефективност инвестиција у пољопривреди, Задужбина Андрејевић, Београд 1998, стр. 101

¹² Ибид, стр. 102

"Базелског комитета за супервизију банака", уграђени су и у бх Законе о банкама и Законе о Агенцијама за банкарство. Напори Агенција усмјерени су на стварање регулаторног оквира који ће омогућити да банке самостално послују по тржишним принципима и сносе одговорност за ризик с једне и стварање услова да банкарске агенције обезбиједе надзор над пословањем банака кроз праћење њихове ликвидности и солвентности појединачно и банкарског система у цјелини, ради откривања и спречавања могућих ризика по банкарски систем у будућности с друге стране, као и обезбјеђивања усклађености пословања банака са законским прописима.

Према оцјенама стручњака, банкарски сектор један је од најуспјешније приватизираних у БиХ. Штедни улози у ратном периоду, а и у периоду послје рата сведени су на симболичан износ извора средстава банака који се углавном односе на исплату плата и пензија, а веома се кратко задржавају на рачунима банака. Падом новчаних средстава и депозита јавља се негативан утицај на и онако ниску стопу ликвидности банака, а проблеме са одржавањем текуће ликвидности имале су скоро све банке. Основни узрок неликвидности је тежак материјални положај зајмопримаца, односно тешка економска ситуација, што је имало утицаја на окрупњавање банака. Штедња становништва биљежи лагани тренд раста, а треба истаћи да се овај пораст углавном односи на повећање штедне у приватним банкама, те да долази до промјене у структури у корист приватних банака.

Када су у питању кредити банака, неопходно је посебно напоменути континуирано висок ниво и пораст потраживања. Кредитна активност банака усмјерена је на подржавање приватних предузећа и друштава и ту је највећи степен ризика, као и кредитно задужење државних предузећа и институција, а најчешће локалних заједница-општина. Кредити грађанима представљају укупне краткорочне и дугорочне кредите грађанима и у банкарској пракси је потврђено да је то категорија кредита који не носе велики ризик. Кредити грађанима одобравају се из страних кредитних линија, јер у банкама није створена депозитна основа као извор финансирања.

Комерцијалне банке настоје да подијеле ризик са корисником кредита; или да ризик буде уз адекватно обезбјеђење; или учешћем самог корисника кредита у пројекту који се финансира, који би у старту већ имао одређена средства (земљиште, пословни простор и сл.), потребна за бизнис.¹³

Треба напоменути да већ формиране опште и посебне резерве за потенцијалне кредитне губитке нису достигле прописани ниво поготово ако

---

¹³ Група аутора, Предузетништво у пракси МСП, Републичка агенција за развој МСП, Бања Лука 2005, стр. 114

се има у виду да се приликом контроле банака врши класификација од стране супервизора агенција, а која је углавном строжија од оне коју раде банке.

Последњих година појављује се велики број микрокредитних организација (МКО) које нуде кредите грађанима, обично под неповољним условима, са високом каматном стопом и малим *граце* периодом. Износ кредита се зависно од МКО креће од 1.000 до 30.000 КМ по особи са роком одплате до 36 мјесеци, *граце* периодом до 6 мјесеци и каматном стопом 1,1 % мјесечно. Примјеном директног маркетинга и процедуром за реализацију оваквих кредита која је доста поједностављена, грађани се одлучују на овакве врсте кредитних задужења.

Као што је већ речено, банкарски сектор у БиХ је успјешно приватизован и представља солидну претпоставку даљег привредног развоја земље. Банке су најзначајнији и готово једини извор финансијских средстава за озбиљније и дугорочније инвестиције. Услови за добијање кредита јесу ригорознији него је то било у годинама после рата али то ће помоћи квалитетнијем планирању инвестиционих улагања у наредном периоду, као и опредјеливању за економски исплативе инвестиције.

8. Закључак

У БиХ, пољопривреда је главни покретач развоја руралне економије и готово једини извор прихода становништва руралних подручја. Ниво сиромаштва по економском сектору активности, и категорији професије носиоца домаћинства, посљедњих година и још увијек највиши је у сектору пољопривреде. Процент становништва испод опште границе сиромаштва знатно је већи у руралним (18%), и мјешовитим (23%) заједницама, него у урбаним заједницама (11%). Смањен је ниво запослености у сектору пољопривреде, а већину пољопривредних производа БиХ увози. Сектор пољопривреде, неатрактиван је младим људима; плаће у овом сектору су ниже од просјечних плаћа; запошљава људе који немају никакву другу прилику да створе доходак

Пољопривредни сектор, због неразумијевања од стране државе, ниске способности самофинансирања и спорог обрта капитала, присиљен је на кредитирање производње. Буџетска средства за развој пољопривредног сектора се истина повећавају из године у годину, али тај тренд раста не прати потребе пољопривредног сектора него буџетске могућности.

Финансијска тржишта тренутно су готово недоступна пољопривредницима, а управо ту се налазе највеће могућности за

финансирање у пољопривреди као и смањење ризика, наравно, уколико се појаве модерни облици финансијског пословања.

Кредитна активност банака у БиХ врло је широка, подржавају се активности физичких лица, привредника и државних институција. Банке су готово једини извор финансирања за инвеститоре у привреди и пољопривреди. Према мишљењу пољопривредника, услови кредитирања су неповољни (високе каматне стопе, кратак *граце* период и релативно кратак период отплате). У последње вријеме један од облика помоћи државе пољопривредном сектору је и субвенционирање камате за одређена инвестициона улагања.

Литература

1. Ђејвановић Ф., Васиљевић З. (2006): Мере за подршку пољопривредном и руралном развоју у маргиналним подручјима Босне и Херцеговине, у Зборнику *Обнова и развој сеоских заједница на маргиналним подручјим*, Завод за социологију развоја села, Југословенско удружење за социологију села и пољопривреде, Балканска асоцијација за социологију села и пољопривреде, Институт за агроекономију Пољопривредног факултета – Београд.
2. Ђејвановић Ф., Васиљевић З. (2006): Мјере за потицај пољопривредном и руралном развоју у Босни и Херцеговини, Часопис "Економика пољопривреде" Тематски број, Вол ЛИИИ, (13-667), Институт за економику пољопривреде, Београд.
3. Група аутора (2005): Предузетништво у пракси МСП, Републичка агенција за развој МСП, Бања Лука.
4. Гаши М. (2003): Водич кроз мали бизнис, Харфо граф, Тузла.
5. Пејановић Р., Тица Н. (2005): Транзиција и агропривреда, Пољопривредни факултет, Департман за економику пољопривреде и социологије села, Нови Сад.
6. Локална самоуправа број 8-9, Центар за промоцију цивилног друштва, Септембар 2006.
7. Рамић Е. (2008): Стране директне инвестиције у Босни и Херцеговини и њихов утицај на локални економски развој, у Зборнику "Иностранни капитал као фактор развоја земаља у транзицији", Економски факултет у Крагујевцу.

8. Рамић Е. (2008): Институционалне претпоставке за одрживо кориштење ресурса у пољопривреди Босне и Херцеговине, Научно стручни скуп о природним вриједностима и заштити животне средине, Зборник радова Еколошка истина, Сокобања.
9. Васиљевић З. (1998): Економска ефективност инвестиција у пољопривреди, Задужбина Андрејевић, Београд.
10. Закић З. (2001): Аграрна Економија, Економски факултет у Београду, Београд.
11. <http://www.zoe-centar.hr>, Zoe-centar за одрживи развој руралних крајева Хрватске

Примљено: 28.01.2009.

Одобрено: 27.03.2009.

UDC: 631.153:711(497.6)

**FINANCING OF RURAL DEVELOPMENT AND ECONOMIC
PERFORMANCES IN RURAL AREAS OF BOSNIA AND
HERZEGOVINA**

Edin Ramić, Zorica Vasiljević

Abstract

Rural economy of Bosnia and Herzegovina (B&H), which is shaped and supported by agribusiness development, has been faced with several goals, that are very important for development of the country, and those are the following: to create possibilities for income creation in agricultural sector, to support process of the refugees' return as well as to „unload“ urban settlements, to enable appropriate quantities of healthy food under competitive prices, to strengthen domestic market by decrease of food trade debalance, to enable development of tourism as well as other corresponding economic branches.

Stabilization and Association Agreement sets additional challenges in front of rural community and agribusiness sector. The agribusiness sector and rural economy have to be ready for adaptation according to new legislative as well as EU standards, which requires a huge transfer of technology as well as strengthening of human resource potentials.

Policy of agricultural and rural development in Bosnia and Herzegovina could be well followed by analysis of the budgets made by particular strategies' decision makers and this analysis is one of the main topics this paper is dealing with. Beside analysis of funds assigned to rural sector and agricultural development, it is also important to analyze utilization of those resources, because the basic problem of B&H agrarian policy is not only in lack of resources, but in utilization of modern policy instruments oriented toward capacity improvement as well as establishment of the business operation environment.

Key words: rural development, financing, agriculture, Bosnia and Herzegovina

Author's address:

Mr Edin Ramić
„Meister doo“
75000 Tuzla
Ulica Turalibegova do broj 24
Bosna i Hercegovina
Telefon:+387 (035) 741 070

ХАЛАЛ ТРЖИШТЕ – ПЕРСПЕКТИВА ЗА АГРОПРИВРЕДУ СРБИЈЕ

Д. Томић¹, Б. Влаховић², А. Пушкарић³

Апстракт: Халал храна подразумева начин производње исте према важећим исламским законима. Они стриктно бране конзумацију хране свињског порекла, алкохола, крви и одређених адитива. Халал сертификат гарантује стандард узгоја животиња, начин клања, технолошку обраду меса и месних прерађевина у складу са захтевима халал квалитета, уважавајући културне и религиозне вредности исламске заједнице. Халал сертификат значи производњу према највишим хигијенским, ветеринарским и санитарним стандардима, производњу без икаквих компонената или састојака у храни забрањених потрошачима муслиманске вероисповести. Халал стандард компатибилан је са свим другим важећим стандардима (НАССР итд.) повезаним с хигијеном и сигурношћу хране.

У раду аутори истражују значај хране произведене по халал стандарду, намењене потрошачима муслиманске вероисповести, чији број у свету износи око 1,8 милијарди (2007). Они су потрошили хране у вредности од око 280 милијарди долара (2007). Посебно је истраживана апсорпциона моћ ових земаља за говеђим, овчијим и пилећим месом. На крају је указано на перспективу производње и извоза меса из Републике Србије на халал тржиште.

Кључне речи: месо, халал тржиште, перспектива извоза

¹ Др Данило Томић, потпреседник. Регионална привредна комора Нови Сад, Бул. Михајла Пупина 6, 21000 Нови Сад, dtomic@rpknsc.co.yu

² Проф. др Бранислав Влаховић, Пољопривредни факултет, Трг Доситеја Обрадовића 8, 21000 Нови Сад, e-mail: vlahovic@polj.ns.ac.yu

³ мр Антон Пушкарић, Институт за економику пољопривреде, Волгина 15, 11060 Београд, e-mail: anton1@eunet.rs

1. Уводне напомене

1.1. Значај и важност проблема

Развој људског друштва и цивилизације довели су до појаве религије и различитих вероисповести. У свету већ две хиљаде година преовлађују три групе вероисповести: хришћанство, ислам и будизам. Свака од њих је својим вековним деловањем битно утицала на формирање навика и традиције својих верника. Ислам је настао у VII веку н.е. и представља другу по величини религију у свету, иза хришћанства.

Данас у свету живи око 1,8 милијарди становника муслиманске вероисповести. Ово је значајна циљна група са становишта навика, начина живота, исхране, понашања итд. Они чине 20% светске популације, а предвиђања су да ће до 2025. године тај проценат бити повећан на 30%. Очекује се да ће се до 2050. године број припадника ислама изједначити са припадницима хришћанске религије.

Ислам је вера која у потпуности уређује породични живот, образовање, васпитање, коришћење фармацеутских и козметичких препарата, а посебно начин исхране. Пре 1428. године по светој књизи Курану и Шеријатском закону прописано је шта је халал (дозвољено) а шта је харам (недозвољено) (Ристић, Ивана, www.e-magazin.co.yu). У исламској религији конзумирање хране је и верско питање.

Популација муслиманске вероисповести користи храну произведену на специфичан начин. У стручној литератури то се назива халал храна. Храну припремљену на овај начин не користе само потрошачи муслиманске, већ и других вероисповести. У свету постоје овлашћене халал агенције које издају сертификате, без којих није могућ приступ тржиштима исламских земаља. Наведено је важно из више разлога. Један од најважнијих је да је на халал тржишту роба у свету годишњи промет око 670 милијарди долара. Ово тржиште је врло значајан потрошач хране, посматрано на глобалном светском нивоу.

Процењује се да је светска трговина халал храном 2005. године износила 150 милијарди америчких долара, односно 210 милијарди 2006. и 280 милијарди 2007. године. Процене су да ће 2010. године светско халал тржиште пољопривредних и прехранбених производа вредети 550 милијарди US долара (www.liderpress.hr).

1.2. Дефиниција

Халал квалитет подразумева скуп примењених поступака у процесу производње хране, који су у складу са исламским прописима и тада производ или услуга постају прихватљиви за коришћење или конзумацију од стране

потрошача муслиманске вероисповести. Халал концепт (стандард) покрива фазе у ланцу производње и промета: клање стоке, складиштење, излагање, припрема, хигијена и санитарске услове. Сертификат халал означава да су сви производни процеси од одабира животиње, преко клања до обраде и доласка финалног производа на тржиште усклађени са прехранбеним стандардима које налаже поменути сертификат.

Контролу квалитета ових поступака обављају компетентне институције које су за то овлашћене од надлежне исламске заједнице у земљи или региону. То мора бити засновано на шеријатским принципима, халал стандардима, правилницима и другим процедуралним упутствима. Халал стандард потврђује се одговарајућим документом којим се одобрава истицање ознаке халал (www.halal.ba).

С обзиром на све већу потражњу халал производа на тржишту и све масовнију њихову међународну трговину, намеће се потреба за доказивањем халал статуса хране. Због тога су и институције УН-а препознале потребу заштите интереса потрошача исламске вере и донеле стандарде и директиве о употреби термина „халал“. На бази „Основних директива за употребу термина халал“ (CAC/GL 24-1997) које је издао секретаријат заједничког ФАО/ГЛ Програма стандарда намирница (1999), халал храна се дефинише као храна дозвољена по исламским законима и мора испуњавати следеће услове:

- Да не садржи састојке који су забрањени исламским прописима;
- Да таква храна није припремљена, обрађена, превезена или ускладиштена коришћењем постројења и средстава која су недозвољена по исламским прописима;
- Да таква храна не сме доћи у додир са намирницама које не испуњавају услове 1 и 2 у процесу припреме, производње, транспорта и складиштења (*Јашућ и сар. www.mlijeko.com*).

Prema Codex Alimentarius дефинисано је ко може потврђивати да је нешто халал. Надлежне за издавање халал сертификата су Исламске заједнице или специјализоване институције (агенције) које овласти Исламска заједница.

2. Предмет и циљ истраживања

Предмет истраживања овог рада јесте сагледавање апсорпционе моћи за говеђим, овчијим и пилећим месом у одабраним земљама са доминантним исламским становништвом и различитим нивоом куповне моћи. Месо представља квалитетну намирницу која има значајна хранљива и биохемијска

својства, неопходно је у правилној исхрани потрошача. Према Светској Здравственој Организацији (WHO) оптимално учешће меса и месних прерађевина у структури дневне исхране треба да износи 13-15% (1999). Оно представља основни извор високовредних протеина (15-25%) који садрже избалансиране аминокиселине. Циљ истраживања јесте сагледавање могућности и перспективе пласмана меса и месних прерађевина из Србије на тржиште наведених земаља.

3. Метод рада и извори података

У раду је коришћен *desk research* метод, односно метод истраживања за столом, који подразумева обраду расположивих података уз примену стандардних статистичко-математичких метода, пре свега експоненцијалног тренда са екстраполисаним вредностима до 2013 године. Основни извори података су статистички билтени међународне организације за исхрану и пољопривреду – ФАО, *Production and Trade Yearbook*. Закључци су изведени на бази добијених резултата истраживања, искуства других и сазнања аутора о истраживаној проблематици. Временски период истраживања обухвата 2000-2007. годину.

4. Резултати истраживања

4.1. Муслиманска популација у свету

У 44 земље света, са више од 1,8 милијарди људи, законска регулатива налаже да прехранбени артикли морају имати халал сертификат. Од укупног броја становника на планети, муслиманске вероисповести, чак 70% њих, живи и храни се у складу са халал стандардима. Све већи број немуслимана користи халал производе због тога што их сматрају здравствено безбеднијим за употребу (www.siepa.sr.gov.yu). Број становника муслиманске вероисповести по континентима приказан је у табели 1.

Табела 1. Муслиманска популација и вредност промета на халал тржишта (2006)

Table 1 Islamic population and value of trade on Halal market (2006)

Регион	Муслиманска популација (милиона)	Вредност промета на халал тржишту (милијарди \$)
Јужна и централна Азија	653,0	210,0
Африка	491,0	144,2
Западна Азија	195,0	116,8
Југоисточна Азија	236,0	97,3
Европа (укљ. Русију)	51,0	63,7
Кина	133,1	22,9
Северна Америка	7,1	12,4
Јужна Америка	3,1	1,5
Океанија	0,6	0,9
Укупно	1.766,8	669,9

Извор: www.factbook.net

Табела 2. Земље са највећим бројем муслиманског становништва у свету (2006)

Table 2 Countries with biggest number of Islamic population in the world (2006)

Земља	Муслиманска популација (милиона)	Учешће у укупном броју становника (%)	GDP (000 \$ per capita)
Индонезија	196,3	95,0	3,8
Индија	133,3	14,0	3,7
Кина	133,1	11,0	7,6
Пакистан	125,4	97,0	2,6
Бангладеш	104,6	85,0	2,2
Иран	65,4	99,0	8,9
Турска	62,4	99,8	8,9
Египат	59,8	94,0	4,2
Авганистан	22,6	100,0	0,8
Ирак	20,8	97,0	2,9

Извор: www.factbook.net

Исламска популација у Европи је, у односу на прошлу деценију, повећана за 140%, а у Аустралији повећана за 250%. Могућности за пласман постоје и ван традиционалних муслиманских земаља. Тржиште Велике Британије вреди 4 милијарде долара са израженом тражњом за халал храном (www.albawaba.com). За произвођаче меса халал тржиште је најперспективније у свим већим европским земљама. Међутим, највећи број становника ове вероисповести имају земље Азије (табела 2).

4.2. Апсорпциона моћ за месом становника изабраних земаља

Халал сертификат прописује начин исхране и клања животиња, складиштење и целокупну припрему прехранбених артикала. За производњу меса и месних прерађевина најважније је чиме се храни стока. Сточна храна не сме бити анималног порекла.

Потрошња **говеђег (јунећег)** меса у анализираним земљама веома је неуједначена. Регионално посматрано постоје значајне разлике у нивоу остварене потрошње. Највећу потрошњу имају становници Египта, 6,4 килограма *per capita*, а најмању у Индонезији и Бангладешу. Упоредни преглед кретања потрошње меса дат је у табели 3. Остварена потрошња резултанта је скромног животног стандарда, који се огледа у ниској куповној моћи потрошача. Такође, ова врста меса, има, практично највишу цену у односу на остале врсте меса. Укупна апсорпциона моћ за овом врстом меса у поменутих земљама на нивоу је од 13,9 милиона тона.

Потрошња **овчијег (јагњећег) и козијег меса** знатно је нижа у односу на говеђе. Јагњеће месо поседује добре нутритивне особине, и спада међу најскупље на тржишту. Највећу потрошњу имају становници Ирана, просечно 6,0 килограма *per capita* годишње. Изразито ниска, практично занемарљива, потрошња је у Индонезији, Индији и Бангладешу. Укупна апсорпциона моћ за овом врстом меса у анализираним земљама на нивоу је од 7,9 милиона тона. (табела 3). На потрошњу ове, специфичне врсте меса утичу, пре свега, ниво понуде, висина тржишних цена, навике и традиција у исхрани потрошача.

Потрошња **пилећег меса** у наведеним земљама неуједначена је и релативно ниска, с обзиром да се ради о месу са најнижом ценом на тржишту. Највећу потрошњу поменуте врсте меса имају становници Турске, 20,6 килограма *per capita*. Посебно ниска потрошња присутна је у Индији и Бангладешу. На остварени ниво потрошње, поред цене и дохотка, делују и навике потрошача, као и понуда на тржишту. Поменуту врсту меса карактерише релативно ниска енергетска вредност, мали садржај масти, а више протеина у односу на остале врсте меса, као и нижи ниво тржишних цена (Томић и сар.

2003). Укупна апсорпциона моћ за овом врстом меса у поменутиим земљама износи 27,8 милиона тона (табела 3).

Табела 3. Потрошња меса у одабраним земљама (2008**), 000 тона
Table 3 Meat consumption in specific countries (2008**), 000 t

Земља	Говеђе месо	Овчије и козије месо	Месо живине
Индонезија	424	223	2.330
Индија	2.557	705	3.597
Кина	8.528	5.524	18.076
Пакистан	1.064	568	493
Бангладеш	205	136	120
Иран	345	463	904
Турска	233	262	1.494
Египат	594	60	811
Укупно	13.950	7.941	27.825

Извор: Обрачун аутора на бази података ФАО

У 2013. години очекује се пораст тражње за поменутиим врстама меса у анализираним земљама. На бази екстраполираних вредности тренда предвиђа се да ће тражња за говеђим месом достићи ниво од 16,7 милиона тона, јагњећим и овчијим 11,0 милиона тона и пилећим 40,5 милиона тона.

Приликом планирања наступа на тржишту халал производа, треба имати у виду следеће:

- ✓ Динамичан раст муслиманске популације у свету;
- ✓ Пораст куповне моћи становника ових земаља;
- ✓ Пораст тражње за здравствено сигурном и високо-квалитетном храном на примарним тржиштима халал производа;

4.3. Халал тржиште – перспектива за извоз меса из Србије

Сточарство представља важну грану пољопривредне производње. Чини једну од најзначајнијих (пољо)привредних делатности у Републици Србији. Биолошке и економске вредности сточарских производа детерминису привредни и друштвени значај сточарства и пољопривреде у целини.

Табела 4. Показатељи сточарске производње у Србији, (2007)
Table 4 Indicators of cattle production in Serbia, 2007

	Број грла, 000	Производња меса, 000 т.
Говедарство	1.087	94.6
Овчарство	1.606	19.7
Живинарство	16.422	69.8

Извор: www.statserb.gov.rs

Исламска заједница Србије има најдужу традицију контроле и издавања сертификата за прехранбене производе на простору Балкана. Значајне количине меса извожене у земље исламског света из бивше СФРЈ имале су искључиво халал сертификат исламске заједнице из Србије. Агенција за сертификацију халал производа основана је 2005. године од стране Исламске заједнице Србије. Намера Исламске заједнице је да допринесе српским фирмама да прошире асортиман прехранбених производа са халал сертификатом. Добијању тог сертификата претходе лабораторијске анализе како би се утврдило да ли су произвођачи, због бољег укуса или дуготрајније свежине, производима додали разне емулгаторе и адитиве. Исламска заједница у Србији обновила је агенцију која се бави издавањем сертификата халал квалитета. Данас сертификат издаје Агенција за халал сертификате „Халал д.о.о. Београд“, сертификат је признат на тржиштима свих исламских земаља и међу свим муслиманским верницима.

Да би произвођач могао приступити процесу сертификације потребно је да достави:

1. Документе из којих је видљива недвосмислена опредељеност менаџмента за халал квалитет;
2. Документацију којом се потврђује да се у процесу производње примењују свих одредаба о здравственим, хигијенским и санитарним мерама прописане позитивним законодавством, укључујући и неке међународне стандарде (ХАЦЦП, ИСО) у зависности од категорије ХАЛАЛ-а;
3. Документацију којом се потврђује да се делатност обавља у складу са важећим прописима.

У даљњем поступку се утврђује да ли је сировинска основа и процес производње чиста од састојака који су харам. Уколико произвођач испуни све предвиђене услове издаје се одговарајући сертификат којим се потврђује халал статус производа и одобрава употреба знака за халал квалитет на амба-

лажи производа. У току периода важења сертификата врши се константни надзор путем контролора халал квалитета у процесу производње, а и системом узорковања са тржишта (www.bgsvetionik.net).

На првом светском сајму халал хране у Абу Дабију у децембру 2007. године наступ представника произвођача прехранбених производа из Србије био веома запажен. Осим тога, Исламска заједница Србије помогла је отварање канцеларије у Каиру, а ускоро би требало да буду отворене канцеларије у Малезији, односно Куала Лумпуру, Дубаију и Ирану, што ће олакшати продор српских произвођача на тржишта исламских земаља¹.

У 2007. години у исламске земље реализован је искључиво извоз стокe за клање, док извоз меса није евидентиран. Укупна вредност извоза стокe за клање је ниска и износи свега 53,8 хиљада долара. У структури извоза доминантно место има Јордан са учешћем од 79,2%. Значајно мање учешће имају Индија, Египат, Уједињени Арапски Емирати, Индонезија, Кувајт и Малезија. Ови подаци треба да буду сигнал креаторима аграрне политике, посебно у сточарству, и узгајивачима стокe да обратe пажњу у својој пословној политици на ова значајна и перспективна тржишта. Наведено је посебно значајно с обзиром на расположиве радне и производне потенцијале, са једне стране, и пад броја стокe и производње меса, са друге стране.

Неопходан је заокрет у сточарској производњи ка повећању броја стокe и меса. Такође, и кланична индустрија мора прилагодити своје погоне и променити начин производње или састав производа како би он био у складу са халал стандардом.

5. Закључци

⇒ Процењује се да у свету тренутно живи око 1,8 милијарди становника муслиманске вероисповести. Њихов начин живота, рада и исхране је специфичан и разликује се од других конфесија;

⇒ Тржишта са претежно муслиманским становништвом значајни су потрошачи меса. Имају специфичан начин исхране, у складу са шеријатским законима.

---

¹ Сертификате на годишњем нивоу добили су кланица и прерада меса Турковић- Сјеница; Адемовић- Нови Пазар и Аливо- Нови Пазар. Сертификате условног типа добила је кланица Дивци- Ваљево, а процесу сертификације су Јухор, Јагодина и Winers, Јагодина. Наведена предузећа су добила сертификат од агенције за халал сертификате Београд која је у саставу Исламске заједнице Србије. Међутим, постоје и предузећа која су сертификате добила од агенција других исламских заједница.

- ⇒ Халал сертификат значи производњу према највишим хигијенским, ветеринарским и санитарним стандардима, без икаквих компонената или састојака у храни забрањених потрошачима муслиманске вероисповести.
- ⇒ Апсорпциона моћ потрошача истраживаних земаља за месом је неуједначена, највећа тражња је за живинским месом, 27,8 милиона тона, следи говеђе са 13,9 милиона тона, док је најмања за јагњећим и овчијим месом, 7,9 милиона тона.
- ⇒ Извоз наведених категорија стоке у земље са доминантним муслиманским становништвом веома је низак и износи свега 53,8 хиљада долара.
- ⇒ Храна по халал процедури може бити извозна „шанса“ за наше произвођаче стоке и меса.
- ⇒ С обзиром на наше расположиве производне и радне потенцијале треба интензивирати сточарску производњу, првенствено истраживане категорије стоке и меса, према захтевима и стандардима потрошача у наведеним земљама.

5. Литература

1. Anderson, H., Tecimer, S. (2004): Protein Source, Quantity, and Time of Consumption Determine the Effect of Proteins on Short-Term Food Intake in Young Men, Human Nutrition and Metabolism.
2. Alexandratos, N. (1995): "FAO, World Agriculture Towards 2010", Rome,
3. Basiotis, P., Lino, M. (2000): Nutrition, a Publication of the USDA Center for Nutrition Policy and Promotion, Washington.
4. Влаховић, Б., Томић, Д., Пушкарић, А. (2008): Апсорпциона моћ тржишта изабраних земаља и могућност извоза халал хране из Србије, уводно излагање на скупу међународног значаја „Халал тржиште и перспективе за привреднике Србије“, Иришки венац.
5. Јашић, М., Ченгић, Ф., Сакић, А., Мехо, Б., Халал статус адитива у млеку и млечним производима, www.mlijeko.pdf.
6. Јусуфспахић, М. (2008): Халал тржиште и његов потенцијал, уводно излагање на скупу међународног значаја „Халал тржиште и перспективе за привреднике Србије“, Иришки венац,
7. Капор, П. (1995): "Режим извоза и увоза пољопривредно-прехранбених производа", Аранђеловац,

8. Lord, M.J. (1990): “Изгледи за трговину пољопривредним производима”, Гласник пољопривредне производње, прераде и пласмана, број 5-6, Београд,
9. Несторовић, Ч. (2008): Халал концепт и квантификација халал тржишта, уводно излагање на скупу међународног значаја „Халал тржиште и перспективе за привреднике Србије“, Иришки венац.
10. Nestorovic, С (2007): Marketing in an Islamic Environment, Centre for European Management and Marketing, France.
11. Томић, Д., Радојевић, В., Влаховић, Б. (2003): Нека обележја потрошње сточарских производа у земљама балканског региона, Агроекономика, специјални број, Зборник радова: Конкурентност пољопривреде, Нови Сад.

Статистичка документација

1. Halal Certification: an International Marketing Issues and Challenges, Faculty of Business and Accountancy University Malaya, Kuala Lumpur, Malasya
2. Food, fashion and faith na http://www.economist.com/business/displaystory.cfm?story_id=9587818
3. www.halalfocus.com - Tapping the halal market
4. www.halalfocus.com - Halal venture is tasty for food giant Nestlé as it cashes in on surging demand
5. www.halaljournal.com – Halal meals introduced by McDonald’s
6. www.halal.ba - Halal kvalitet
7. www.liderpress.hr
8. www.siepa.sr.gov.yu
9. www.albawaba.com
10. www.e-magazin.co.yu
11. www.fao.org
12. www.factbook.net
13. www.liderpress.hr
14. www.statserb.se.gov.yu
15. www.minpolj.sr.gov.yu
16. www.bgsvtionik.net – како до халал сертификата ?

Примљено: 07.02.2009.

Одобрено: 27.03.2009.

**HALAL MARKET -
PERSPECTIVE FOR AGRICULTURE OF SERBIA**

Danilo Tomić¹, Branislav Vlahović², Anton Puškarić³

¹ Regional Chamber of Commerce, Novi Sad

² Faculty of Agriculture, Novi Sad

³ Institute of Agricultural Economics, Belgrade

Summary

Halal food represents the type of food produced according to Islamic laws. These laws forbid consummation of following food: pig meat and pig products, alcohol, blood and specific additives. Halal certificate guarantees the standard of animal breeding, way of slaughtering, technological processing of meat and meat products according to demands of halal quality, respecting cultural and religious values of Islamic community. Halal certificate means production according to highest hygienic, veterinarian and sanitary standards, production without any components or ingredients forbidden to consumers of Islamic religion. Halal standard is compatible with other valid standards (HACCP etc.) related to food hygiene and safety.

In this paper, authors are researching the significance of food produced by halal standard, meant for consumers of Islamic religion, whose number in the world is approximately 1,8 billions (2007). They have spent the total value of 280 billions of dollars on food (2007). Special attention has been given to research of absorb power of these countries for beef, sheep and chicken meat. At the end, the perspective of meat production and export from the Republic of Serbia to Halal market has been shown.

Key words: meat, halal market, export perspectives

Author's Address:

Dr. Danilo Tomić
Regionalna privredna komora
Bul. Mihajla Pupina 6
21000 Novi Sad
E-mail: dtomic@rpkns.co.yu

АГРАР У ЕКОНОМСКОЈ ПОЛИТИЦИ СРБИЈЕ ЗА 2009. ГОДИНУ¹

Б. Катић², Весна Поповић²

Сажетак: Неопходност да држава води бригу о пољопривреди није потребно посебно образлагати. Примарна пољопривредна производња обезбеђује прехрамбену сигурност становништва и основни је извор сировина за бројне прерадне капацитете. Стога њено место у развојним документима и економској политици мора бити обезбеђено. Ови документи представљају основу за предузимање активности којима ће се остварити постављени циљеви и задаци.

Пољопривреда у српској економији има значајну улогу. Она знатно учествује у бруто домаћем производу. За њен развој, обезбеђују се и подстицајна средства из републичког буџета, која се, под прописаним условима, усмеравају посебним актима Владе. Ова средства у протеклих неколико година су се разликовала по висини, структури извора и намени. У 2009. години, знатно су нижа него ранијих година, што ће се неповољно одразити на пољопривредну производњу.

Рад је посвећен краћем сагледавању аграрне политике у овој години, као и обиму и структури подстицајних средстава, са тежиштем на 2009. годину.

Кључне речи: економска политика, буџет, подстицајна средства, пољопривредна производња.

---

¹ Рад представља део истраживања на пројекту „Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључивања Србије у ЕУ“, кога финансира Министарство науке и техничког развоја.

² Мр Бранко Катић, истраживач сарадник, др Весна Поповић, научни сарадник, Институт за економику пољопривреде, Београд, Волгина 15, тел. 011/2972847; e-mail: branko_k@mail.iep.bg.ac.yu; vesna_p@mail.iep.bg.ac.yu

1. Увод

Сама природа пољопривреде намеће неопходност да се о њој води посебна брига. Пољопривреда обезбеђује задовољавање најосновније потребе људи - прехранбenu сигурност. Примарна пољопривредна производња је основни извор сировина за бројне прерадне капацитете. Значај овог извора сировина је утолико већи, јер је, за разлику од извора минералних сировина обновљив. Уз то, пољопривреда има и бројне специфичности, које налажу такав однос. Ради се о примарној делатности, која се највећим делом одвија на отвореном простору. Основни производни фактор, пољопривредно земљиште, захтева дужну пажњу у аграрној и земљишној политици. Природни услови, посебно рељеф, климатске прилике, као и хидрографија, играју велику – често пресудну улогу у токовима ове производње.

Активности државе у области пољопривреде усмерене су у више правца: она уређује привредни систем у коме функционише привреда, па и сама пољопривреда. Такође, законским и другим прописима, делује на коришћење природних ресурса у овој области, као и на производну структуру и квалитет производа. Она утврђује и спроводи аграрну политику, предузимајући конкретне мере за њено остваривање у датом временском периоду.

Са учешћем у БДП¹ од преко једне петине и учешћем пољопривредног у укупном становништву од 10,9%, односно активног пољопривредног у укупно активном становништву од 15,6%², пољопривреда има значајну улогу у домаћој економији. Нажалост, удари претходне кризе и транзиције ни у овом сектору још нису амортизовани, а нова економска криза глобалних размера, носи додатне тешкоће. Република својим средствима неће бити у стању да их у значајнијој мери ублажи, чак и када би се несмањеним средствима наставио досадашњи темпо подстицаја. При свему томе, процес транзиције није завршен, пре свега обавезна приватизација. Крупна пољопривредна добра су дезинтегрисана враћањем пољопривредног земљишта ранијим власницима, усмеравањем пољопривредног земљишта у државној својини у закуп, нерашчишћеним власничким односима на таквом земљишту у пољопривредним задругама, те процесима реструктурирања у пољопривредним предузећима и пољопривредним задругама. Пољопривредна газдинства карактерише мали посед, слаба опремљеност и неповољна старосна структура. *Све су то разлози, због којих се споро успоставља нова, ефикаснија*

---

¹ У 2005. години 24,6%, а у 2008. 21% (<http://www.minpolj.sr.gov.yu/>). Цео агробизнис (предфармерски сектор, примарна пољопривредна производња и постфармерски сектор) учествује изнад 40% у БДП (Влада РС, 2006).

² Према подацима Пописа 2002 (РЗС, 2007, стр. 77-78.).

и конкурентно способнија структура субјеката у области пољопривредне производње.

Проблеми **руралног развоја**, у доброј мери су везани за саму пољопривредну делатност. Они налажу сталне напоре за постизање складнијег - одрживог развоја пољопривреде и руралних средина. *Концепт мултифункционалности, понајвише примењен у земљама ЕУ, даје добре развојне ефекте. Овај модел се прихвата, и у могућој мери, примењује и у Србији.*

И Србија, дакле предузима конкретне мере, како би се избегла спонтаност у развоју пољопривреде, и у највећој мери остваривали постављени циљеви и задаци.

2. Пољопривреда у текућој економској политици

Оквир текуће аграрне политике, као и мера за њено остваривање, представља Стратегија развоја пољопривреде Србије, коју је утврдила Влада Републике Србије током августа 2005. године. Ова стратегија представља дугорочни развојни документ, који чини основу за утврђивање и вођење аграрне и политике очувања природних ресурса и руралног развоја Републике¹.

Више година уназад, економска политика земље уређује се доношењем Меморандума о буџету и економској и фискалној политици за дату годину, са пројекцијама за наредне две године. Овај документ садржи анализу основних индикатора развоја у текућој и претходних неколико година, указује на стање и трендове у окружењу и свету и даје прогнозе за наредни период. Посебна пажња се посвећује фискалној политици, јавној потрошњи, оптерећености БДП-а јавном потрошњом, управљању јавним дугом, као и основним циљевима реформе по појединим областима друштвене организације и сектора привреде. То подразумева и извесно место за сектор аграра. Такође, годишњим буџетом се утврђују укупни приходи и укупни расходи средстава намењених финансирању државних функција и других потреба, укључујући и средства намењена реализацији мера подстицаја, у оквиру којих су и оне намењене аграру.

Што се тиче текућег, иначе ревидираног *Меморандума о буџету и економској и фискалној политици за 2009. годину, са пројекцијама за 2010.*

---

⁶ Током 2008. у Министарству пољопривреде, шумарства и водопривреде, отпочеле су консултације око иновирања овог документа. У Меморандуму стоји да "реформе пољопривредног сектора захтевају измене Стратегије развоја пољопривреде Србије".

и 2011. годину,¹ може се констатовати да је део који се у њему односи на пољопривреду веома скроман. У тексту, који заузима тек неколико пасуса од укупно 51 странице Меморандума, понављају се циљеви из Стратегије, као текући циљеви реформе у овој области: повећање конкурентности и ефикасности, обезбеђење квалитетне и безбедне хране, подршка одрживом руралном развоју, очување животне средине и припреме за приступање СТО и за придруживање ЕУ, али и потреба измене Стратегије развоја пољопривреде, тако да се поставља питање њеног важења у овом периоду?²

Са изменама Стратегије, предвиђа се и доношење „стратегија за поједине области пољопривреде и прехрамбене индустрије“, уз неизвесност, времена у коме ће се то остварити, а нема ни назнака њиховог садржаја. Утврђује се потреба за формирањем нових институција, које ће допринети да се и овај сектор прилагођава “тржишном начину привређивања и условима који владају у ЕУ“, као и спровођење земљишне реформе и приватизације у овом сектору. Очигледно је да су у питању захвати који се могу остварити у нешто дужем периоду, а не само у једној (2009.) години. По већ устаљеној пракси, као задаци се понављају доношење више законских прописа, међу којима и закон о пољопривреди и руралном развоју, као и већи број закона, који већ постоје, чија би садржина и решења били усаглашени са европским прописима³.

Мало је мера, које се односе на подршку. Конкретно се наводи подршка увођењу стандарда безбедности хране (НАССР и EUROGAP) и заштита и контрола географског порекла ових производа. Поред тога, указује се на настављање подршке укрупњавању комерцијалних газдинстава, као и подршке младим произвођачима и њиховом удруживању, као једном од чинилаца који доприносе ефикаснијем привређивању у овом сектору. Наставља се са кредитирањем унапређивања пољопривредне производње и пласмана вишкова које остварују регистрована газдинства. При томе није јасан модел кредитирања, да ли према прошлогодишњој пракси, или пракси из претходних година. Значајан је и наговештај унапређења ветеринарске и фитосанитарне контроле и контроле хране и оснивање националне референтне фитосанитарне лабораторије, која би обављала технички надзор

¹ Службени гласник РС, бр. 113/2008.

² Службени гласник РС, бр. 78/2005.

³ Министарство је припремило више закона из ове области и они се налазе у процедури у виду нацрта или предлога. Међу њима су предлози закона о: пољопривреди и руралном развоју, сточарству, безбедности хране, здрављу биља, јавним складиштима, добробити животиња, средствима за заштиту биља, генетички модификованим организмима, етанолу; ракији и другим алкохолним пићима, и нацрти закона о пољопривредном земљишту и о вину.

над радом других лабораторија. Предвиђено је и дефинисање политике руралног развоја, а у оквиру тога доношење стратегије пољопривреде и руралног развоја и закона о пољопривреди и руралном развоју, те увођење интегрисаног система за аграрна плаћања¹. Заслужује пажњу опредељење да се у предстојећем закону о денационализацији не угрожава „развој приватизованих предузећа у области пољопривреде“. Такође се наглашава доношење новог закона о задругама, али и стратегије развоја задругарства.

Очигледно је да у економској политици Србије за ову годину, њен аграр није добио заслужено место. Посленици у овом сектору, ускраћени су за било какву конкретну поруку, која би им била од користи у пословном одлучивању и спровођењу тих одлука. Чињеница, да су и буџетска средства за подстицаје у пољопривреди у овој години битно смањена, још више их обесхрабрује.

3. Трансфери пољопривреди из буџета Републике Србије, 2004 - 2009. -обим и структура-

Учешће аграрног у укупном буџету

Укупан обим средстава у Републичком буџету, намењен пољопривреди, шумарству и водопривреди у посматраном периоду имао је циклично кретање: у 2005. смањење, у 2006. висок раст, у 2007. смањење, у 2008. раст, а за 2009. годину је предвиђено знатно смањење. Раст ових средстава, изузимајући 2006. и 2008. годину, био је спорији од раста укупних буџетских издатака, односно, на супрот тим издацима ова средства су бивала мања. Такође, учешће ових средстава у укупним издацима буџета опада (изузев у 2008. години, када је било у благом порасту), и то са 6% у 2004., на 3,42% у 2009. години (табела 1).

---

¹ У тексту, као задаци стоје измена Стратегије развоја пољопривреде, али и доношење Стратегије пољопривреде и руралног развоја, па испада да су у питању два документа. Такође се на два места помиње доношење закона о пољопривреди и руралном развоју. Као задатак у 2009. години стоји и доношење Националног програма за пољопривреду до 2010, који би обухватио „активности и мере за реализацију основних реформских цаљева и за реформисање система субвенционисања“. Поставља се питање какве ефекте би, с обзиром на кратак временски оквир, могао да има такав програм.

Табела 1. Буџетска средства намењена Министарству пољопривреде, 2004-2009.

Table 1. Budgetary transfers to the Ministry of agriculture in period 2004-2009.

млрд. динара/ billion dinars

Категорија	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Укупни буџетски издаци	335,12	391,61	468,80	567,72	696,0	748,7
Ланчани индекс	-	116,86	119,71	121,10	122,59	107,57
Укупно за пољопривреду, шумарство и водопривреду	20,15	18,98	27,54	26,10	32,90	25,62
Ланчани индекс	-	94,2	145,1	94,8	126,01	77,81
Учешће у % (3:1x100)	6,00	4,85	5,87	4,60	4,72	3,42

Извори: Закони о буџету за одговарајућу годину – ребалансирани износи, за године осим 2007. у којој није било ребаланса; Закон о буџету РС за 2009. годину (Сл.гл. РС, бр. 120/2008.); Билтен јавних финансија Министарства финансија, бр. 44, април, 2008. године (за БДП и Буџетске издатке за период 2004. до 2007.) и прорачун аутора.

Структура подстицаја по појединим секторима

Укупна средства¹ намењена подршци и унапређењу пољопривреде и руралног развоја, укључујући шумарство и водопривреду, кретала су се између 18,2 милијарде динара у 2005. и 31 милијарде динара у 2008. години. У томе су буџетска средства учествовала са 80% или изнад тога, а додатни извори са 20% или испод тог процента (табела 2).

Ефекти ових подстицаја у протеклим годинама, не огледају се у порасту физичког обима пољопривредне производње, који је смањиван у периоду 2005-2007. године,² док је раст остварен у 2004. години, у висини од 19,5% и у 2008. години 9%. Оваква динамика битно одступа и од кретања

¹ Преглед наменских средстава по структури обухвата: субвенције, заштиту животиња, биља, шумарство и водопривреду, као и учешће чисто буџетских средстава и средстава која остварују органи и односи се на период од 2004. до 2009. године, према ребалансима буџета за године у којима је вршен, односно према усвојеном буџету за 2009. годину. Узети су износи намењени субвенцијама пољопривреди и руралном развоју (субвенције, машине и опрема) у оквиру средстава намењених ресорном министарству, а за остале позиције (Управа за ветерину, Управа за заштиту биља, Управа за шуме, Републичка дирекција за воде) укупни износи који су им буџетом намењени.

² У 1995. смањење је износило 5,3%, у 2006. 0,3% и у 2007. 8%.

БДП-а, који је у свим овим годинама имао динамику између 5,6% у 2006. и 8,2% у 2004. години (РЗС, 2008).

Табела 2. Буџетски трансфери пољопривреди, шумарству и водопривреди, 2004 - 2009. године

Table 2 Budgetary transfers directed to agriculture, forestry and water management sector, 2004-2009.

милиона динара/ millions RSD

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Субвенције	11.283	9.734	10.717	12.555	22.959	17.914
Индекс	-	86,3	110,1	117,2	182,9	78,0
Учешће у средствима МПШВ	56,0	51,3	38,9	48,1	69,8	69,9
Учешће буџетских средстава	97,3	97,0	98,5	99,6	98,20	96,65
Учешће додатних извора	2,7	3,0	1,5	0,4	1,8	3,35
Машине и опрема	4.058	3.790	5.698	2.732	78	5
Индекс	-	93,4	150,3	49,9	2,9	6,41
Учешће у средствима МПШВ	20,1	20,0	20,7	10,6	0,2	0,02
Учешће буџетских средстава	100,0	100,0	98,7	97,7	52,4	100,0
Учешће додатних извора	-	-	1,3	2,3	47,6	-
Заштита животиња (Управа за ветерину)	1.380	968	1.943	2.509	2.962	1.374
Индекс	-	70,1	200,7	129,1	118,1	46,4
Учешће у средствима МПШВ	6,8	5,1	7,0	9,6	9,0	5,4
Учешће буџетских средстава	85,5	100,0	83,9	69,3	70,7	60,7
Учешће додатних извора	14,5	-	16,1	30,7	29,3	39,3
Заштита биља (Управа за заштиту биља)	120	120	125	217	226	92
Индекс	-	100,0	104,2	173,6	104,1	40,7
Учешће у средствима МПШВ	0,6	0,6	0,5	0,8	0,7	0,4
Учешће буџетских средстава	100,0	100,0	100,0	41,1	31,6	54,1
Учешће додатних извора	-	-	-	58,9	68,4	45,9
Унапређење шума (Управа за шуме)	300	393	426	617	832	560
Индекс	-	131,0	108,4	144,8	134,8	67,3
Учешће у средствима МПШВ	1,5	2,1	1,5	2,4	2,5	2,2
Учешће буџетских средстава	66,7	49,1	45,2	46,0	47,9	35,5
Учешће додатних извора	33,3	50,9	54,5	54,0	52,1	64,5

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Водопривреда (Републичка дирекција за воде)	2.469	3.207	4.309	3.867	3.944	3.591
Индекс	-	129,9	134,4	89,7	102,0	91,0
Учешће у средствима МПШВ	12,3	16,9	15,6	14,8	12,0	14,0
Учешће буџетских средстава	40,7	31,4	39,7	22,6	18,9	8,9
Учешће додатних извора	59,3	68,6	60,3	77,4	81,1	91,1
У к у п н о	19.609	18.212	23.712	22.894	31.002	23.535
Индекс	-	92,9	130,2	96,6	135,4	75,9
Учешће у средствима МПШВ	97,3	95,9	84,2	84,9	94,3	91,9
Учешће буџетских средстава	89,5	86,0	84,5	80,0	83,5	79,6
Учешће додатних извора	10,5	14,0	15,5	20,0	16,5	20,4

Извор: Ребалансирани буџети за године у којима је вршен ребаланс (2004; 2005; 2006 и 2008), буџети за 2007. и 2009. и обрачун аутора.

Питање распореда предвиђених субвенција у 2009. години, веома је битно, с обзиром да је укупан обим субвенција смањен те је реално очекивати и сужење категорија примаоца средстава подршке. Адекватан одабир намена може у извесној мери да ублажи негативно дејство смањења укупног обима подршке.

Из писма актуелног министра пољопривреде, упућеног пољопривредницима, уочи 2009. године, проистиче да ће „Програм мера за 2009. годину бити развојни“, те да „професионални пољопривредници могу рачунати чак и на повећање појединих субвенција“¹. И ово наговештава сужавање намена и промену структуре². Заговара се удруживање пољопривредника, што би им омогућило повећавање ефикасности у пословању. Истовремено, рачуна се и на образовање локалних фондова, намењених финансирању и кредитирању пољопривреде, што заслужује посебну пажњу. Свакако, у финансијској оскудици и у условима постојеће

¹ <http://www.minpolj.sr.gov.yu/>

² На пример, у Програму расподеле и коришћења средстава субвенција у области пољопривреде, шумарства и водопривреде за 2009. годину, знатно су повећана средства намењена регресирању импута у примарној пољопривредној производњи (и интервентни откуп пољопривредних производа), док су смањена средства намењена исплати премије за млеко, потстицај извоза.... Нису предвиђена средства за исплату премије за дуван, ни за подршку специфичним програмима, као што је подршка ромској популацији и избеглим и расељеним лицима, које је било у 2008. години, <http://www.minpolj.sr.gov.yu/>.

економске кризе, на ове изворе могу рачунати само пољопривредници са територија мањег броја привредно развијених општина што неће допринети балансираном регионалном развоју. Тај проблем се, донекле може превазићи адекватном координацијом и структуром мера подршке. У сваком случају ову могућност треба што ефикасније користити¹.

Закључак

Значај пољопривреде налаже потребу да се, на одређени начин, о њој брине и држава. И Србија својим активностима, законском регулативом, развојним документима и конкретним мерама, усмерава и подстиче њен развој. Ограничене материјалне могућности, не дозвољавају већа подстицајна средства, којима би се овај значајан сектор брже оспособљавао за све јачу тржишну утакмицу. Средства која се издвајају за ове намене, у посматраних неколико година имала су спорији раст од раста укупних буџетских издатака а њихово учешће у буџетским издацима има тенденцију сталног смањења. Кретање пољопривредне производње не прати динамику подстицајних средстава, јер и многи други фактори утичу на њене токове.

У 2009. години, због дубоке економске кризе, буџетске могућности су знатно смањене. Смањена су и подстицајна средства за пољопривреду и рурални развој. Како се још увек не зна ни дубина, ни трајност кризе, а пољопривреда је значајан и социјални амортизер у кризним временима, било би рационално да је у погледу овог сектора направљен изузетак. Уколико криза потраје, тај изузетак би био вишеструко исплатив.

Адекватно прилагођавање структуре мера подршке смањеним укупним подстицајним средствима може у великој мери амортизовати негативне последице тог смањења. Образовање фондова за подстицај пољопривреде и руралног развоја на локалном нивоу може у значајној мери да умањи негативне ефекте смањења укупних средстава на републичком нивоу.

---

¹ Увећала би се укупна средства подршке, и тиме у извесној мери ублажиле последице њиховог смањења на републичком нивоу. Осим тога, локалне заједнице најбоље знају развојне потребе и могућности своје средине, па би усмеравање средстава било адекватније и ефикасније.

Литература

1. Влада Републике Србије (2006). Национална стратегија привредног развоја Србије 2006-2012. Београд, 2006, (<http://www.srbija.gov.rs/>).
2. Влада Републике Србије (2008). Национална стратегија одрживог развоја (<http://www.srbija.gov.rs/>).
3. Катић Бранко (2006). Држава и аграр, *Економика*, бр. 1-2, Ниш, 2006.
4. Министарство финансија. Билтен јавних финансија, бр. 44, април, 2008.
5. Поповић Весна, Катић Бранко: Ниво и структура интерне подршке пољопривреди Србије у процесу приступања СТО и ЕУ, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2007.
6. Програм расподеле и коришћења средстава субвенција у области пољопривреде, шумарства и водопривреде за 2009. годину, <http://www.minpolj.sr.gov.yu/>.
7. Републички завод за статистику Србије. Статистички годишњак Србије 2007, Београд.
8. Републички завод за статистику Србије. Саопштење РЗС бр. 355, од 30.12.2008. године.
9. Службени гласник РС, бр. 33/2004. и 115/2004. Закон о буџету Републике Србије за 2004. годину.
10. Службени гласник РС, бр. 127/2004. и 66/2005. Закон о буџету Републике Србије за 2005. годину.
11. Службени гласник РС, бр. 106/2005. и 85/2006. Закон о буџету Републике Србије за 2006. годину.
12. Службени гласник РС, бр. 58/2007. Закона о буџету Републике Србије за 2007. годину.
13. Сл. гласник РС, бр. 123/2007. и 128/2008. Закон о буџету Републике Србије за 2008. годину.
14. Службени гласник РС, бр. 113/2008. Меморандум о буџету и економској и фискалној политици за 2009 годину, са пројекцијама за 2010. и 2011. годину.
15. Службени гласник РС, бр. 120/2008. Закон о буџету Републике Србије за 2009. годину.
16. Службени гласник РС, бр. 78/2005. Стратегија развоја пољопривреде Србије.

Примљено: 29.01.2009.

Одобрено: 27.03.2009.

UDC: 631.153(497.11)

AGRICULTURE IN ECONOMIC POLICY OF SERBIA IN 2009

Branko Katić, M.A., Vesna Popović, Ph.D
Institute of Agricultural Economics, Belgrade

Summary

The necessity of state taking care of its own agriculture is needless to explain particularly. The agriculture ensures food security. Agricultural production is the main source of raw material for food industry. Therefore, its position in economic policy documents must be secured. These documents are legal framework for operationalization activities which comprise set of development priorities and tasks.

Agricultural sector has a significant role in Serbian economy. It takes a considerable part in GDP. Substantial financial support for agriculture is provided from the national budget. In past few years, budgetary support to agriculture and rural development differ according to its volume and structure. In 2009, these transfers are substantially lower than in last few years, which will have negative influence on agricultural production.

This paper comprises a brief review of the role of agriculture in economic policy in 2009.

Keywords: economic policy, agriculture, budgetary support.

Author's address:

Mr Branko Katić
Institut za ekonomiku poljoprivrede
Volgina 15
Beograd, Republika Srbija
e-mail: branko_k@mail.iep.bg.ac.yu

ЗАДРУГАРСТВО – АЛТЕРНАТИВА ПРОПАДАЊУ СЕЉАЧКИХ ГАЗДИНСТАВА И ПУСТОШИ СЕЛА

Б. Маричић¹

Породично ситно пољопривредно газдинство је основна одлика и темељни чинилац пољопривредне производње у Србији. Оно је, такође, и основа социјалног развоја села у Србији још из времена натуралне производње кад је она била начин живота, па све до данас када је пољопривреда постала једно од занимања. Развојем тржишта ситна робна производња, одређена величином газдинства, остаје све време узрочник ограничења и заостајања у развоју. Она је једна од препрека продору капитала у аграрне делатности што подстиче непрекидно изналажење модалитета за уклањање тих препрека на путу неумитног укрупњавања у складу са законима тржишта. На томе путу позната су до сада две примењена концепта. Један је пут њиховог безобзирног пропадања било уз насиље (време када «су овце појеле људе» - у Енглеској), било под бескрупулозним зеленашким зајмовима и каматама, какав је примењиван и код нас. Преко 1/3 сељачких газдинстава пред Други светски рат било је задужено до претње прогона са имања, па је «отпис сељачких дугова» окончан тек по завршетку рата.² Други концепт је настао у Европи у последњим деценијама XIX века, проширио се у свету и траје и данас у форми модерних задружних пословних система. То је концепт задружног удруживања ситних произвођача у коме се укрупњује њихова производња и понуда на тржишту, као и набавка индустријских инпута (репроматеријала, оруђа, машина, опреме), њихов маркетинг, шири образовање и знање. У овом кон-

¹ Бранко Маричић, Ул. Јурија Гагарина 187/75 Нови Београд, тел. 215-15-18, моб. 064/302-38-05.

² Према подацима Аграрне привилеговане банке из 1932. године било је 700630 задужених сељачких газдинстава или свако треће. Укупан дуг износио је 6830,3 милиона дин. (то је као три ипо годишње жетве пшенице тада). *Проф. др Петар Марковић* «Политика» 28-30. новембра 1990.

цепту остварује се и трајна диференцијација и фактичко укрупњавање газдинстава, али без траума, уз развој многих пратећих делатности. Познат је и трећи пут, концепт колективизације који је после краће епизоде код нас био напуштен.

Задружно организовање и пословање показало се као одрживи, прихваћен и успешан облик и пут развоја производње, изласка и опстанка на тржишту, продора капитала у делатности ситних газдинстава, као и диференцијације и појединачног увећавања неких међу њима. Познато је да је задругарство у Србији учинило највећи допринос развоју и модернизацији пољопривреде и села крајем деветнаестог и у двадесетом веку. Набавка и увоз гвоздених плугова, тријера за прочишћавање семена, виноградарских прскалица и других оруђа, пласман плавог камена и других средстава за заштиту биља, оплемењивање и измена расног састава стоке, особито одомаћивање сименталске расе говеди, подстицаји на изложбама и сајмовима, курсеви и семинари... били су главни послови задруге и задружних савеза. Задружна штедња и кредити заклонили су многа газдинства од канџи зеленаша. Нашавши се међу оснивачима Међународног задружног савеза, Србија је преко задругарства засновала прве суштинске облике интеграције са Европом на пољу економије и друштвеног развоја, који са прекидима траје до данас. Иако се задругарство по суштини задружних принципа развија независно, па се брани и од ослањања на државу, однос државе према задругама има утицаја на њихово пословање и развој. Држава је према задругама углавном исказивала наклоност. Колико је задругарство било респектовано од стране државе у време Краљевине Југославије може се видети из едиције «Законодавство о задругама Краљевине Југославије» коју је уређивао Јосиф К. Чешљаревић (изд. Геца Кон Београд 1934, Књига трећа). У четири свеске ове едиције приказано је 29 прописа о задругарству. Ту су пре свега прописи у којима је држава на основу респекта прихватила да се у задругарству остварује на пример - пољопривредни кредит, узајамно помагање и унапређење пољопривреде, унапређење сточарства, повластице, насељавање јужних крајева, ломбардовање пшенице задружних организација, ванредни кредит за организацију извоза земаљских производа, организација и контрола извоза стоке и сточних производа... Куриозитет је, о коме се мало зна, усмерење на задруге у циљу заштите плата и стандарда државних чиновника у време пада вредности новца и поскупљења робе после Првог светског рата, када је држава Уредбом усмерила чиновништво на стварање својих задруга. Тадашњи министар финансија Коста Стојановић, када је исцрпљена могућност повећања плата изјављује да он «не зна где ће се динар зауставити, нити да ли ће држава бити кадра да увек накнади све могуће губитке... Стога нека и сами чиновници

покушају да се кроза задруге боре против поскупљења намирница».¹ Као споменик овог успешног поступка и данас стоји палата Савеза чиновничких задруга у Београду, Македонска 21, израђена 1929. године која, на жалост, не служи задругарству. Однос државе према задругарству био је сразмеран његовом и развојном домету. У илустрованој монографији «**40 годишњица задругарства 1894-1934**», коју је штампао тадашњи Главни задружни савез у Београду стоји да је тада било 2719 задруга и то 1173 кредитне, 1155 набављачких, 102 житарске, 64 млекарских, 38 виноградарских, 118 других облика. Главни задружни савез имао је седиште у својој задружној палати у Београду, Франкопанова (данас Ресавска) бр. 15 у којој је данас податанар Привредне коморе! Савез је тада организовао 66 курсева за оспособљавање чланства и пословодства, имао поред осталог, одељења: житарско, кредитно, сточно, уредништво листова «**Земљорадничка задруга**» и «**Млади задругар**», штампарију, књиговезницу, подрум, спаваоницу за курсисте... што показује да је фактички био организован као пословни организациони систем свих делатности обједињавао пословање задруга у складу са задружним принципима. Данас Задружни савез нема ни једну од таквих функција и служби.

Наша савремена држава определила се и спроводи концепт **пропадања ситних газдинстава** у циљу превазилажења оквира њихове ситне, робне производње. Резултат таквог концепта је **пустош седамсто села**.² Други резултат тога концепта је пропадање и пословна маргинализација земљорадничких и других задруга. Одбор «јачих и перспективних газдинстава» и препуштање пропадању осталих, само је привидно подстицај развоју и укрупњавају сељачких имања. Свако од ових имања, због ранијег максимума, нашли су се у новим условима са површином до 10 ха. Било којим путем (куповином, закупом) да се повећава «појединачно је инфериоран партнер трговини и индустрији на тржишту и објективно нема шансе у таквој спрези за значајнији и дугорочан успех. Пословни однос на тржишту са неупоредиво јачим партнерима ићи ће увек у корист јачих, што ће по правилу, трајно одржавати инфериорност ових газдинстава.» Из тих разлога »... је одабир једног броја газдинстава у којима се мерама државе подстиче развој, ипак преузак фронт који неће довести до радикалних промена у структури, ни по величини газ-

¹ *Михаило Аврамовић* – «**Чинovníк као Задругар**», Друго издање Савеза набављачких задруга државних службеника Београд 1933. године.

² *Проф. Ђура Стевановић*: «**Пустош од седамсто села** » Политика 2.12.2008.»... у 702 насеља у централној Србији и Војводини (али већином у централној Србији) живи мање од по 100 становника... овом броју треба додати још око 350 оних са 100-150 становника... то значи да је опстанак скоро сваког петог нашег сеоског насеља под знаком питања... у око 19200 кућа се не живи... колико је вредно то напуштено богатство...

динстава, ни у њиховој производњи».¹ Крупан капитал у предузећима индустрије и трговине, као и у банкама које кредитирају сељака увек имају механизме заштите сопствених профита, а сељак их нема. Модерна агитација да сељаци стварају своја удружења (свињара, малинара...) само отупљује њихов стварни интерес за пословним удруживањем у једино проверени и доказани задружни пословни однос. Удруживање у облике изван производног и пословног процеса има домет тек само као глас јавности, протеста, демонстрације, претње, према којима капитал не показује осетљивост, а ни држава ако је већ прогласила тржиште за јединог судију успеха и неуспеха и своје механизме усмерила на заштити интереса капитала.

Ако је задругарство доказани, одрживи и делотворни пут превазилажења оквира ситне робне производње, поставља се питање зашто је оно у нашој економији неуспешно током већ скоро две деценије од почетка транзиције. Познато је да је у почетку транзиције затечена импозантна задружна инфраструктура бар према броју и дисперзији задружних организација и величини и структури задружне имовине како у задругама, тако оне коју је требало вратити задругама.

Први (транзициони) Закон о задругама донет је 1990. године (Сл. Лист СФРЈ 3/90) са циљем да после укидања Закона о удруженом раду врати задругарство «изворним коренима». Тај Закон је донешен у синхронизацији са доношењем више «тржишних закона» као Закон о предузећима и Закон о банкама и другим финансијским организацијама. Пресудан утицај на решења у Закону о задругама имали су тадашњи пољопривредно индустријски комбинати у чијим су пословним системима у време «удруженог рада» до тада пословале задруге. Комбинати као организатори и носиоци производње и главни експонати концентрације капитала, тада пред приватизацијом, имали су интерес да не омогуће еманципацију задружног пословног организовања сељака у засебне задружне пословне системе. Инфериорност задружног организационог и пословног фактора, његова повезаност и зависност од комбината, дугогодишње одсуство праксе и теорије самосталног пословања на задружним принципима ишло је на руку фаличним решењима у одредбама Закона о Задругама. Појединачне критике и настојања нису прихватана.² Закон је, поред осталог, погрешно и недоследно дефинисао задружну својину, прописао њену поделу без остатка међу задругарима, пропустио да уреди задругарство као целовит, независни пословни систем и донео неинвентивне и неде-

¹ Б. Маричић: *Задругарство у времену транзиције*, стр. 14, изд. СНС Научна Београд 2006..

² «Задружна својина и задругарство као систем у Закону о задругама», Излагање аутора у ЗСЈ септембар 1990. Исто стр. 37-42.

лотворне одредбе о идентификације и враћању задружне имовине. Ни други Закон о задругама из 1996. године ни једно од ових погрешних решења није поправио. И он се задржао само на задрузи као пословној јединки не узимајући у обзир да се суштина и корист од задружног пословног односа не може остварити ако се он започиње и завршава искључиво на самом прагу појединачне задруге. Наши законодавци, а ни задружни посланици нису хтели да прочитају великог задружног писца Громослава Младенца: «Али задруга сама, ма како да је моћна, не може успети да организује велика предузећа... ова обавеза спада уопште на трговачке савезе задруге, на продавнице на велико. Начело Савезног система проистиче природно из идеје, која је исто тако заснована на задружном систему. Како задруга удружује лица у циљу заједничког задовољења извесних потреба, то се и разне задружне ћелије, примењујући начела солидарност, удружују ради заједничког вршења извесних послова... Усамљена задруга је уопште и сувише слаба да би могла конкурисати трговцима».¹

Затечене на почетку транзиције у саставу пословних система тадашњих пољопривредних комбината, задруге су постале још инфериорнији трабанти друштва капитала која су настала дезорганизацијом и приватизацијом на њиховим развалинама. Иако примена задружних принципа у «време удруженог рада» није била у задругама доследна, сада је потпуно напуштена. Процес приватизације изазива «воду на уста» при погледу на задружну имовину која се у добром делу још књижи као друштвена својина и подстиче апетите присвајања. Распад и преобликовање пословних система потискује задруге на маргине пословних процеса, те оне све више тону у безизлаз. И то је један од резултата концепта превазилажења ситне робне производње путем њеног пропадања.

Већ неколико година покрећу се иницијативе за доношење новог Закона о задругама. Неки објављени нацрти показали су да њихови писци нису спремни да понуде истински концепт успешног опоравка и препорода задругарства. Не полази се од чињенице да све време нису у пословању и организовању задруга примењени задружни принципи, који се морају примењивати у целости и сви. Задруга губи задружна својства ако изостане доследна примена и једног, било ког од седам принципа. У нашим задругама није примењен принцип међузадружне сарадње, изостаје и примена осталих. Рез задружне ревизије коју треба да успостави Закон неће бити напретка. То није исто што и ревизија коју раде професионалне ревизијске фирме. Предложен нацрти се исцрпљују нијансирањем модалитета поступака оснивања задруга и методологије у њеном управљању. Не поричући да је то важно за

¹ *Громослав Младенац: «Историја задружних доктрина», Београд 1935. стр. 65,66.*

примену задружних принципа, они се и даље искључиво баве појединачном задругом као пословном јединком. Не знају, неће, или не усуђују се да задругу ситуирају у састав пословне целине, задружног пословног савеза који би израстали у крупне, еманциповане и независне тржишне системе. Пословни домен појединачне задруге као прва фаза пословног процеса «на мало» који почиње и завршава се на прагу задруге није довољан да искаже предности и корист од задружног пословног односа. Чланству задруге нужно је потребна и друга фаза посла «на велико» која се остварује удружено са другим задругама да би освајала тржиште обимом, квалитетом, трајношћу, јер се и у овој фази остварује зарада. Тек кад задруга и њено чланство учествује, располаже и управља послом у обе пословне фазе и по задружним принципима присваја добит из целокупног посла, задружни пословни однос исказује своје предности.¹

Крајње је време да се у структуру задружног пословања врати задружна штедња и кредит који је различит од банкарских кредита који се пласирају искључиво у циљу профита из пласмана новца.

Наша земља је усмерена ка европским интеграцијама и укључивању у Европску унију. То обавезује на познавање и придржавање ставова Европске комисије. У јулу 2003. усвојен је «Пропис за статут европске задруге», при чему Европска комисија наглашава да «пажњу особито ваља усмерити новим чланицама и земљама кандидатима за приступ ЕУ. У тим земљама, унаточ опсежним реформама, потенцијал задруга није довољно искоришћен». У документу «Ставови Европске комисије о поспешивању развоја задруга у Европи» из фебруара 2004. године истиче се огроман привредни, друштвени и културни значај задруга. «У ЕУ делује око 300.000 задруга које осигуравају 4,0 милиона радних места... задруге утичу на свакидашњи живот више од 140 милиона грађана који су њихови чланови». У овом документу су три главна циља:

- Подршка бржем развоју задруга широм Европе бољим приказом деловања, предности, особина и разумевања сектора;
- Побољшање задружног законодавства у Европи;
- Одржавање и јачање улоге и доприноса задруга циљевима заједнице (друштва).

Како би осигурала разумевање значаја задруга у привреди, Европска комисија је дефинисала своје обавезе у предузимању одређених акција у 12

---

¹ Б. Маричић: «Задружни пословни систем – услов опстанка и развоја задруга» стр. 19, «Задругарство у времену транзиције» СНС Научна, Београд 2006.

тачака, које се односе на земље чланице, као и оне усмерене на чланство у ЕУ. У закључку овог документа наглашава се да «задруге имају јаку традицију већ од индустријске револуције, међутим, оне се не смеју сматрати као реликт деветнаестог века... Задруге суделују са 83% у холандској пољопривредној производњи, у француској са 50%, а на Кипру са 37% у банкарским услугама, са 53% у Финској у малопродаји прехранбених производа, у Шпанији са 21%, у здравственим услугама и са 60% у Шведском шумарству и дрвној индустрији. Због тога ће Европска комисија подржати развој задружних организација како у ЕУ тако земљама кандидатима, иако развој задруга остаје пре свега у надлежности земаља чланица. Стога ће постизање циљева постављених у овом документу налагати активно укључивање земаља чланица и земаља кандидата».¹

У овом осврту није било речи о задругама у другим делатностима осим земљорадничких, али се може рећи да је нужно да Закон буде повољан и подстицајни оквир за све делатности, а да Србија има и Задружни савез целокупног задругарства.

У Београду,

Фебруар 2009.

Бранко Маричић

Примљено: 24.01.2009.

Одобрено: 27.03.2009.

---

¹ Према часопису «Социологија села» бр. 167(1) стр. 269-271, Загреб 2005.

Извештај са међународног научног скупа
**„МУЛТИФУНКЦИОНАЛНА ПОЉОПРИВРЕДА
И РУРАЛНИ РАЗВОЈ“ (III)**

одржаног 04. и 05. децембра 2008. године у Београду

Скуп је одржан у организацији Института за економику пољопривреде, Београд – Србија, Задружног савеза Србије Београд-Србија, Привредне коморе Београд-Србија, Регионалне привредне коморе Нови Сад-Србија, ПД РБ „Колубара“ д.о.о. Лазаревац-Србија, Пољопривредног факултета Земун-Србија, Пољопривредног факултета Нови Сад-Србија, Економског факултета Суботица-Србија, Института економских наука Београд-Србија, Института за примену науке у пољопривреди Београд-Србија, Пољопривредног института Републике Српске Бања Лука – Република Српска (БиХ), Пољопривредног факултета Источно Сарајево – Република Српска (БиХ), Institut agronomique mediterraneen de Montpellier (СИНЕАМ – IАММ) – France, Faculty of agro-food and environmental economics, academy of economic studies, Bucharest – Romania, Institute of agricultural economics, Bucharest – Romania, Institute of agricultural and food economics, Warsaw – Poland, Banat university of agriculture, Timisoara – Romania, Balkan environment association (B.EN.A.) Solun – Greece, Научног друштва аграрних економиста Балкана (НДАЕБ/БСААЕ) Београд – Србија, и Балканске асоцијације за социологију села и пољопривреде Београд – Србија.

Научни одбор скупа је резензирао и прихватио 126 рада припремљена од стране 69 домаћих и 57 страних аутора из великог броја научних, високошколских институција и института, државних институција и фирми из Србије, Републике Српске, Босне и Херцеговине, Румуније, Молдавије, Хрватске, Мађарске, Македоније, Литваније, Словеније, Црне Горе, Норвешке, Турске, Пољске и Аустрија, који су објављени у тематском зборнику који је подељен у два тома - укупно 1.027 страница текста.

Скуп је био подељен у пет тематских секција и то : **1. мултифункционална пољопривреда, 2. рурални развој, 3. тржиште и конкурентност, 4. алокација ресурса и 5. производња и продуктивност.**

Прва секција је имала 16 радова који су обрадили тематику **мултифункционалне пољопривреде**. По анализираној тематици она се може поделити у следеће тематске целине: **предузетништво, пословни амбијент и мултифункционална производња**. **Предузетништво** је разматрано са ста-

новишта идентификације могућих извора финансирања специфичних за рурална подручја. Кратка анализа тренутне ситуације помаже разумевању дубине проблема и вероватно ће водити неким решењима потребним за побољшање ситуације. Констатује се да у процесу транзиције долази до структурних промена становништва, домаћинства и газдинстава, а услед таквих процеса мења се и социодемографска структура становништва, домаћинства и газдинстава. Да би се утицало на развој пољопривреде и рурални развој потребно је створити предуслове за развој компаративних предности модерне пољопривреде у руралним срединама где би се створили услови да се више користе ресурси домаћинства у руралним подручјима у циљу не само њиховог развоја већ и развоја пољопривреде и руралног развоја. Радови који говоре о предузетништву фокусира се на анализу развијености малог и средњег предузетништва у пољопривреди Републике Србије, јер су мала и средња предузећа велика шанса и за развој агробизниса, јер економски потенцијал који поседује пољопривреда нису довољно искоришћени. На тржишту пољопривредних и прехранбених производа влада оштра конкуренција која намеће потребу за повећањем конкурентности ових производа. Развој малих и средњих предузећа у оквиру агробизниса допринео би повећању квалитета и конкурентности производа, убрзању репродукције, повећању извоза пољопривредних и прехранбених производа и складнијем регионалном развоју. **Пословни амбијент** је у овој секцији сагледан са аспекта анализе закона у пољопривреди земаља у предприступном периоду у ЕУ и истакнути су њихови економски ефекти. Пољопривредна политика је, с једне стране фундаментални део економске политике а са друге и више од тога, услед чињенице да се састоји од мера социјалне политике. Усвојени закони у пољопривреди веома утичу на развој пољопривреде, саставни део националне економије. Као резултат ове анализе предложене су мере за побољшање датих закона ради смањења недостатака и постојеће празнине у продуктивности. Радови који се баве **мултифункционалном производњом анализирају** пољопривреду као примарни сектор привреде, који представља основ живота и у савременом добу. Констатује се тенденција да се пољопривреда повеже са подсистемима друштва као целине, у циљу напретка пољопривреде. Као резултат те тенденције, јавља се концепт „мултифункционална пољопривреда”. У наредном раду се идентификују потенцијалне развојне предности и нове димензије аграрно-руралне мултифункционалности београдског простора, као посебне економско-географске средине. Имајући у виду неминовни процес деградације природног капитала, разматра се и улога науке у процесу коришћења и одржања укупног производног потенцијала. У радовима се указује и на неке повољности производње биогорива коришћењем пољопривредних производа. У контексту све више наглашаваног повећања потреба за енергијом и несигурности у снабдевању нафтом и природним гасом, био гориво је почело да

буде све више у фокусу интересовања, посебно у земљама које имају пољопривредне површине које би се могле наменити његовој производњи. Истражује се и концепт “планинска храна“, који би се могао развити као решење које би заштитило и развило планинску пољопривреду, а детаљно се анализирају и аспекти производње поврћа у светлу мултифункционалног развоја пољопривреде Србије, а нарочито Војводине.

Проблематика *руралног развоја* представљена је у *другој секцији*. Секција је имала укупно 37. радова. Рурална подручја највећим делом заузимају територију земаља, док је учешће урбаних површина далеко мање. На руралним подручјима живи и већина популације. У нашој земљи, на пример, ова подручја чине око 80% територије, а према попису из 2002. године на њима живи 43,6% укупног броја становника. У највећем броју радова вршена је анализа руралног развоја у домицилним земљама, док је у неким радовима вршена анализа стања и перспектива пољопривреде у компарацији са суседним земаљама, такође у другим је анализирана пољопривредна политика на нивоу Европске уније. Све ово говори да је проблематика врло актуелна, дисперзног карактера обзиром на ширину различитих могућности које условљавају природани али и дурштвени услови живота на овим подручјима.

Трећа секција - тржиште и конкурентност имала је 16 радова који обрађују тематику *тржишта и конкурентности*. Утицај државе на пољопривредно тржиште се огледа кроз интервенције на тржишту пољопривредних производа и одржавање равнотеже између понуде и потражње. Осим тога, регулисањем *тржишта* постиже се трајније повољнији привредни положај једне врло важне гране привреде. Подиже се размерни доходак пољопривредног становништва, односно на тај начин донекле се поправљаја положај пољопривреде, која стално заостаје за другим гранама привреде. Држава може утицати на тржиште директно преко циена и индиректно преко понуде и потражње. Прикази тренутног стања малопродајног тржишта и његове структура и тенденција, упознаје је нас са модерним типовим трговине. Процењено је да ће у 2013. години, хипермаркети држати 21,5% деоница малопродајног тржишта, затим дисконтне робне куће (4,7%), супермаркети (3,3%), cash&carry (8,6%), док ће апотеке имати 0.5% деоница. Када се говори о тржишту, фокусира се и на значај и нужност убрзане хармонизације прописа за извоз прехранбених производа Републике Србије на тржиште ЕУ, као предуслову за развој и модернизацију Србије и стварање модерне државе са тржишном привредом као мотором развоја друштва. Почетак прилагођавања домаћег законодавства државе потписнице (РС) са прописима ЕУ је кључна компонента за позиционирање, односно стварање специфичне позиције Србије у свести потрошача и других релевантних група на Европском тржишту.

Конкурентност је у овој секцији сагледана са три аспекта .- У производњи хране и агрбизнису, унапређење квалитета је веома значајно. Конкуренција изискује потражње за иновацијама, унапређење производа и процеса и смањење трошкова. Планирање квалитета је континуирани процес развоја производа и услуга, који треба да задовољи тражњу купаца. Контрола квалитета укључује активности и предузете одговарајуће акције за постизање крајњег циља. У условима слободне конкуренције и отвореног тржишта, за већину предузећа цена производа за одговарајући квалитет је практично диктирана од стране тржишних лидера и обима тражње. У таквим условима, један од начина за повећање конкурентности је повећање профитабилност и то кроз: повећање прихода - уз веће цене, обим продаје или пласирање нових производа и смањење трошкова пословања. Удружења пољопривредника могу итекако да утичу на развој конкурентности, јер имају саветодавну, едукативну и лобирајућу улогу и представљају прву спону малог пољопривредног произвођача са свим релевантним институцијама и организацијама у окружењу. **Производња пољопривредних производа** обрађена је са аспекта виноградарства. Битно је поменути и радове који се баве **извозом пољопривредних производа** који се углавном односи на извоз воћа и воћних прерађевина. Дугогодишња изолација српске привреде из међународних економских и трговинских односа оставила је веома негативне последице на њене спољнотрговинске перформансе. Међутим, након реинтеграције Србије у међународно економско окружење долази до значајног оживљавања економских веза и односа са иностранством, што, између осталог, резултира и јачањем спољнотрговинских активности. Међутим, тај раст је још увек далеко испод реалних потреба наше земље. Недовољан ниво извоза и висок трговински дефицит су и даље негативно обележје наше трговинске размене са иностранством.

Четврта секција под називом **алокација ресурса**, садржила је 10 радова аутора из земље и иностранства. Одређен број радова секције третира трендове различитих линија производње, а акценат је на кретању сточарске и ратарске производње. Анализе стања и трендова омогућиле су доношење закључака везаних за: расположиве потенцијале (природне, техничке, кадровске) и продуктивност, зависност производње од политике субвенције и кредитирања, као и однос величине поседа и хетерогености у производњи. Сходно теми секције размотрене су и расположиве акумулације капитала и недостајући новчани фондови за потенцијалне инвестиције. У секцији је указано и на проблем конципирања стратегије у функцији ефикасне алокације ресурса. Истиче се да је успешно формулисање стратегије основа успешне имплементације стратегије, као и да је циљ да стратегија произведе најповољније услове за једну страну, тачно процењујући погодан тренутак за напад, повлачење, компромис или кооперацију. Такође, указано је и на чињеницу да је пословање динамичан процес и да се циљеви и стратегије морају континуирано пре-

испитивати како би предузеће могло спремно да одговори на конкуренцију и развој технологије.

Пета секција, под називом **производња и продуктивност**, садржила је укупно 48 радова аутора из земље и иностранства. који третирају разне области пољопривредне производње. Највећи број радова тематски је везан за проблематику екологије и заштите животне средине с аспекта утицаја пољопривредних активности на све сфере животне средине. Разматра се питање глобалних климатских промена на продуктивност пољопривредне производње, и то посебно за подручје Европе, као и деловање конвенционалне пољопривредне производње на квалитет обрадивог земљишта и водних ресурса. Поред описивања проблема, радови нуде и могућа решења акумулираних еколошких проблема као што је органска пољопривреда и производња „еколошке“ хране, производња биодизела, процеси рекултивације загађеног земљишта и његово укључивање у ланац производње хране и тд. Такође, један број радова третира питање биодверзитета ратарских култура и могућности заштите аутохтоних врста применом како законских тако и конзервационих метода ради обезбеђења високих приноса односно производње хране у задовољавајућим количинама у будућности. Истиче се да је неопходно успоставити равнотежу између коришћења и обнављања коришћених врста у природи што је могуће применом принципа одрживости – принцип који омогућава исправно коришћење природних ресурса водећи рачуна о будућим генерацијама.

Највећи број радова припремљених за овај скуп и објављених у тематском зборнику су саставни део истраживања на пројекту **149007 Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључивања Републике Србије у Европску унију, који финансира Министарство за науку и технолошки развој и се реализује се у периоду од 2006 до 2010.године.**

После презентовања свих радова те дискусије која је вођена после сваке секције, основни закључци скупа су:

- 1) даље усмеравање ка широј примени концепта мултифункционалне пољопривреде и руралног развоја, јер је досадашње искуство показало да овај модел обезбеђује очување природе и руралног амбијента и поспешује виталност руралних средина.
- 2) Концепт мултифункционалне пољопривреде и руралног развоја посебно добија на значају ако се има у виду и општи дугорочни циљ развоја пољопривреде у Србији, а то је одрживо повезивање производних, економских, еколошких, пејзажних и социо-културних функција пољопривредног земљишта и руралног простора у целини, упоредо с постепеним али сталним

побољшањем материјалног положаја пољопривредног становништва и повећавањем стандарда и квалитета живљења на селу.

- 3) Примена концепта мултифункционалне пољопривреде и руралног развоја је и у функцији укључења Републике Србије у Европску унију, како са аспекта самог концепта мултифункционалности, тако и као методе за остварење растуће одрживости не тржишних јавних добара како у пољопривреди, везано за производњу за тржиште тако и упоредо за производњу диверсификованих активности мултифункционалних газдинства у руралној заједници, при чему се стварају активни учесници у економији, независно од пољопривредне производње.
- 4) У сагласности са принципима и правилима одрживог развоја, као и одговорним односом према животној средини, усвојеним од релевантних међународних организација (УН) у виду бројних конвенција, протокола и стандарда, и Србија своју правну регулативу осавременјава и усаглашава са важним прописима међународног карактера и регулативом ЕУ.
- 5) Применом принципа и правила одрживог развоја требало би да се обезбеди задовољавајући ниво стања у животној средини и пратећој инфраструктури.

Уредници

Проф др Драго Цвијановић
Др Владана Хамовић
Др Јонел Субић
Проф. др Саво Иванчевић

ЗАПИСНИК

са II (друге) седнице Скупштине НАУЧНОГ ДРУШТВА АГРАРНИХ ЕКОНОМИСТА БАЛКАНА (НДАЕБ)

одржане 05.12.2008. године у Београду

Седница Скупштине НДАЕБ је одржана на Пољопривредном факултету Универзитета у Београду (Земун, Немањина б.), на којој је било присутно 87 чланова.

Седницу Скупштине НДАЕБ-а је отворио председник Друштва проф. др Драго Цвијановић који је предложио следећи:

Д Н Е В Н И Р Е Д:

1. Избор радних тела Скупштине (председништва, верификационе комисије, записничара и оверача записника).
2. Извештај о раду НДАЕБ-а у 2008. години
3. План активности НДАЕБ-а за 2009. годину.
4. Доношење одлука и закључака, и
5. Разно.

Ад-1.

1.1. За чланове радног председништва Скупштине НДАЕБ-а, предложени су:

- Проф. др Марко Иванковић, БиХ
- Др Матеј Бедрач, Словенија
- Проф. др Mihai Botezatu, Румунија
- Др Данило Томић, Србија
- Проф. др Миле Пешевски, Македонија
- Проф. др Зорица Васиљевић, Србија и
- Др Agnieszka Wrzochalska, Пољска.

1.2. За чланове верификационе комисије друге Скупштине НДАЕБ-а, предложени су:

- *мр Антон Пушкарвић, Србија и*
- *мр Наташа Кљајић, Србија.*

1.3. За записничаре друге Скупштине НДАЕБ-а, предложени су:

- *Лана Ивановић, Србија и*
- *Бојана Бекић, Србија.*

1.4. За овераче записника друге Скупштине НДАЕБ-а, предложени су:

- *Др Ферхат Ђејвановић, БД БиХ*
- *Др Кирил Филипоски, Македонија*

Ад-2.

Извештај о раду за 2008. годину

Извештај о раду за 2008. год., поднео је председник Научног друштва аграрних економиста Балкана проф. др Драго Цвијановић.

а) *Конституисање Друштва*: Председник је подсетио да је НДАЕБ-а конституисано 07.децембра 2007. године у Новом Саду, када се друштво трансформисало из ДАЕСЦГ у НДАЕБ-а, и када је донета Одлука о оснивању НДАЕБ-а и усвијен Статут НДАЕБ-а. На тој седници су изабрани председник друштва, чланови председништва друштва, секретар друштва, надзорни одбор друштва и главни и одговорни уредник часописа „Економика пољопривреде“.

Документа о оснивању НДАЕБ-а објављена су у целини у часопису „Економика пољопривреде“ бр. 1/2008. године (стр. 108 до 127) на Српском језику; Статут Друштва је објављен на Српском и Енглеском језику.

На основу овог Статута и свих донетих Одлука на оснивачкој скупштини, НДАЕБ-а, извршена је регистрација друштва, односно, НДАЕБ-а уписано је у Регистар удужења, друштвених организација и политичких организација, на регистарском листу бр. 4693 под редним бројем 13511, Решењем Министарства за државну управу и локалну самоуправу, број: 130-024-00-00520/2008-07 од 21.03.2008. године.

На основу свих докумената НДАЕБ-а, приступило се отварању пореског идентификационог броја (ПИБ), матичног броја (МБ), текућег и девизног рачуна, који су отворени код Агробанке а.д. Београд. Урађен је картон депонованих потписа а оверени су и потписи лица овлашћених за заступање.

Устројена је евиденција улазних и излазних докумената, уговорено је вођење књиговодства и одређен је благајник НДАЕБ-а, и то је мр Наташа Кљајић.

У протеклом периоду било је урађено је и следеће:

- урађен је знак (лого) НДАЕБ-а,
- меморандум,
- печат НДАЕБ-а и заводни печат,
- урађене су чланске карте члановима Друштва који су потписали приступницу.

У току 2008. године, колико постоји Друштво, учлањено је преко 100 чланова из више земаља. Чланови друштва су из Румуније, Македоније, Молдавије, Словеније, Пољске, Босне и Херцеговине и Србије. Такође, прочитан је списак чланова Друштва и вршен је упис нових чланова.

б) *Подизање статуса ЕКОНОМИКЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ:*

Научни часопис „*Економика пољопривреде*“ који издаје НДАЕБ (заједно са Институтом за економику пољопривреде из Београда-Србија) и Академијом економских наука из Букурешта-Румунија) излази **тримесечно** (четири броја годишње); једини је специјализовани научни часопис у области аграрне економије; полувековна традиција и углед часописа у научној и стручној јавности; знатно ојачао његов реноме у **55. години** његовог непрекидног излажења.

На основу Критеријума за одређивање категорије научних публикација, које је утврдио Национални савет за науку, Матични научни одбор за друштвене науке, 12. јуна 2008. године, оценио је да је

часопис **ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ** најутицајнији у својој научној дисциплини и разврстан у категорију **Водећи часопис националног значаја (М51)**.

Високи ранг нашег часописа омогућава да, при оцењивању научноистраживачких резултата истраживача, научни радови објављени у овом часопису буду вредновани са **3 (три) поена**.

У овој години до сада изашла 2 броја, 3. у штампи, 4. у припреми.

в) *Друштво суорганизатор међународних научних скупова:* Друштво је током протекле године имало велики број и других својих активности, или је учествовало у заједничким активностима, као што су:

- Суорганизатор скупа у Бањи Врујци „СТАЊЕ, МОГУЋНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЕ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА НА ПОДРУЧЈУ ВЕЛИКИХ ПОВРШИНСКИХ КОПОВА“ који је одржан 24. и 25. априла 2008. године,

- Суорганизатор скупа у Земуну „МУЛТИФУНКЦИОНАЛНА ПОЉОПРИВРЕДА И РУРАЛНИ РАЗВОЈ (III) - рурални развој и (не) ограничени ресурси, који се управо одржава т.ј. 04 и 05. децембра 2008. године.

- Заједно са Институтом за економику пољопривреде из Београда (Србија) и Економским институтом из Тузле (БиХ), суиздавач је часописа „Транзиција“

Ад-3.

План рада за 2009. годину

Сходно предлогу председника друштва и на основу дискусије, договорено је да план рада за 2009. годину буде у следећим активностима:

- Да се обележи јубилеј 55. година непрекидног излажења часописа „Економика пољопривреде“ пригодним симпозијумом и издавањем посебне публикације,
- Да се предузму активности да часопис „Економика пољопривреде“ стекне статус међународног часописа,
- Да буде издавач или суиздавач књига, монографија и других издања која су написана од чланова НДАЕБ-а,
- Да НДАЕБ-а учествује као суорганизатор научних скупова са Институцијама из земаља одакле долазе чланови НДАЕБ-а,
- Да чланови НДАЕБ-а, који редовно плаћају чланарину, имају попуст код котизације на тим скуповима и код објављивања радова у зборницима или часописима,
- Да редовно информише чланове НДАЕБ-а о свим активностима Друштва и о свим догађајима који су из сфере интересовања нашег Друштва,

Извештај о раду за 2008. годину и план рада за 2009. годину, усвојен је једногласно.

Ад-4.

После неколико предлога и конструктивне расправе, утврђен је предлог да висина чланарине за чланство у НДАЕБ-а буде:

- за појединце 15 €,
- за фирме 200 €, и
- за студента 5 €.

Овај предлог је једногласно усвојен.

Ад-5.

Под тачком разво, после неколико предлога и дискусије, уважавајући чињеницу да НДАЕБ-а још увек нема довољно средстава за несметан рад, договорено је следеће:

- Да се бар једном годишње(или по потреби) а у границама финансијских средстава, одржавају састанци Председништва НДАЕБ-а,
- За хитне одлуке, важиће одлуке које се доносе телефонски или Е-мејлом, које ће бити потврђене на првом наредном састанку Председништва НДАЕБ-а, и
- Да се чланске карте штампају на два језика: енглеском и мате-рињем језику члана Друштва.

Ови предлози су једногласно усвојени.

Записничари:

Лана Ивановић, с.р.

Бојана Бекић, с.р.

Оверивачи записника:

Др Ферхат Ђејвановић, с.р.

Др Кирил Филипоски, с.р.

Наслов:

„МАЛИ ЕКОЛОШКО-ЕКОНОМСКИ ЛЕКСИКОН“

Аутор:

Проф. др Милан Р. Милановић

Издавачи:

Научно друштво аграрних економиста Балкана
Институт за економику пољопривреде Београд
Београд, 2009.

На почетку ове 2009. године, реномирани научни часопис „**Економика пољопривреде**“ је навршио *пуних 55 година* непрекидног излажења. Са намером да се обележи један тако значајан јубилеј, припремљена је и издата ова специјална публикација која је ауторско дело истакнутог члана *Научног друштва аграрних економиста Балкана* (НДАЕБ), са седиштем у Београду.

Изложена на 237 страна, са предговором, уводним напоменама и индексом, публикација представља покушај да мноштво нових специфичних економско-еколошких појмова, принципа и начела буду укратко објашњени ширем кругу заинтересованих корисника, ради њиховог лакшег праћења и разумевања. Назначена намена и садржај лексикона захтевали су да се при избору одредница и њиховој обради користе или консултују различити штампани и електронски извори грађе (речници, лексикони, часописи, монографије, студије, уџбеници, закони, стратегијски планови, сајтови, проспекти). Импресиван списак извора и литературе послужио је да се готово енциклопедијски дефинишу бројне одреднице које објашњавају структуру и функционисање економско-еколошког система, у контексту стратегије и политике одрживог развоја.

Публикација је највећим делом настала као резултат ауторових ангажовања: као *научног саветника*, у Институту за економику пољопривреде (који иначе ове године обележава 60 година научно-истраживачког рада); као *редовног професора*, на предмету *Економија природних ресурса* на Мегатренд Универзитету; као вишегодишњег *Главног уредника* научног часописа „Економика пољопривреде“.

Као савремени стручни приручник, *Мали еколошко-економски лексикон* је оригинални рад, настао из потребе да се ширем кругу корисника приближе значења међусобно повезаних појмова из економије и екологије али и

других сродних научних и стручних области, које се баве проучавањем економских вредности и еколошких функција природне средине.

Изучавање структуре и функционисања економско-еколошког система, у контексту стратегије и политике одрживог развоја, савремени је изазов бројних научних дисциплина, као што су: економија природних ресурса; еколошка економија; социјална екологија; еколошки менаџмент; еколошко право и друге. У њиховом окриљу настаје мноштво нових специфичних економско-еколошких појмова, принципа и начела, од којих је преко 1.000 изабрано и објашњено и у овом лексикону.

Ова специфична, занимљива и врло корисна публикација, која садржи објашњења и многих појмова и проблема *еколошко-економске одрживости пољопривреде*, представља примерен али и оригиналан начин обележавања једног значајног јубилеја у аграрноекономској периодици. Објављивање овог лексикона представља вредно издавачко освежење не само у аграрноекономској литератури, јер су ретке публикације које мултидисциплинарно интерпретирају специфичну проблематику функционално повезаних подручја економије и екологије.

Проф. др Драго Цвијановић

Доц. др Јонел Субић

Књига
„МАРКЕТИНГ И АГРОМАРКЕТИНГ“

Аутор:
Проф. Др Јован Бабовић

Издавач: Факултет за економију и инжењерски менаџмент
Универзитет Привредна академија, Нови Сад

У књизи Маркетинг и агромаркетинг аутор је на 435 страна обрадио савремено и научно схватање маркетинга и агромаркетинга. Аутор је на основу научних и практичних достигнућа водећих аутора у свету и код нас, а пре свега Котлера, дефинисао и обрадио маркетинг, истраживање маркетинга и маркентишки информациони систем.

Следећи научну поставку агромаркетинга професора Томина и Ђоровића аутор је предложио органограм агромаркетинга и екомаркетинга у органској пољопривредној производњи.

Дефинисан је концепт агробизниса и агроменаџмента у органским системима производње хране. Аналитички су сагледани стандарди квалитета и сертификација производа у циљу производње квалитетне здравствено безбедне хране, остваривања еколошког и економског профита и заштите животне средине.

Аналитички су дате дефиниције, класификације, сегментације тржишта и посебно карактеристике тржишта агроиндустријских производа.

Дефинисана је тражња, облици, закони, фактори тражње и еластичност тражње. Сагледана је стратегија и структура конкуренције. Посебно је разматрана понуда пољопривредних производа, карактеристике, врсте понуде и еластичност понуде.

Аналитички је приказана понуда, тражња и промет пољопривредних производа по врстама производа.

Обрађени су сви инструменти маркетинг микаса-производ, цена, промоција и дистрибуција.

Дефинисана је стратегија производа, карактеристике и микс производа, марка производа, диференцирање производа, животни циклус производа, портфолио, паковање, име и обележавање производа, посебно у органској производњи хране.

Квалитетно је сагледана цена као инструмент маркентишког микса са свим битним одредницама за схватање, дефинисање и методима одређивања цена.

Аутор је на језгровит начин обрадио стратегију дистрибуције и промоције са свим одредницама за разумевање ових инструмената маркетиншког микса. На крају је сагледана и предложена стратегија планирања, организација маркетинга и маркентишка контрола.

Књига је писана на основу научних схватања разних водећих научника из области маркетинга и агромаркетинга. Маркетинг у агробизнису заснован је научним поставкама и представља освежин у нашој литератури из области поимања и схватања агромаркетинга и екомаркетинга.

Књига је стручно илустрована. На крају сваког поглавља дат је попис литературе што је од посебног значаја за изучавање маркетинга и агромаркетинга.

Књига ће бити од посебног значаја за изучавање маркетинга и маркетинга у агробизнису или агромаркетинга.

Предлажемо да се књига Маркетинг и агромаркетинг публикује. Књига ће допринети развоју и примени научних сазнања из области маркетинга, а посебно агромаркетинга и екомаркетинга.

Београд и Нови Сад, 2008.

Рецензенти:

Проф. др Милутин Т. Ђоровић

Проф. др Небојша Новковић

IN MEMORIAM**Проф. др Миливоје ЈАШОВИЋ**

Српска агроекономска наука и пракса остала је без свог врсног привредника, научног радника и професора,. Преминуо је у зборници Више економске школе у Лепосавићу, 10.12.2008 године, пред само одржавање часа својим студентима. Тако је професор Јашовић симболично завршио свој животни пут, који му није био лак, али био је частан и достојанствен.

Миливоје Јашовић је рођен 07.11.1935. године у селу Пепиће, Мурина, Црна Гора, у сељачкој породици. Основну школу завршио је у месту рођења а гимназију у Беранама. На Пољопривредном факултету у Београду дипломирао је 1962. године. После дипломирања засновао је радни однос у Биотехничком институту у Пећи, на радном месту асистента за агрохемију и педогогију, где остаје до одласка на одслужење војног рока. Потом заснива радни однос код Пољопривредне станице у Пећи, на радном месту шефа одсека за биљну производњу и агрохемију. Са овог радног места полаже пријемни испит и уписује постдипломске студије, као прва генерација на Пољопривредном факултету у Београду, на групи: „Организација и економика пољопривреде и прехрамбене индустрије“. На том смеру је одбранио магистарски рад 1970. и докторску дисертацију 1975. године.

Др Миливоје Јашовић је дуго година радио у привреди Косова и Метохије. Припајањем Пољопривредне станице у Пећи 1966. године Пољопривредном комбинату „Пећ“, био је ангажован на пословима у сектору за развој и план комбината. У два наврата био је генерални директор комбината „Пећ“, од 1986. до 1991. године, када прелази на Пољопривредни факултет у Приштини.

У току рада у привреди, од 1977. године истовремено је био ангажован као предавач, доцент и професор на Пољопривредном факултету у Приштини, за предмет „Организација и економика пољопривредне и прехрамбене индустрије“.

За читав период рада од 1966-1991 године био је активан у разним институцијама на нивоу Општине Пећ, Аутономне покрајине Косова и Метохије, Републике Србије и Југославије, а нарочито као: председник Извршног одбора Привредне Коморе Косова и Метохије за област

пољопривредне и прехранбене индустрије; председник Извршног одбора Удружене Косовско-Метохијске Банке; члан Извршног одбора за пољопривреду и прехранбрену индустрију у Привредној Комори Југославије; Судија поротник у Суду части Привредне Коморе Југославије и друго.

Научноистраживачком делатношћу професор Јашовић је почео да се бави на постдипломским студијама. У том периоду објавио је два научна рада и 16 стручних радова. Укупно у радном веку објавио је 37 научних радова и 274 значајна стручна рада. Поред тога самостално или са сарадницима урадио је 3 студије из области наводњавања и социологије села. Професор Јашовић је објавио 5 књига за потребе наставе на Пољопривредном Факултету у Приштини и на Вишој економској школи у Пећи.

Док је радио у привреди, добио је научна звања: научног истраживача 1972 године, вишег научног истраживача 1981. године, научног саветника 1989 године. Сва ова звања добио је преко Биотехничког института са којима је активно сарађивао.

Истовремено радећи у привреди проф Др Миливоје Јашовић је упоредо био ангажован у научним и наставним – просветним установама, све од 01.04.1991. године када прелази у процес наставе на Пољопривредном факултету са радом на неодређено време. У процесу наставе ангажован је најпре као предавач, а затим добија избор у звање доцента 1976, ванредног професора 1983. и редовног професора 1991. године.

На Пољопривредном факултету, поред наставе, именован је за директора Института факултета, преко кога се реализују пројекти намењени развоју пољопривреде, а средства су коришћена наменски од Министарства за просвету Републике Србије. На Пољопривредном факултету, у два узастопна сазива, био је биран за председника Савета факултета као и у више одбора на нивоу факултета и универзитета у Приштини.

На факултету је обављао наставу из предмета: „Организација и економика пољопривредне производње и прехранбене индустрије, и то на три смера: воћарски, виноградски и сточарски. Оснива катедру за организацију и економику пољопривреде и прехранбене индустрије и именован за шефа катедре за ту групу предмета.

После пензионисања 2001. год, био је ангажован као професор на Вишој економској школи у Пећи, која је после НАТО агресије 1999. године пресељена у Лепосавић.

Због свега што је учинио за агроекономску струку и науку, као и за просветно-педагошку делатност, проф. др Миливоје Јашовић остаће у трајном сећању својих колега из студенских дана, свих сарадника на Пољопривредном Факултету у Приштини и Вишој економској школи у Лепосавићу.

Нека му је вечна слава и хвала за све што је урадио.

Др Илија Радовић, научни саветник

Др Србољуб П. ИВАНОВИЋ

Прекинуо се животни век драгог колеге и пријатеља, др Србе Ивановића. Он није више међу нама а његово ангажовање у научном и стручном раду као и његов принципијелан и посвећен став према онима који су га окруживали, остаће многим од нас у вечитој успомени.

Срба Ивановић је рођен у Београду. Основну и средњу школу је завршио у Свилајнцу где је матурирао 1958. године. Након тога започиње студирање прво на Електротехничком факултету у Београду где и апсолвирао 1962. године. Годину дана после тога, уписује Правни факултет у Београду на коме је дипломирао 1969. године. Већ тада је исказао своје интересовање према међународним економским односима одбранивши дипломски рад на тему: »Генеза економске интеграције у западној Европи«.

Професионалну каријеру започиње у спољној трговини – предузеће за заступање иностраних фирми »Машинокомерц« иу Београда, да би већ од 1. септембра исте, 1969. године прешао у Институт за економику пољопривреде у Београду у коме је и завршио своју каријеру одласком у пензију. У Институту за економику пољопривреде је стекао сва научна звања (последње – научни саветник 1991. године). Осим тога, у институту је обављао више значајних функција у управним и стручним органима. Свакако је најзначајније поменути да је од 1978. године па све до пензионисања обављао функцију руководиоца Групе за тржиште и цене пољопривредних производа. На том месту је дао свој најзначајнији допринос и својим ангажовањем и радом је учинио да Институт по овој активности буде препознатљив у научној и стручној јавности.

Врстан истраживач, поносит и горд, коректан колега и добар пријатељ израстао је у угледној породици из српског градића Свилајнца коју је увек са романтичним осећањем у свакој згодној прилици посебно истицао. Његов просвећени – позитивни национализам увек је наглашавао културне и етичке вредности народа из кога је потицао, традицију, родољубље, љубав према човеку, и оданост добру и прогресу. Коначно, овакав набој га је држао целог живота и увек враћао Свилајнцу у који је волео да дође и тамо борави.

Постојан, Срба се доста везао за своје пријатеље из детињства и младости – студентских дана, са којима је одржавао присан контакт све до преране смрти. Васпитан у духу и на традицијама српског народа он је такође био веома добар домаћин, супруг и отац.

Високо образован и интелектуалан, никада се није ослањао ни на шта друго осим на свој рад, своје знање и своје способности. Био је човек трезвеног погледа на свет и логичног ума. Својим живљењем, карактером, прилежношћу и преданошћу свом научном и стручном раду, Срба се увек истицао и представљао позитиван пример за друге. Од њега су млађи имали шта да науче а и сам је био најбољи ученик свога колеге, пријатеља и једно време шефа – др Драгослава Вучковића, научног саветника са којим је по први пут у Србији утемљивао дисциплину истраживања тржишта пољопривредно-прехрамбених производа. Такође, не може се а не поменути његов магистарски рад: »Регулисање тржишта и цена меса у ЕЕЗ-у и утицај овог регулисања на извоз трећих земаља, посебно Југославије« као и докторска дисертација »Аграрни протекционизам развијених капиталистичких земаља и његово дејство на југословенски извоз« које је одбранио под менторством уваженог професора и једног од најугледнијих познавалаца међународних економских односа, др Љубише Адамовића. Овим и великим бројем других научних и стручних радова, пројеката, Срба се ставио на чело оних који су за проблематику међународних економских односа пољопривредних производа, посебно ЕЕЗ (данас ЕУ) били водећи у Србији. Он је то био и због своје методолошко-теоријске доследности и принципијелности као и озбиљности са којом је приступао сваком па и најмањем послу.

Из наших редова је отишао врстан научник и стручњак. Памтићемо га као једног од првих људи у области међународних економских односа – тржишта и цена пољопривредно-прехрамбених производа. Наравно, његовом смрћу је највише изгубила његова породица и пријатељи, али и аграрна економија Србије у целини.

Хвала му за све и нека му је вечна слава!

Београд, 07. фебруара, 2009. године

Проф. др Зоран Његован

УПУТСТВО АУТОРИМА	INSTRUCTIONS TO AUTHORS
<p>Научни часопис ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИ-ВРЕДЕ објављује оригиналне научне радове, прегледне чланке, стручне радове, претходна саопштења, приказе књига и документе. Радови који се категоризују као научни морају имати две позитивне рецензије, према Стандардима МНС и Правилима Уредништва. Аутор је анониман за рецензента а рецензент је анониман за аутора рукописа. Рецензент аутономно вреднује рукопис и може дати позитивну рецензију, предложити дораду или дати негативну рецензију. Рукопис који је за дораду, редакцији прослеђује аутору, уз текст анонимне рецензије. Негативно оцењен рукопис враћа се аутору, уз текст анонимне рецензије.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Рад припремити на рачунару, програм Word for Windows, фонт Times New Roman – ћирилица, size 11 - Наслов рада: центриран, size 12, bold; међунаслови: size 11, bold. - Име аутора: испод наслова, академско, односно научно звање, организација, седиште. - Абстракт/сажетак (до 150 речи) и кључне речи, испод имена аутора. - Називи и заглавља табела морају бити на српском и енглеском језику, size 11, center. - Обим рада: до 10 страница (укључујући табеле, графиконе и слике), формат А4, маргине: горе/доле 5.5, лево/десно 4.0, проред 1.0 (највише 18.000 знакова). - Литература (на крају рада, пре абстракта на енглеском): презиме и име аутора (година издања), <i>наслов рада</i>, издавач, место издања, број стране; азбучним редом према презимену аутора. - Абстракт (до 150 речи) и кључне речи, са насловом рада и адресом аутора на енглеском језику (фонт Times New Roman, латиница, size 11), после литературе. - На крају рада се наводи пуна адреса аутора, број телефона и Е-mail адреса. <p>Рад доставити на е-mail: iepbgdyu@eunet.rs или milanrmilanovic@yahoo.com и поштом у два примерка, на адресу:</p> <p style="text-align: center;">ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ Београд, Волгина 15.</p>	<p>The scientific journal AGRICULTURAL ECONOMIC publishes the original scientific papers, review papers, professional papers, preliminary statements, reviews of the books as well as the documents. The papers categorized as the scientific ones must have two positive reviews, according to the Standards of MSRS as well as the Editorship Rules. The author is anonymous for reviewers, while the reviewer is anonymous for the author of the manuscript. The reviewer autonomously evaluates the manuscript and he/she could give a positive review, suggests some finishing touches or give a negative review. The manuscript that has to be finishes off, has been submitted to the author by editorial board, together with the text of anonymous review. Negatively evaluated manuscript has been submitted to the author, together with the text of anonymous review.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Paper has to be prepared on the computer, in Word for Windows, Times New Roman, in English, size 11. - Title of the Paper: centered, size 12, bold; sub-titles: 11, bold italic. - Name of Authors: under the title, academic, i.e. scientific degree, institution, location. - Abstract (maximum 150 words) and key words, under the author's name(s). - Titles and Headings of the Tables, size 11, center. - Length of Paper: maximum 10 pages (including tables, graphs and pictures), paper size A4, margins: header/footer 5.5, left/right 4.0, line spacing 1.0 (maximum 18,000 characters). - Literature (at the end of the paper, before an abstract in English): surname and name of the author(s) (year of publishing), <i>title of publication</i>, publisher, place of publishing, page number(s); in alphabetical order according to the author's surname. - Abstract (maximum 150 words) and Key words, together with title of the paper and address of author(s) Times New Roman, size 11, after Literature. - At the end of the paper it should be cited a full author's address, phone number and e-mail address. <p>The paper should be sent to the following e-mail address: iepbgdyu@eunet.rs or milanrmilanovic@yahoo.com as well as two paper copies by post to the following address:</p> <p style="text-align: center;">AGRICULTURAL ECONOMICS (ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ) Belgrade, Volgina 15.</p>